

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

HÜDÂYÎ DİVANI'NDA TİPLER VE ŞAHSİYETLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜBRA GEREK

İSTANBUL 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

HÜDÂYÎ DİVANI'NDA TİPLER VE ŞAHSİYETLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜBRA GEREK

TEZ DANIŞMANI:
PROF. DR. ÜZEYİR ASLAN

İSTANBUL 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ.....	IX
ÖZET.....	XI
ABSTRACT.....	XII
KISALTMALAR.....	XIII
GİRİŞ	1
HÜDÂYÎ, HAYATI VE ESERLERİ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: TİPLER	3
1. TİPLER.....	3
1.1. <i>Âşık</i>	3
1.1.1. Avare	5
1.1.2. Bidar	5
1.1.3. Bimar	5
1.1.4. Ehl-i İşk	6
1.1.5. Garip.....	6
1.1.6. Hasta.....	6
1.1.7. Muhabbet Ehli	8
1.1.8. Mümin	8
1.2. <i>Sevgili</i>	8
1.2.1. Cana.....	9
1.2.2. Canan.....	9
1.2.3. Dilber.....	10
1.2.4. Dildar.....	10
1.2.5. Dilrüba.....	11
1.2.6. Fettan.....	11
1.2.7. Han	11
1.2.8. Hub- Huban	12
1.2.9. Hur- Huri	12

1.2.10. Nazenin.....	13
1.2.11. Nigâr.....	13
1.2.12. Peri	14
1.2.13. Saki.....	14
1.2.14. Sanem	14
1.2.15. Şuh.....	15
1.2.16. Yâr	15
1.3. Rakip.....	18
1.3.1. Adâ	18
1.3.2. Ağyar	19
1.3.3. Ehl-i Haset.....	20
1.3.4. Hâsid (Hasut).....	20
1.3.5. Nadan	20
1.4. Rint-Rindan	21
1.5. Sufî.....	21
1.6. Zahit-Zühhat.....	23
1.7. Deli-Divane	24
1.7.1. Divane	24
1.7.2. Ehl-i Cünun	25
1.8. Abdal	26
1.9. Diğer Tipler.....	27
1.9.1. Arus	27
1.9.2. Azat	27
1.9.3. Damat	28
1.9.4. Dost	28
1.9.5. Etfal-Tıfl.....	29
1.9.6. Haridar-Müşteri.....	29
1.9.7. Mahpus	30
1.9.8. Mihman-Misafir	30
1.9.9. Oğlan	31
1.9.10. Pir	31
1.9.11. Yolcu	32
1.10. Dini Ve Etnik Kimlikler	33
1.10.1. Hindu.....	33

1.10.2. Kâfir	33
1.10.3. Kalender	35
1.10.4. Mağribî	36
1.10.5. Münafık	36
1.10.6. Munkir	37
1.10.7. Müslüman	37
1.10.8. Nasara	37
1.10.9. Tatar	38
1.10.10. Tersa	38
1.10.11. Veli	39
1.10.12. Yahuda	39

İKİNCİ BÖLÜM: ŞAHSİYETLER 40

1. TARİHİ ŞAHSİYETLER	40
1.1. <i>Padişahlar Ve Padişahlık Terimleri</i>	40
1.1.1. Kanuni Sultan Süleyman (doğ.1494-öl.1566)	40
1.1.2. II. Selim (doğ.1524-öl.1574)	41
1.1.3. Padişahlık Terimleri	42
1.2. <i>Şairler</i>	46
1.2.1. Emîr Hüsrev-i Dihlevî (doğ.1253-öl.1325)	46
1.2.2. Firdevsî-yi Tûsî (doğ.940-öl.1020?)	46
1.2.3. Hafız-ı Şîrâzî (doğ.1317-1326?-öl.1390?)	47
1.2.4. Hassân (doğ.563-öl.682)	48
1.2.5. Kemâleddîn-i İsfahânî (doğ.1173-öl.1240?)	49
1.2.6. Kemâl-i Hucendî (öl.1401)	49
1.2.7. Memî Şah-Riyâzî (öl.1546/1547?)	50
1.2.8. Muslî (öl.1583)	51
1.2.9. Nesîmî (öl.1417?)	51
1.2.10. Sa‘dî-i Şîrâzî (öl.1292)	52
1.2.11. Selmân-ı Sâvecî (öl.1376)	53
1.2.12. Yûsuf-ı Sâni- Hasan Sâni Efendi (doğ.?-öl.?)	53
1.2.13. Zahîr-i Fâryâbî (doğ.1156-öl.1201)	54
1.3. <i>Acem Menşeli Şahıslar</i>	55
1.3.1. Cem- Cemşit	55

1.3.2. Dahhak	55
1.3.3. Dara	56
1.3.4. Efrasiyap.....	57
1.3.5. İsfendiyar.....	57
1.3.6. İskender	58
1.3.7. Keyhüsrev.....	58
1.3.8. Keykubat	59
1.3.9. Nuşirevan (I. Hüsrev).....	59
1.3.10. Rüstem.....	60
1.3.11. Zâl.....	60
1.4. Sanatkârlar.....	61
1.4.1. Mani	61
1.4.2. Yakut (öl.1299)	61
1.5. Mutasavvıflar	62
1.5.1. Hallâc-ı Mansur (doğ.858-öl.922).....	62
1.5.2. Kutbüddin Haydar (öl.1221?)	62
1.6. Diğer Tarihî Şahıslar	64
1.6.1. Gazi Hüsrev Bey (doğ.1480?-öl.1541)	64
1.6.2. Halit b. Velit (öl.642)	64
1.6.3. Hüseyin-i Baykara (doğ.1438-öl.1507).....	64
1.6.4. Piyale Paşa (öl.1578).....	65
1.6.5. Şemsi Ahmet Paşa (öl.1580)	65
2. DİNÎ ŞAHSİYETLER	67
2.1. Peygamberler	67
2.1.1. Hz. Âdem	67
2.1.2. Hz. Nuh	68
2.1.3. Hz. İbrahim- Halil	69
2.1.4. Hz. Yakup.....	70
2.1.5. Hz. Yusuf	71
2.1.6. Hz. Eyüp.....	72
2.1.7. Hz. Musa	73
2.1.8. Hz. Süleyman	74
2.1.9. Hz. İlyas	76
2.1.10. Hz. İsa.....	77

2.1.11. Hz. Muhammed (doğ.571-öl.632).....	78
2.2. <i>Peygamberliği İhtilaflı Olan Şahsiyetler</i>	81
2.2.1. Hz. Danyal.....	81
2.2.Hz. Hızır	81
2.2.3. Hz. Lokman	82
2.3. <i>Dört Halife</i>	84
2.3.1. Hz. Ebubekir (doğ.571-öl.634)	84
2.3.2. Hz. Ömer (doğ.575-öl.644)	84
2.3.3. Hz. Osman (doğ.574-öl.656).....	85
2.3.4. Hz. Ali (doğ.598-öl.661).....	86
2.4. <i>Ehlibeyit</i>	87
Hz. Hasan (doğ.625-öl.671)	87
Hz. Hüseyin (doğ.628-öl.683).....	87
2.5. <i>Kutsal Kitaplarda İsmi Geçen Şahıslar</i>	89
2.5.1. Firavun	89
2.5.2. Hz. Havva.....	89
2.5.3. Hz. Meryem.....	90
2.5.4. Nemrut.....	90
2.5.5. Samiri	91
2.5.6. Züleyha.....	91
2.6. <i>Kötü Nam İle Anılanlar</i>	92
2.6.1. Ebucehil (öl.624).....	92
2.6.2. Kabil	92
2.6.3. Yezit (öl.683)	93
2.7. <i>Diğer Dinî Şahıslar</i>	94
2.7.1. Hz. Bilâl (öl.641).....	94
2.7.2. Ebuderda (öl.652?)	94
2.7.3. Kamber	95
2.7.4. Sahban	95
3. <i>EFSANEVİ ŞAHSİYETLER</i>	96
3.1. <i>Ünlü Hikâye Kahramanları</i>	96
3.1.1. Ferhat.....	96
3.1.2. Hüsrev	96
3.1.3. Şirin	97

3.1.4. Leyla.....	98
3.1.5. Mecnun.....	99
3.1.6. Vamık İle Azra	99
3.2. <i>Diğer Efsanevi Şahsiyetler</i>	101
3.2.1. Kaydâfe	101
4. MESLEKLER.....	102
4.1. <i>Askerî Görevler</i>	102
4.1.1. Asker	102
4.1.2. Leşker	102
4.1.3. Piyade	102
4.1.4. Sipah.....	103
4.1.5. Bölükbaşı.....	103
4.1.6. Küştgir- Pehlivan.....	103
4.1.7. Levent.....	104
4.1.8. Serdar	105
4.1.9. Süvar.....	105
4.2. <i>Devlet Adamları</i>	106
4.2.1. Ferik-i Sefer.....	106
4.2.2. Kaptan Bey	106
4.2.3. Mir.....	107
4.2.4. Mir-i Miran.....	107
4.2.5. Nazır	108
4.2.6. Vali	108
4.2.7. Vezir	108
4.3. <i>Saray Görevlileri</i>	110
4.3.1. Bende.....	110
4.3.2. Derban	112
4.3.3. Hadim- Huddam	112
4.3.4. Halayık	113
4.3.5. Kâtip	113
4.3.6. Lala.....	114
4.4. <i>Din Ve Tasavvuf Ehli</i>	115
4.4.1. Fakih.....	115
4.4.2. Fakir	115

4.4.3. Hafız	116
4.4.4. Hatip	116
4.4.5. Işık- Yalın Işık.....	116
4.4.6. İmam.....	117
4.4.7. Kâmil	117
4.4.8. Müezzin	118
4.4.9. Mümin	118
4.4.10. Mürşit	119
4.4.11. Nasih.....	119
4.4.12. Natık	119
4.4.13. Pir	120
4.5. İlim İnsanları.....	121
4.5.1. Âlim-Allame.....	121
4.5.2. Dâna	121
4.5.3. Şakirt	121
4.6. Ticaret Ve Sanat Erbabı.....	123
4.6.1. Hâce.....	123
4.6.2. Mellah.....	123
4.6.3. Nakkaş	123
4.6.4. Pilever.....	124
4.6.5. Reng-Rez	124
4.6.6. Sayref (Sarraf)	125
4.7. Meclis Erbabı	126
4.7.1. Mest-Mestane	126
4.7.2. Micmere-Gerdan	126
4.7.3. Mutrip.....	127
4.7.4. Pir-i Mugan	128
4.7.5. Saki.....	129
4.8. Oyuncular Ve Gösteri Yapanlar.....	131
4.8.1. Kâsebaz	131
4.8.2. Lubetbaz	131
4.8.3. Meddah.....	131
4.9. Toplum Tarafından Kötü Karşılanan Meslekler Ve Durumlar	133
4.9.1. Asi	133

4.9.2. Cellat	134
4.9.3. Elebaşı	134
4.9.4. Harami	135
4.9.5. Katil- Kattal	135
4.9.6. Şebrev	137
4.9.7. Tarrar	137
4.10. Diğer Meslekler Ve Görevler	138
4.10.1. Bağban	138
4.10.2. Bay	138
4.10.3. Beg-Bey	138
4.10.4. Daye	139
4.10.5. Efendi	139
4.10.6. Efsun-Ger	140
4.10.7. Emîr	140
4.10.8. Gavvas	140
4.10.9. Geda-Sâ'il	141
4.10.10. Hacı- Hüccac	142
4.10.11. Hekim- Tabip	142
4.10.12. Hûşe-Çin	143
4.10.13. Sakka	143
4.10.14. Sayyad	143
4.10.15. Şuban	144
5. HAKKINDA BİLGİ BULUNMAYAN ŞAHISLAR	145
5.1. Hâkim Efendi	145
5.2. Kaya	145
5.3. Muhammet Şah	145
5.4. Nakkaş Ahmet Balı	146
5.5. Şah Mahmut	146
SONUÇ	147
KAYNAKLAR	148

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti altı yüzyıl boyunca hüküm sürmüş büyük bir medeniyettir. Bu büyük medeniyetin en büyük tezahürlerinden biri kuşkusuz edebiyat sahasında olmuştur. Eski Türk Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Divan Edebiyatı vs. gibi çeşitli isimlendirmelerle anılan bu edebiyatın ağır basan yönünü şiirler oluşturmuştur. Şiirler, içinde Osmanlı geleneğinden, sosyal yaşamından izler taşımakla birlikte Arap ve İran edebiyatından da esintiler barındırmıştır. Böylelikle üç büyük medeniyetin izlerinin yansıdığı bir şiir geleneği oluşmuştur. Bu geleneğin aydınlatılması amacıyla çeşitli okuma ve tahlil çalışmaları yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir.

Bu tezin amacı yapılan tahlil çalışmalarına bir nebze olsun katkı sağlamak ve sn. Mustafa Sinan Kaçalın hocamızın hazırlamış olduğu ve tezimizin temel kaynağı olan Hüdâyî Divanı'nın şahıslar ve tipler dünyasını irdeleyerek bulunan verileri ilim camiasına sunmaktır.

Tezin ana konusunun tespit edilmesi ve isimlendirmesinin yapılması amacıyla Hüdâyî Divanı baştan sona okunmuş, bütün sosyal hayat unsurları fişleme yöntemi kullanılarak çıkarılmış ve kayıt altına alınmıştır. Yaptığımız incelemeler neticesinde Hüdâyî'nin, şiirlerinde şahıs isimlerine ve tip terminolojisine oldukça yer verdiği gözlemlenmiştir. Bunun neticesinde tezimizin konu ve başlığının “Hüdâyî Divanı'nda Tipler ve Şahsiyetler” olması kararlaştırılmıştır.

Tez genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Hüdâyî Divanı'nda tespit edilen tiplere ayrılmıştır. Tipler ana başlığı altında âşık, sevgili, rakip, rint, sufi, zahit, deli, abdal, diğer tipler, dinî ve etnik kimlikler ele alınmıştır. Tipler başlığı kendi içinde alt bölümlere ayrılarak tezin tasnifinin daha açık ve anlaşılır olmasına gayret edilmiştir. Tipler hakkında bilgi verilirken çeşitli kaynak ve tezlerden yararlanılmıştır. Tiplerin edebiyat dünyasında ele nasıl alındığı, hangi manalara kapı araladığı, şiire ne gibi bir katkı yaptığı üzerinde durulmuştur. Tezimizin ikinci bölümü divanda yer alan şahıslara ayrılmıştır. Şahsiyetler ana başlığı altında ise padişahlar, şairler, Acem menşeli şahıslar, sanatkârlar, mutasavvıflar, peygamberler, dört halife, ehlibeyit, kutsal kitaplarda ismi anılan şahıslar, kötü nam ile anılan şahıslar, ünlü hikâye kahramanları, efsanevi şahsiyetler, çeşitli meslek erbapları ve son olarak divanda ismi geçmesine rağmen haklarında bilgi bulunmayan şahıslar ele alınmıştır. Şahıslar da tıpkı tipler gibi kendi aralarında kategorize edilerek açık bir anlatım tesis edilmeye çalışılmıştır. Şahıslar

hakkında bilgi verilirken çeşitli kaynak ve tezlerden yararlanılmış, şahıslar hakkında tarihî bilgiler verilmiştir. Bu tarihî bilgiler verilirken tezin bir tarih kitabı olmamasına özen gösterilmiştir. Şahıslar ve işaret ettiği unsurlar hakkında bilgi verilmiştir. Tipler ve şahsiyetler hakkında bilgi verildikten sonra Hüdâyî divanından bunlara en iyi şekilde örnek teşkil edecek beyitler seçilmiş ve beyitlerde bu unsurların ne şekilde kullanıldıkları, şiire olan katkıları hakkında açıklamalar yapılmıştır. Açıklamaya dâhil edilen beyitlerin yanına sayfa, şiir ve beyit/bent numaraları eklenmiştir. O şahıs veya tip ile ilgili tezimizde yer vermediğimiz diğer beyit ve bentlerin sayfa, şiir ve beyit/bent numaraları ise dipnotta belirtilmiştir. Tezimizde kullandığımız bütün bilgi kaynaklarımız da yine dipnotta araştırmacıya sunulmuştur.

Amacımız her ne kadar divandaki şahıs ve tip kadrosunu aydınlatmak olsa da Hüdâyî'nin divanda yer verdiği bazı şahıslar hakkında tarihî bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu sebeple “Hakkında Bilgi Bulunmayan Şahıslar” isimli bir alt başlık açılmış ve şahısların adının geçtiği beyit veya bentlerden birer örnek tezimize konulmuştur. Diğer örnekler ise dipnotta belirtilmiştir.

Tezimin önsözünü burada sonlandırırken birkaç teşekkürü borç bilirim. Lisans ve yüksek lisans hayatımda bana hem ilmî hem fikrî yardımlarıyla tesir etmiş, bana bu büyümlü dünyanın kapılarını aralamış değerli hocalarım Ömer Zülfe'ye, Sebahat Deniz'e, Hakan Taş'a, Ümran Ay'a teşekkürlerimi sunarım. Tezimin yazım aşamasında her daim yardımcı olan, soru işaretlerimi gideren ve beni destekleyen kıymetli hocam ve tez danışmanım Üzeyir Aslan'a teşekkür ederim. Son olarak aileme yanımda olduğunuz, desteklediğiniz ve güç verdiğiniz için teşekkür ederim.

Kübra Gerek

İstanbul, 2020

ÖZET

Bilindiği üzere Osmanlı Edebiyatı kadim bir edebiyattır. İçinde yüksek bir kültür malzemesi bulundurduğu için şiirler, yazıldığı devirden büyük izler taşır. Bu sebeple her şiir parçası âdeta bir sanat vesikası görevi görmektedir. Bu şiir parçalarının tahlili ve anlamlandırılması hem Türk-Osmanlı kültürünün hem de Osmanlı Şiiri'nin açıklanmasına olanak sağlayacaktır.

Tezimizde 16. Yüzyıl divan edebiyatı sanatçısı Hüdâyî'nin divanı ele alınmış ve şahıs ve tip kadrosu çıkartılmıştır. Şahıs ve tipler hakkında önce genel bir bilgi verilmiş ardından da divandan bunlara örnek teşkil eden beyit ve bentler alınarak tezimize aktarılmıştır. Ele alınan beyit ve bentlerin verilen bilgiler ışığında tahlili yapılarak Hüdâyî divanının şahıs ve tip kadrosu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hüdâyî, Salâ Muslısı, tip, şahıs, divan edebiyatı.

ABSTRACT

As it is known, Ottoman Literature is an ancient literature. Since it contains a high culture material, poems have great traces from the period in which it was written. For this reason, every piece of poetry acts as an art document. The analysis and interpretation of these poetry pieces will allow the explanation of both Turkish-Ottoman culture and Ottoman Poetry.

In our thesis, the divan of Hüdâyî, the artist of the 16th century divan literature, was discussed and his personal and type staff was removed. General information was given about individuals and types and then couplets and embankments that set an example from the divan were taken to our thesis. In the light of the information given by the couplets and bents discussed, the personal and type staff of the Hüdâyî court was tried to be enlightened.

Key words: Hüdâyî, Salâ Muslîsî, type, person, divan literature.

KISALTMALAR

age.: Adı geçen eser

agm.: Adı geçen makale

bk.: Bakınız

C: Cilt

doğ.: Doğum

DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

g.: Gazel

H: Hicri

Hz.: Hazret, Hazreti

haz.: Hazırlayan

k.: Kaside

M: Miladi

öl.: Ölüm

s.: Sayfa

S: Sayı

vb. Ve benzeri

vs. Vesaire

GİRİŞ

HÜDÂYÎ, HAYATI VE ESERLERİ

Asıl adı Mustafa'dır. Halk arasında "Salâ Muslısı" sanıyla ünlenmiştir. İstanbul'un Haseki semtinde doğmuş, bütün ömrünü yine bu semtte geçirmiştir. Öğrenimini tamamladıktan sonra sesinin güzel olması sebebiyle bu semtte bulunan Haseki Cami'nde müezzinlik yapmıştır. Arapça ile Farsça dillerine ve musiki ilmine vâkıf bir şahsiyettir. Devrinde şiir bilgisi ve yeteneğiyle öne çıkmış, yazdığı şiirler halk ve zarifler arasında beğenilmiştir. III. Murad devri şairlerindendir. Ölümünün ardından H 991 (M 1583) tarihini işaret eden bir tarih mısraı Sâ'î tarafından söylenmiştir. Bu mısra şöyledir: "Hüdâyî rehberün ola hidâyet-i Yezdân<î>". Ömrü boyunca makam ve mevki hırsından uzak bir hayat süren Hüdâyî, Edirnekapı dışına defnedilmiştir. ¹ Aşağıda Hüdâyî hakkında tezkirelerde geçen bilgilere yer verilmiştir.

'Ahdî Gülşen-i Şu'arâ adlı tezkiresinde Hüdâyî hakkında bilgiler verirken onun beğenilen bir ahlaka sahip olduğundan, Arapça ve Farsça'ya olan hakimiyetinden, musiki bilgisi bakımından zamanın usul bağlayıcısı olduğundan, şiirde bilgili, gazelde Acem sanatçıları gibi üstün tavırlı olduğundan bahsetmiştir. ²

Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'arâ adlı tezkiresinde Hüdâyî hakkında şu bilgilere yer vermiştir. Anadolu şairlerinin ileri gelenlerinden ve söz sahiplerinden olduğundan, şiirlerinin ince ve tatlı olduğundan, ün ve değerinin gök kubbeyi çınlattığından, musiki bilgisiyle gününün rakipsiz yetkilisi olduğundan bahsetmiştir. ³

Beyânî Tezkiretü's-Şu'arâ adlı tezkiresinde Hüdâyî hakkında bilgiler verirken onun beyitlerinin altın kalemle yazılmaya yaraşır olduğundan, gazellerinin baş üstünde taşınmaya layık olduğundan bahsetmiştir. ⁴

¹ Mustafa S. Kaçalın, Hüdâyî (Salâ Muslısı) Divân, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 21-41.

² Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, haz. Süleyman Solmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018, s. 299-300.

³ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 915-916.

⁴ Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 232.

Elimizdeki tek eseri divanıdır. Klasik divan tertibine uygun olarak düzenlenmiştir. Şiirlerinde divan edebiyatı şiir geleneğini çok iyi bildiği ve bunu şiirlerine çok iyi bir şekilde uyguladığı anlaşılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: TİPLER

1. TİPLER

“Tip, belirgin davranışların temsilcisidir. Gerçekte var olan şahsiyetlerin birer yansıması olup, gerçek hayatta yaşamış kişilerin ön plana çıkmış özelliklerinin kendilerinde toplanmasıyla oluşmuş, kurgulanmış ve idealize edilmiş sembollerdir. Bir tipin oluşabilmesi için uzun zaman gereklidir. Bu zaman içerisinde tip, toplumun temel değerlerini üzerinde taşır ve ortaya çıktığı toplumun kültür ve medeniyetini temsil edecek özellikler kazanır. Yüzyıllar boyu oluşan kültür, olgunlaşma sürecinde tipini de yetiştirip, eksik-aksak taraflarını tamamlayıp düzeltir ve olgun şeklini alan tip, toplumun temel değerlerini temsil eder.

Tipler genellikle toplumun değer yargılarına göre olumlu veya olumsuz olmak üzere iki şekilde oluşur. Bu tipler birbirlerine karşıttır ve bu karşıtlık toplumdaki hâkim anlayışa göre şekillenir. Rind-zâhid, âşık-rakip vb. Bazen de gerçek kişilikler, gösterdiği özellikler ve toplumun onları algılayış şekinden dolayı tipe yaklaşmış ve edebî eserlerin içerisinde tip olarak yer almışlardır.”⁵

1.1. Âşık

Divan şiirinin en önemli tiplerindendir. Âşık-rakip-sevgili üçgeninde derdi, kederi, ayrılığı, acıyı çeken taraftır. Sevgiliden vuslatı uman fakat asla bu emeline ulaşamayan kişidir.

Divan şiirinde âşık, karşımıza çeşitli özellikleriyle çıkar. Âşık, gece gündüz uyumaz. Sevgilinin hayali gözüne gelir ümidiyle günlerini geçirir. Bu esnada ona eşlik eden sevgili için döktüğü kanlı gözyaşlarıdır.

Âşık sevgilinin aşk derdiyle hastalanmıştır. Sapsarı soluk bir benze ve zayıf ince bir bedene sahiptir. Bu hastalığa hiçbir doktor çare olamaz çünkü bu derdin tek çaresi sevgilidir. Sevgiliden ise o beklenen ilgi ve alaka hiçbir zaman gelmez. Fakat âşık bu durumdan şikâyetçi değildir. Sevgiliden gelen eza ve cefa âşığın başı gözü üstüner. Çünkü böyle bir durum sevgilinin âşığı fark ettiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle âşık bu durumun hep devam etmesini istemektedir. Sevgilinin eziyeti arttıkça âşığın da aşkı artmaktadır.

Âşık sevgilisini görebilmek ümidiyle sürekli onun sokağında dolaşır. Öyle ki sevgilisinin sokağının köpekleriyle dahi arkadaş olur. Sevgilisinin ayak bastığı toprağa bile değer verir. Bu toprak ki göze Isfahan sürmesinden bile iyi gelir.

⁵ Erdoğan Uludağ, “Sâlih Baba Divânı’nda Tipler ve Kişilikler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C 2, S 2 (2019), s. 915.

Âşık sürekli olarak feleğin ve rakiplerin oyunlarından şikâyet eder. Çünkü bunlar âşık için onu sevgiliden ayıran şeylerdir. Felek ve rakipler benzer karakterlere bürünürler. Âşığın sevgiliden uzaklaştırırlar. Aralarına fitne sokarlar. Birbirlerini görmelerini engellerler. Âşık böyle durumlarda kaldıkça ve sevgiliden vefa göremedikçe kuvvetli bir ah eder. Öyleki bu ah dumanı bütün gökyüzünü sarar.

Hüdâyî divanında âşık tipini genellikle bu ve çoğulu olan uşşak kelimesiyle ifade etmiştir. Bunların yanında âşık, sürekli uykusuz gezmesi dolayısıyla bidar; fiziksel ve ruhsal sağlığının normal olmaması sebebiyle hasta, بیمار; başıboş, serseri bir şekilde dolaşması dolayısıyla avare; aşk dinine iman etmesi sebebiyle mümin; sevgilinin aşkıyla içkiye düşmesi sebebiyle sarhoş, mest, sermest gibi kelimelerle tasvir edilmiştir.

Aşağıdaki beyit sıkıntı, üzüntü yaşayan âşığın ruh hâlini yansıtmaktadır.

‘Âşık olanın hâli n’ola olmasa hem-vâr

Gönlünde anın mihnet ü derd ü gam u hemm var (195/g. 45-1)

Âşığın kan dolu gönlü şarap dolu bir kadehe benzetilmiştir. Âşık bu kadehi âlem padişahına (sevgilisine) sunmaktadır.

Dil-i pür-hünını ‘âşık saña teklîf eder

Mest-i güstâh şeh-i ‘âleme peymâne sunar (204/g. 56-3)

Hasta olan âşığa, can tabibi olan sevgili dudak sofrasını sunmalıdır.

Ey cân tabîbi ‘âşıka sun h’ân-ı la‘lünî

Bîmâr olana çün-ki gerekdür gıdâ latîf (231/g. 90-5)

Âşık sevgilisi için kanlı gözyaşları dökmektedir. Bu durum sarhoşun göğsüne şarap dökmesine benzetilmiştir.

‘Âşıkun eşk-ile âl olur dem-â-dem sînesi

Mest-i medhûşun dökilür içse sahbâ koynına (314/g. 197-4)

Sevgilinin o kadar çok âşığın vardır ki yoluna kurban olmalarını istese hepsi canını verir.

Ka‘be-yi kûyunda kurbân ol deseñ ‘âşıklara

Tağrı hakkı ey halîlüm kan olur kan üstine (317/g. 200-3)

1.1.1. Avare

Âşıkların sevgiliden ölseler dahi vazgeçmemeleri ile avarelerin şaraptan vazgeçmemeleri arasında bağlantı kurulmuştur.

Geçmez ölince cān u dil ol la‘l-i nābdan
Āvāreler gibi ki kesilmez şarābdan (287/g. 162-1)

Âşık, sevgilinin avcı gibi olan bir bakışına avare gönül kuşunu kaptırmıştır.

Murg-ı dil-i āvāresin aldurdı Hüdāyī
Ol alıcı ala gözünüň gördü nigāhın (279/g. 152-7)

1.1.2. Bidar

Sevgilinin yüzünün güzelliğini gören âşık, uykusuzluğa gark olmuştur.

O yāruñ şevk-ı dīdārıyla şöyle olmuşam bīdār
Kamu deryālar uyur uyumaz bu çeşm-i ‘ālem-bīn (283/g. 157-3)

1.1.3. Bimar

Sevgilisinin hasretinin derdinden hasta olan âşığa dostları hasta ziyâretine gelir.

Ya‘nī bīmār-ı derd-i hasret idüm
Görmege gelmiş idi ihvānum (92/k. 10-3)

Sevgilinin gözlerine hasta olmuş âşığa, sevgilinin dudakları şifa verir.

Gözlerüñ bīmārına la‘lün bağışlar sıhhati
Andadur cānā Mesīh-i Meryem’ün hāsıyyeti
Kākülün ta‘vīz-i cān hattun mahabbet āyeti
Sevmesün yā n’eylesün bu kalb-i meyyālüm seni (139/k. 38-IV)

1.1.4. Ehl-i Işk

Âşık, sevgilisinin yolunda can vermeyi uygun bulur. O bir aşk ehlidir. Yolunu erkânını bilir.

Reh-i cānānede cān terkin etsek n'ola ey zāhid

Bizüm de ehl-i 'ışkuz yolumuz erkānumuz vardur (186/g. 35-2)

1.1.5. Garip

“Kimsesiz, zavallı. Öz yurdundan uzakta, gurbette olan, yabancı; kimsesiz, biçare, zavallı. Tasavvufî düşünceye göre bu dünya bir gurbet yeri, insan da gurbete gönderilmiş bir gariptir. Bu bağlamda insanoğlu için gurbet hayatı ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ile başlar. İnsan bu dünyada kendini korumasız aciz ve yalnız hisseder, ruh geçici olarak konaklayacağı bu misafirhanede asıl vatanının özlemi içindedir. Yalnızlık ve kimsesizliği derinden hisseden divan şairi ise bu gurbetin bağı yaralı ve gözü yaşlı, eşi benzeri olmayan garibidir.”⁶

Hüdâyî garip sıfatına bürünmüş olup o gökyüzü iktidarlı sevgilinin eşiğinden ayrılmak istememektedir.

Sürme Hüdāyî bendejî bir yer garîbidür

Şāhum ol āsitān-ı sipihr-iktidārdan (300/g. 177-7)

1.1.6. Hasta

Baharın gelişi, kırlarda çiçeklerin açışı, sevgilinin gamıyla hasta yatan yeryüzünün çiçek çıkarmasına bağlanmıştır.

Çimende sanma olupdur şikūfeler tezyîn

Gamuñla hasta yaturken çiçek çıkardı zemîn (159/k. 49-4)

Sevgilisinin aşkından ölen âşığa, sevgili hiçbir hastasına olmadığı gibi çare olmamıştır.

⁶ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı'nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.102.

Beni belā vü gam u derd-i mihnet öldürdü
O kankı hastasına oldu çāre-sāz ‘aceb (169/g. 10-4)

Gönlü hasta olan âşık, sevgilisinden dudak şerbetini ve göğüs merhemini ilaç olarak talep etmektedir.

Dil hastasına şerbet-i la‘lûnle emsem et
Mecrûh-ı cānı merhem-i sineñle sar gel (260/g. 128-4)

Sevgilinin dudağı ölülere can veren İsa nefesi gibidir.

Cān verür mürdeye enfās-ı Mesīh-la‘lûn
Haste-diller demidür andan umarlarsa emi (342/g. 235-4)

1.1.7. Muhabbet Ehli

Âşık, sevgilisine aşk ehli insanlara rağbet etmemesinin sebebini sormaktadır.

Niçün kapuñda etmezsin mahabbet ehline ragbet
Degül midür günehkâr içün ey meh rahmet ü şefkat
Bu cevruñ haddi yok mı gâyetin bulmaz mı bu mihnet
Cefâ ermez mi pâyâna nihâyet yok mı hicrâna (146/k. 43-IV)

1.1.8. Mümin

Müminin yerinin cennet olduğuna sevinmesi gibi âşık da mekânının sevgilinin eşığı olmasına sevinir.

Şâd olur dil eşigün aña mekân olduğu'çün
Sevinür mü'min olan yeri cinân olduğu'çün (289/g. 165-1)

1.2. Sevgili

“Divan şiirinin baş kişisidir. Can, canan, canane, yâr, dost, mahbup, habip, maşuk, güzel, hub, huban, sanem, büt, nigâr, server, şah, şeh, hüsrev, sultan, mah, afitap, şuh, tabip, dilber, kâfir, nazenîn, hûnî, bivefa, dildar, dilrûba, dilâra, dil-nüvaz, gülizar, gülendâ, melek, mehlika, saki, peri, mutrip vs. kelimeler çok zaman istiare yoluyla sevgilinin ifadesinde kullanılır”.⁷

Sevgili, âşık-sevgili-rakip üçgeninin zulmeden, cefâ gösteren, merhametsiz olan tarafını oluşturur. Rakiplere yakınlık gösterse dahi onun için gece gündüz ağlayıp inleyen âşıklara yüz göstermez. Sevgili âşığa her daim bela oklarını gönderir.

Sevgili güzellik ülkesinin padişahı olarak tasvir edildiğinde âşık onun kapısında sadık bir kul olur. Azat edilmek istemez.

Sevgili bir avcı gibi tasvir edildiğinde âşığın gönül kuşunu avlar. Sevgili kusursuz bir avcıdır. Hedefini asla şaşırılmaz. Onun kirpikleri ve yan bakışı ok, kaşları ise yay olur.

⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 401-402.

İnce beli, keman kaşları, uzun boyu, lal dudakları, hûnî gözleri vs. gibi bütün özellikleriyle âşığı etkiler. Sevgili, kusursuz bir görünüm arz eder. Böylelikle âşığın aklını başından alır.

Aşağıdaki başlıklarda Hüdâyî'nin sevgili yerine kullandığı kelimeler başlıklar halinde verilmiştir.

1.2.1. Cana

Sevgiliye inanmış olan gönül papağanı sevgilinin gönül aynasını görünce onun kırmızı dudağının şekerini metheder.

Görüp mir'ât-ı rüyuñ medh eder kand-i leb-i la'lüñ
Güzeller içre cānā tütî-yi dil saña kāyildür (204/g. 57-2)

Sevgiliyi gül gibi bir kere koynuna alan cennette hurilerle beraber olmasa dertlenmez.

Gül gübi bir kez seni kim koysa cānā koynına
Girmez-ise gam yemez cennetde havrā koynına (314/g. 197-1)

1.2.2. Canan

Sevgilinin yüzünün yansımaya bakmak varken cennet bahçesine heves etmek akıl işi değildir.

Var-iken seyr-i tecellā-yı cemāl-i cānān
'Aklı yokdur heves-i bāg-ı cinān eyleyenüñ (242/g. 104-4)

Âşık sevgilinin aşkına iman etmiştir. Âşık, Allah'a sevgilisini düşman eline bırakmaması için dua etmekte ve Allah'tan imanını (sevgilisini) şeytan elinden kurtarmasını istemektedir.

Cānānumı yā Rabbi koma dest-i 'adūda
Kurtar benüm ĩmānumı şeytānuñ elinden (281/g. 154-7)

Sevgilinin ağzı ve beli, görünmez oluşlarıyla meşhurdur. Âşığın gönlü bunların derdiyle kendisini cihanda adsız ve sansız kılmıştır.

Gönül dehân u miyânı gamıyla cānānu
Cehānda kendüyi bî-nām u bî-nişān etdi (326/g. 213-2)

Sevgili âşıktan canını dahi istese âşık onu derhâl vermelidir.

Cān istese cānāna deme vermezem anı
Bî-minnet alur yoḥsa ecel vermez amānı (326/g. 214-1)

1.2.3. Dilber

Gönül çeken sevgili anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki beyitte sevgili âşığın gönül güvercinini avlayan avcı bir kuş gibi tasvir edilmiştir.

Kıya kıya bakan ol kara gözlü dil-berümün
Gönül kebūterini bāz-ı zūlfı ala gibi (329/g. 218-3)

Sevgili yeni gün gibi doğsa âşığın gönül göğünden dert bulutunu götürür.

Mahv eder guşsa seḥābını sipihr-i dilden
Dil-berüm ‘arz-ı cemāl eylese nev-rūz gibi (335/g. 226-2)

1.2.4. Dildar

Âşığın gönlünü kendine bağlayan sevgili anlamına gelmektedir.⁸

Mumun her daim yanıp yakılmasının sebebi sevgilinin yanağının ateşine gönül vermiş olmasındandır.

Nār-ı ruh-ı dildāruma dildāde geçer şem‘
Her dem bu hevādandur anuḥ sūz u güdāzı (341/g. 234-5)

Sevgilinin dudağının hayat suyundan bereket eriştiği için Hüdâyî’nin canına ölüm erişmezse buna şaşılmamalıdır.

⁸ <http://lugatim.com/s/D%C4%B0LDAR>, 08.05.2019, 16.32.

Âb-ı Hızır-ı leb-i dildârdan erişdi füyûz
Ey Hüdâyî ne ‘aceb cāna erişmezse füyûz (225/g. 83-5)

1.2.5. *Dilrûba*

Gönül kapan, herkesi kendine bağlayan, âşık olunan (güzel).⁹

Aşağıdaki beyitte Hallac-ı Mansur’un darağacına asılması ile âşığın gönlünün sevgilinin saçlarına asılması arasında bağ kurulmuştur. Sevgilinin saçlarına asılmak ona kavuşmanın bir yoludur.

Reh-i dâru’l-visâl oldı resen Hallâc-ı Mansur’a
Dilâ ger sâlik iseñ saña zülf-i dil-rübâ yegdür (206/g. 59-4)

1.2.6. *Fettan*

1. Fitne ve fesada teşvik eden, karıştırıcı, çok bilmiş (kimse). 2. Gönlü kendine çeken, kendine hayran eden, cilveli (kimse), cazibeli.¹⁰

Aşağıdaki beyit sevgilinin ağzından yazılmıştır. Sevgili kendisini fettan gözlü olarak görmektedir.

Bunca yıldır yolumda hâkümsin
Dahı bîmâr-ı çeşm-i fettānum (95/k. 10-31)

Şahin gibi başına üsküf giyen sevgili dururken Hüdâyî’ye bakılmamasına şaşılmamalıdır.

Göze göstermez ise n’ola Hüdâyî kulını
Geydi şâhîn gibi başına o fettān üsküf (229/g. 88-7)

1.2.7. *Han*

Padişahlara, üst düzey devlet görevlilerine verilen bir unvandır.

⁹ <http://lugatim.com/s/D%C4%B0LR%C3%9CB%C3%82>, 08.05.2019, 15.53.

¹⁰ <http://lugatim.com/s/FETTAN>, 08.05.2019, 14.59.

Aşağıdaki beyitte sevgili bir han olarak tasvir edilmiş ve kölesi olan âşığın yanına gelmiştir.

Yād edüp âşinā-yı bahr-i ğamın
Geldi ben bendesine ol hānum (93/k. 10-109)

1.2.8. Hub- Huban

Güzel, hoş demektir.¹¹

Aşağıdaki bentte sevgilinin yürüyüşü, konuşması ve yüzü övülmüş, sevgili bir güzeller şahına benzetilmiştir.

Çık salın serv gibi seyr edelüm reftāruñ
Gunca-yı kalbüm açılsun eşidüp güftāruñ
Eylesün cānı müşerref şeref-i dīdāruñ
Āfetüm cān u cehānum şeh-i hūbānum gel (123/k. 26-IV)

Âşık kan ağlamasının sebebini cihan güzellerinin padişahı olan sevgilisini aramasına bağlamaktadır.

Kandasın gel seni ey hüsrev-i hūbān-ı cehān
Merdüm-i dīdelerüm aramadan terledi kan (291/g. 168-1)

1.2.9. Hur- Huri

Cennette bulunan güzel kızlar için kullanılan bir kelimedir.

Sevgili o kadar güzeldir ki cennet bahçelerini gezenler bile sevgilinin gül yanağının benzeri bir yaprak görememektedirler.

Görmedi rüyuñ güli mānendi bir rengīn varak
Gülsitān-ı Adn’i ey hūrī görenler bāb bāb (173/g. 16-3)

Âşığa göre gidip yalvarmadan kendisi gelen huri yüzlü sevgili daha iyidir.

¹¹ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009, s. 364.

Varup yalvarmadın kendi gelen hūrī-likā yegdür
Dilā bekle recā bābın tevekkül kıl Hudā yegdür (206/g. 59-1)

1.2.10. *Nazenin*

Nazlı, cilveli, hoş ve güzel kadın anlamına gelmektedir.¹²

Sevgili normal biri değil dünyanın en nazlısıdır. Âşık onun nazına kimin yalvardığını merak etmektedir.

O nāzenīn-i cehānum kimünle hem-dem iki
Kim eyler iki anuñ nāzına niyāz ‘aceb (169/g. 10-3)

1.2.11. *Nigâr*

1. Resim, tasvir, suret. 2. Tasvir gibi güzel mahbube.¹³

Aşağıdaki beyitte âşık sevgilisine seslenerek kendilerini Ferhat ile Şirin’e benzetmiştir. Tıpkı onlar gibi âşık ve sevgilisi de kavuşamamaktadırlar.

Bizüm hep suret-i ahvālümüzdür
Nigārā nakş-ı Şirīn ile Ferhād (182/g. 29-2)

Âşık sevgilisinin dudağının gamını çekmekten hoşnuttur. Yenmeyen hoş inci tanesini ne yapsın. Hüdâyî burada gam yemek deyimiyle incinin yenmemesi arasında bir tezat ilişkisi kurmuştur.

Başa yeter gam-ı la‘l-i nigārum ey h’āce
Yenür mi dāne-yi dürr-i h’uş-ābı n’eyleyeyin (295/g. 171-4)

Allâh, Hüdâyî’ye sevgiliye kavuşma hakkı vermemiştir.

El çek Hüdâyî pāye-yi vasl-ı nigārdan
Saña cenāb-ı Hak’dan o devlet verilmedi (344/g. 238-5)

¹² <http://lugatim.com/s/NAZEN%C4%B0N>, 09.05.2019, 01.39.

¹³ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 927.

1.2.12. *Peri*

Aşağıdaki beyitte sevgilisine kavuşmuş bir âşığın ruh hâli vardır.

Perî-veşüm ne kaçarsın ki seyr-i gülzârı
Eden senünle nihân u ‘ayân ikimüz idük (252/g. 118-2)

Âşık sevgilinin yanağını görmekle çılgına dönmüştür. Âşığın divane gönlü zincire çekilse yeridir. Burada delilerin zincire vurulmasına telmihte bulunulmuştur.

Ey perî gel bu dil-i dīvāneyi zencire çek
Nev-bahâr-ı ‘arızun şevkıyla şeydâdur bugün (284/g. 158-2)

1.2.13. *Saki*

Meclislerde içki dağıtan güzel kişi anlamında kullanılan bu kelime yer yer sevgiliyi ifade etmek için de kullanılmıştır.

Hüdâyî aşk sakisinin elinden kızıl şaraplar içtiği için iki âlemde de yüzü kızarsa buna şaşılmamalıdır.

Surh-rû olsa Hüdâyî iki ‘âlemde n’ola
Sākî-yi ıskun elinden mey-i hamrâlar içer (194/g. 43-5)

Âşık, sevgiliye kavuşursa tövbe kadehini firuzeden yapılmış olsa dahi kıracaktır.

Ger ‘îd-i vasluğa erişem tevbe cāmını
Pirüzeden de olsa eger sâkiyâ sıyam (270/g. 140-5)

1.2.14. *Sanem*

Put anlamına gelmektedir. Sevgiliyi ifade etmek için de kullanılır.

İnsanlar bu cihan kilisesinde nasıl ki türlü türlü ise o put gibi olan sevgilinin de âşıklara cevri türlü türüdür. Putların kilisede bulunmasından ötürü cihan bir kiliseye benzetilmiştir.

Eşkāl-i cevri ol sanemün gūne gūnedür
Deyr-i cehānda sūret-i nev‘-i beşer gibi (340/g. 232-2)

1.2.15. Şuh

Serbest ve neşeli tavırlı, işveli, cilveli (kadın).¹⁴

Aşağıdaki beyitte sevgilinin özellikleri dile getirilmiştir. Onun yeminleri yalandır. Kendisi cihanın işveli ve cilveli kişisidir.

Seni bir şüh-ı cehān derler idi gerçek imiş
‘Ahd u peymānı yalan derler idi gerçek imiş (218/g. 76-1)

1.2.16. Yâr

Aşağıdaki bentte sevgilisiyle bir mecliste bir araya gelen âşığın ruh hâli görülmektedir. Sevgilisini görmesiyle zamane gamını unutmak için yol aramış, kendisinden de dünyadan da geçmiş, sevgilisinin saçını rüyasında görüp çıkan “dal” harfini kavuşma mutluluğuna işaret saymıştır.

Bir gece yâr ile bezm-i bâde-yi âl eyledüm
Gussa-yı devri ferāmūş etmege âl eyledüm
Mest olup gitdüm cehāndan fārigü’l-bāl eyledüm
Düşde zülf-i yârı boynumda görüp fāl eyledüm
Dāl geldi devlet-i vasla anı dāl eyledüm (106/k. 16-I)

Sevgilinin övülecek o kadar vasfı vardır ki âşık, bu övgüleri yazacak olsa dünyanın dört bir tarafı dolar; övgüler yine de sığmaz.

Ey Hüdāyî yârumun medhın yazarsam sıgmaya
Tola bu kasr-ı sipencün çâr erkānı dürüst (175/g. 18-7)

Sevgilinin sokağının köpekleri sevgiliden daha vefalıdır. Onlarla yiyip içmek gerekmektedir.

¹⁴ <http://lugatim.com/s/%C5%9EUEH>, 09.05.2019, 01.46.

Ey dil segān-ı kūyı ile hem-sifāl ol
Yārān-ı bā-vefā-y-ıla ‘ayş u tena‘‘um et (175/g. 19-3)

Hüdâyî sevgilinin ayak tozunun iksirine ulaşırsa kâinatın hazinelerine ihtiyaç duymaz.

İksîr-i hāk-i pāy-ı yāra olursa vāsıl
Olmaz Hüdâyî genc-i kevn ü mekāna muhtāc (177/g. 22-5)

Sevgiliye ulaşmak için canı ve başı terk etmek gerekir. Çünkü yükü ağır olan hedefine varamaz.

Vasl-ı yār ister iseñ cān u seri terk et kim
Eremez menzile anlarla sebük-bār olmaz (206/g. 60-2)

Sevgili o kadar güzeldir ki güzellik terazisinde Yusuf ile bir araya dahi gelemiz.

Nece efzūndur deyem hüsn ü bahāsın Yūsuf’uñ
Yār- ile mīzān- ı hüsn içre ber-ā-ber görmedük (244/g. 107-4)

Âlemde Leyla ile Mecnun’un adı bile yokken Hüdâyî ile sevgilisi âleme destan olmuştur.

Hüdâyî Leylî vü Mecnūn yog idi âlemde
Cehāna yār ile biz dāsītān ikimüz idük (253/g. 118-5)

Sevgilinin kokusunun olduğu bir mecliste tütsünün esamesi bile okunmaz.

Dedi buhūr-ı bezme hat-ı müşk-bār-ı yār
N’eyler ‘aceb ki ben var iken encümende bu (305/g. 183-6)

İnciler sevgilinin dişlerine benzediği için sedef onları el üstünde tutar.

Dendānesine yārumuñ olduğu’çün şebîh
Bahrūñ sadepleri tutar el üzre gevheri (324/g. 201-6¹⁵)

¹⁵ bk. Hüdâyî Divanı; 100/k. 12-9, 106/k. 16-I, 107/k. 16-IV, 108/k. 16-V, 121/k. 25-V, 137/k. 37-III, 143/k. 42-I, 158/k. 49-2, 162/g. 1-7, 166/g. 6-6, 171/g. 13-4, 176/g. 20-5, 179/g. 25-4, 179/g. 25-5, 181/g. 27-7, 182/g. 29-3, 190/g. 38-6, 194/g. 43-4, 197/g. 48-1, 198/g. 49-6, 200/g. 51-1, 202/g. 54-3, 207/g. 60-5, 212/g. 67-7, 213/g. 69-1, 214/g. 70-

5, 214/g. 71-2, 215/g. 72-2, 219/g. 77-2, 220/g. 78-1, 222/g. 80-3, 225/g. 83-4, 236/g. 97-7, 239/g. 100-4, 239/g. 101-4, 249/g. 113-3, 262/g. 131-5, 263/g. 132-4, 267/g. 137-5, 268/g. 139-2, 269/g. 139-6, 271/g. 142-2, 275/g. 147-4, 276/g. 148-5, 278/g. 150-7, 286/g. 161-1, 291/g. 167-4, 291/g. 168-2, 300/g. 177-6, 303/g. 180-5, 306/g. 185-5, 309/g. 189-5, 310/g. 191-3, 310/g. 191-5, 321/g. 207-4, 324/g. 210-5, 329/g. 217-5, 96/k. 10-36, 174/g. 17-2, 186/g. 35-2, 187/g. 36-4, 224/g. 82-8, 229/g. 88-5, 254/g. 121-1, 292/g. 168-6, 339/g. 231-3, 95/k. 10-31, 110/k. 18-I, 69/k. 3-31, 110/k. 18-I, 229/g. 88-6, 246/g. 110-3, 337/g. 229-4, 92/k. 10-1, 160/k. 49-7, 184/g. 32-4, 193/g. 42-1, 210/g. 65-1, 215/g. 72-4, 236/g. 96-5, 257/g. 124-5, 266/g. 135-34, 289/g. 165-2, 334/g. 224-4, 123/k. 27-I, 127/k. 30-I, 128/k. 30-IV, 215/g. 71-5, 227/g. 86-2, 343/g. 237-1, 148/k. 45-II, 202/g. 53-4, 219/g. 76-3, 321/g. 207-5, 324/g. 211-5, 330/g. 218-7, 336/g. 228-2, 170/g. 11-5, 178/g. 23-4, 219/g. 77-4, 288/g. 163-5, 330/g. 219-3, 341/g. 234-5, 188/g. 37-2, 205/g. 58-4, 257/g. 124-4, 321/g. 207-3, 323/g. 210-1, 331/g. 221-2, 339/g. 231-4, 298/g. 174-7, 96/k. 10-42, 149/k. 45-V, 277/g. 150-1, 78/k. 5-29, 83/k. 7-2, 120/k. 24-V, 120/k. 25-I, 135/k. 36-I, 243/g. 106-1, 320/g. 206-1, 69/k. 3-33, 119/k. 24-I, 120/k. 24-IV, 126/k. 29-I, 127/k. 29-II, 130/k. 31-IV, 131/k. 32-III, 134/k. 35-II, 187/g. 36-3, 193/g. 42-4, 176/g. 20-3, 224/g. 82-6, 224/g. 82-9, 237/g. 98-3, 244/g. 107-1, 250/g. 115-4, 252/g. 117-1, 252/g. 117-4, 261/g. 130-1, 278/g. 151-7, 284/g. 158-6, 286/g. 160-4, 329/g. 217-1, 331/g. 221-1, 337/g. 229-2, 341/g. 233-4, 343/g. 236-2, 172/g. 15-4, 76/k. 5-9, 133/k. 34-I, 133/k. 34-II, 133/k. 34-III, 142/k. 40-V, 180/g. 27-1, 184/g. 31-5, 196/g. 47-1, 198/g. 49-1, 198/g. 49-3, 201/g. 52-8, 212/g. 68-2, 215/g. 72-5, 232/g. 91-4, 237/g. 98-4, 249/g. 114-4, 250/g. 115-7, 252/g. 117-3, 255/g. 121-5, 258/g. 126-4, 259/g. 127-3, 262/g. 130-5, 264/g. 133-6, 270/g. 140-4, 277/g. 150-6, 278/g. 151-3, 284/g. 158-4, 288/g. 162-4, 291/g. 167-1, 291/g. 167-2, 294/g. 170-3, 296/g. 172-10, 302/g. 179-1, 310/g. 192-1, 311/g. 192-5, 315/g. 198-5, 243/g. 106-1, 135/k. 36-I, 136/k. 36-II, 136/k. 36-III.

1.3. Rakip

Âşık-sevgili-rakip üçgeninin son kişisidir. Sevgiliye olan yakınlığı ve âşığa olan düşmanlığı ile bilinir. Tıpkı sevgili gibi rakibin de âşığa eziyeti çoktur. Âşığa göre sevgilisi ile arasını bozan, onların kavuşmasına engel olan kişi rakiptir. Bu nedenle âşık tarafından hiç sevilmez.

Rakip, divan şiirinin olumsuz kişisini yansıttığı için şiirlerde onu tasvir etmek için genellikle olumsuz isimler ve sıfatlar seçilir. Düşman, zalim, ağyar, âdu vs. gibi kelimeler onu ifade etmek için kullanılır.

Rakip sevgiliye canını bile sunsa sevgili ona meyil etmemeli ve ondan uzak durmalıdır.

Sunsa rakīb tuhfe deyü alma cānını

Meyl eyleme sakın begüm ol yādigāra gel (263/g. 132-3)

Âşık rakipleri birer baş belası olarak görmekte ve her devirde âşıkların başına böylelerinin geldiğini belirtmektedir.

Geh ālām-ı rakībān geh humār-ı bāde-yi hicrān

Olur her kanda ise ‘āşıkā bir derd-i ser peydā (162/g. 1-6)

Nasıl ki Ebucehil’e Hz. Muhammed’in yoluna girmek nasip olmadıysa rakiplere de sevgiliye ulaşmak nasip olmamalıdır.

Bu cehl ile aḡa rakīb olmak revā mıdur karīb

Bū Cehl’e lāyık mı nasīb ola visāli Ahmed’ün (247/g. 111-2)

Aşağıdaki başlıklar Hüdâyî’nin divanda rakibi işaret etmek için kullandığı ifadelerdir.

1.3.1. Adâ

Düşman, düşmanlık eden kişi, çok zalim kişi anlamlarına gelen bu kelime yer yer rakip için kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte sevgilisiyle bir araya gelmek isteyen âşık bu durumu rakiplerin gözüne sokmak istemektedir. Kurulan benzetmede boyu iki büklüm olan âşık yaya, sevgilinin kirpikler ise dile getirilmemesine rağmen oka benzetilmiştir. Kurulan bu ok ve yay rakiplerin gözüne atılacaktır.

Kad-i dü-tāmı görüp kaçma togrı s̄neme gel
‘Adūlaruñ gözine t̄r ile kemān olalum (267/g. 137-4)

Aşağıdaki beyitte rakip bir eşek olarak tasvir edilmiş ve sevgilinin onu cennet gibi olan sokağından uzaklaştırması istenmiştir.

Sürsün ‘adūyı cennet-i kūyundan ol perī
Ādem yerine bağlaya lāyık mı bir harı (331/g. 221-1)

1.3.2. Ağyar

Âşık ve sevgili dışında kalan üçüncü şahısları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Sevgilinin ağyar ile yakın olup âşığa mesafeli davranması sebebiyle bu kişiler âşık için düşman konumundadır.¹⁶

Aşağıdaki beyitte ağyar ile salınarak gezip, âşığa uzaktan merhaba diyen sevgiliye bir sitem vardır.

‘Âşika lāyık mıdur deyüp ırakdan merhabā
Salınup ağyar-ıla seyr eylemek sahrā-yı īd (181/g. 27-4)

Âşık rakiplerin öldürülmesini ve helvasının kendisine gönderilmesini istemektedir. Âşık bunu padişahın fakire yaptığı bir cömertlik olarak değerlendirmektedir.

Öldür ağyāruñı gönder bize halvāsından
Pādişāhuñ fukarāya olur ihsānı lezīz (183/g. 30-2)

¹⁶ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 300’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 22.

1.3.3. Ehl-i Haset

Aşağıdaki bentte sevgilisinden ayrılan âşığın düştüğü zor durum tasvir edilmiştir ve bu durumu ehl-i haset olarak nitelendirdiği rakipler de görmüştür. Âşığın rakiplere ehl-i haset demesinin sebebi âşık ile sevgiliyi onların kıskanması ve çekememesidir.

Ol gözüm nûrî beni gözden bıraktı etdi red
Kanlar ağlamakla çıkdum iki gözden hey meded
İstedügi demleri gördi kamu ehl-i hased
Hey ne müşkil derd olur âh ayrılık vâh ayrılık (144/k. 42-II)

1.3.4. Hâsid (Hasut)

Çekememezlik yapan, kıskanç kimse anlamına gelir.

Sevgilisiyle şarap meclisi kurmak isteyen âşık, rakiplerin de ciğerinden kebab yapmak istemektedir. Burada rakibin canını yakmak, ciğerini dağlamak isteği vardır.

Devr-i güldür beri gel bezm-i şarâb eyleyelüm
Cigerin hâsidün ol bezme kebâb eyleyelüm (272/g. 143-1)

1.3.5. Nadan

Bilgisiz, cahil kişi anlamına gelmektedir.

Rakibin âşığa laf atması, söz vurması dert değildir. Çünkü meyvesi olan ağaç da taşlanır.

Nādān dil atsa ey dil-i dānā ne gam saṇa
Taş atılır şu nahle k'anuṇ berg ü bārı var (195/g. 44-4¹⁷)

¹⁷ bk. Hüdâyî Divanı; 162/g. 2-3, 222/g. 80-4, 299/g. 175-4, 185/g. 32-5, 77/k. 5-14, 78/k. 5-21, 88/k. 8-17, 133/k. 34-II, 158/k. 48-XIII, 244/g. 107-3, 252/g. 117-5, 259/g. 127-2, 281/g. 154-7, 337/g. 229-7, 341/g. 234-4, 203/g. 55-2, 177/g. 21-5, 224/g. 82-6, 224/g. 82-8, 232/g. 92-5, 246/g. 109-4, 251/g. 116-6, 84/k. 7-16, 148/k. 45-II, 169/g. 10-5, 184/g. 31-4, 188/g. 36-5, 274/g. 146-5, 274/g. 146-6, 290/g. 165-4, 307/g. 186-4, 315/g. 198-3.

1.4. Rint-Rindan

Dünya işlerini hoş gören, üzüntüyü de neşeyi de bir tutan insan profilidir. Acı tatlı, iyi kötü onun katında aynıdır. Divan şairi kendini bir rint olarak değerlendirir. Dünya malına değer vermez. Öyle ki bir pul kadar dahi değeri yoktur. Rintlik kalenderlik olarak değil belki bohemlik olarak ele alınabilir. Bu yaşam tarzını empoze etmek isteyen şairler şiirlerinde gerçek hayatlarında hiç içki içmeseler bile meyhaneden, içkiden, sakiden bahsederler.¹⁸

Aşağıdaki beyit Piyale Paşa övgüsü için yazılan kasideden alınmıştır. Onun savaşı yanı övülürken kılıcı bir rinde benzetilmiş ve rindin şarap içmeye doymaması gibi onun kılıcı da düşman kanı içmeye doymamaktadır.

Müdām içir kılıcı hūn-ı düşmeni kanmaz
Şu rinddür ki kesilmez şarāb-ı hamrādan (84/k. 7-13)

Hüdâyî sevgilisinden kırmızı dudağının şarabını talep etmektedir. Kendisini de meşrebi temiz ve halis bir rint olarak görmektedir.

Bāde-yi la‘lūnî men‘ etme Hüdâyî’den kim
Sāfdur meşrebi rindān-ı ulī’l- elbābuñ (248/g. 112-5)

Aşağıdaki beyit rintlerin meyhane ve içkiye olan düşkünlüklerini çok net biçimde ortaya koymaktadır. Feleğe dahi boyun eğmeyen rintler meyhanecinin eşiğine muhtaçtır.

Pīr-i mugān eşiğin yasdansa n’ola rindān
Baş eğmeyen sipihre bu āsitāna muhtāc (177/g. 22-2¹⁹)

1.5. Sufi

“Sözlükte *tasavvuf ehli*, *mutasavvıf*, *sofu* manaları verilen sözcük, bu manaları ile tasavvuf büyükleri, mutasavvıflar için zikredilen bir sıfattır. Sözcük divan şiirinde bu manasıyla pek

¹⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 377.

¹⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 178/g. 23-2, 200/g. 51-2, 279/g. 152-5, 107/k. 16-III, 167/g. 7-4, 207/g. 61-1, 237/g. 98-4, 252/g. 117-3, 300/g. 177-6, 319/g. 203-3.

kullanılmaz. Akıl temsilcisi bir tip olarak nitelenen sufi (kaba sofu), divan şiirinde âşığın karşısında bir duruş sergiler.”²⁰

“İlk sufiler Hint-İran dinleri ile Hristiyan tesiri altında, aslında İslamiyet’te olmayan sıkı bir zahitliği ve riyazeti kendilerine meslek edinmişlerdir. Ancak sonradan vahdetivücut etrafında gelişen fikirler onları bir araya toplamıştır. Hatta hükema felsefesi denilen eski Yunan felsefesinin İslamileşmiş şekliyle vahdetivücutu birleştirenler olmuştur. Daha sonraki zamanlarda “zahit” karşılığı olarak sofu kelimesi kullanılmıştır. Anadolu’daki kızılbaşlar kendilerine sufi diyerek Şah İsmail’e bağlılık göstermişlerdir. Bunun nedeni Şah İsmail yanlılarına Erdebil Sufileri denilmesiydi. Sufiler ile âlimler arasında asırlarca devam eden bir zıtlık vardır. Âlim, akıl ile Allah’a ulaşmayı isterken, sufi aşkın gönül işi olduğunu ve Allah’a ancak aşk ile ulaşılacağını söyler. Bu nedenle tekkeyle medrese de birbirlerine düşmandır. Divan şairlerinin birçoğu ise medrese tarafını tutar.”²¹

Divan şiirinde rint ile sufi birbirinin zıttı kişilikler olarak yer alırlar. Rint işret ve keyif ehli olarak karşımıza çıkarken, sufi cenneti kazanmak derdiyle ibadet eden kişi olarak karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte sufiyi mey içmeye ve rint olmaya davet eden bir rint vardır.

Sofî saf-ı rindāna gel sâfî mey-i sâf eyle nûş
Saña safâ geldün desün ser-cümle ashâb-ı safa (167/g. 7-4)

Sufilerin ibadetlerini ve amellerini gösteriş için yapmaları âşıklar tarafından eleştirilir. Sufiler samimi bulunmaz.

‘Amel metâ’ı ile satma kendüni sūfî
Ziyân eden sakın ekser zamānda ‘āmildür (190/g. 39-6)

Sufi hırs ve ikiyüzlülük ile doludur. Amellerinin işe yaraması, kendisine fayda sağlaması için bunları bırakması gerekmektedir.

Terk eyle sofî zerķ u riyā-y-ıla hırsı gel
Hayr ede tā saña ‘amel ü zühd ü tā‘atün (246/g. 109-5²²)

²⁰ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı’nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.37-38.

²¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 408.

²² bk. Hüdâyî Divanı, 76/k. 5-10, 212/g. 67-6, 226/g. 85-2, 237/g. 98-5, 238/g. 100-1, 250/g. 115-4, 280/g. 153-5, 306/g. 185-2, 318/g. 203-2, 323/g. 209-4, 333/g. 223-4, 344/g. 237-4.

1.6. Zahit-Zühhat

Divan şiirinin olumsuz tiplerinden biridir. Genellikle rint ile tezat ilişkisi içinde şiirlerde işlenir. Dinin özünü anlayamamış, onun görünüşüyle ilgilenen kapalı bir kafa yapısına sahip kişidir. Dini sadece ibadet etmek ve karşılığında da cenneti kazanmak olarak algılayan, onun ince güzelliklerini fark edemeyen bir tiptir. Amellerini ve ibadetlerini insanların gözüne sokan, takva sahibi olduğunu düşünerek bundan övünerek bahseden zahit, bu hareketleri sebebiyle pek sevilmez.

Aklı başında olan zahit, sevgilinin siyah saçına dinini ve imanını vermelidir. Yani sevgiliye iman etmelidir.

Var-ısa ‘aklı kara başında cānān zāhidūn
Zülfün küfrine versün dīni ve īmānı dahı (339/g. 231-3)

Sevgilinin gül bahçesi cennettir. Burada yakıcı şarap içmek mübahtır. Bunlara minnet etmeyen âşğın yeri ise mihnet cehennemidir. Azap görmeye layıktır.

Ātişīn-bāde içüp cennet-i gülzārda biz
Zāhide dūzah-ı mihnetde ‘azāb eyleyelüm (272/g. 143-4)

Aşağıdaki beyitte âşık zahide seslenmektedir. Âşğın beş vakti (namazı) bırakıp yolunu gözettiği saç, yanak, boy, ayva tüyleri ve siyah bendir. Zahit, bunları görmeyip beş vakit namazda ısrarcı olan kişidir.

Zāhid gözetdügüm koyup evkāt-ı hamseyi
Bu zülf ü ‘ārız u kad ü bu hatt u hāldür (188/g. 37-5)

Zahitler meyhane ortamının yabancı kişileridir ve bu ortamın müdavimleri tarafından oraya ayak basmaları istenmemektedir.

Çekmesün kūy-ı harābāta gelüp zühhād ayak
Basmasun işretgehe ehl-i safā der yad ayak (231/g. 91-1²³)

²³ bk. Hüdâyî Divanı, 186/g. 35-2, 199/g. 50-3, 207/g. 60-3, 226/g. 85-5, 272/g. 143-5, 312/g. 194-3.

1.7. Deli-Divane

Akli melekeleri yerinde olmayan kişiler için kullanılan bu ifade divan şiirinde genellikle âşığı işaret etmek için kullanılır. Sevgilisinin aşkı ve sevgiliden yüz bulamayışı ile aklını kaybeden âşık deliye döner. Divan şiirinin dünyası içinde âşık ve delinin ruh halleri, davranış biçimleri, giyim kuşamları birbirine benzer. Aynı zamanda ünlü hikâyeye kahramanı Mecnun'un da delilik vasfı taşıması âşıkların ve şairlerin bu hususta ona meyletmesine sebep olmuştur.

Şaire göre halk içinde her insanda bir miktar delilik vardır. Mecnun ile Ferhat'a bakıp onlara deli demek akıllı insanların işi değildir.

‘Âkıl-iseñ deme Ferhâd-ıla Mecnûn’a deli
Eyleseñ halka nazar her biri bir gûne deli (160/k. 49-8)

1.7.1. Divane

Aşağıdaki beyitte âşık kendini delilik yönünden Mecnun'dan üstün tutmaktadır.

Geçdi Mecnûn ‘ışkdan geçmez dil-i mestânemüz
Ellerûñ uslandı uslanmaz bizüm dîvânemüz (212/g. 68-1)

Aşka uyup aklını terk edenler deli değil tam tersine akıllı bilgelerdir.

Terk etdük ise ‘aklı uyup ‘ışka Hüdâyî
Dîvâne miyüz ‘âkil-i ferzânelerüz biz (216/g. 73-5)

Eski dönemlerde delilerin zararlı sayılıp zincire vurulması yaygın bir uygulamadır. Âşık da buna işaret ederek sevgilinin saçlarına bağlanmak istemektedir.

Bend et Hüdâyî bendeñi zülfûñ kemendine
Dîvâne olmasına sebep dâyimâ budur (205/g. 58-7)

1.7.2. *Ehl-i Cünun*

Delirmiş olan âşıkların gönülleri sevgilinin zincir saçlarına bağlıdır. Saba rüzgārının bu saçları dağıtması âşıkların da sevda damarlarını titretir.

Tagıtsa sabā turrasın ol silsile-mūnuḡ

Ditrer reg-i sevdāsı kamu ehl-i cünūnuḡ (259/g. 127-1)

1.8. Abdal

“Abdal, Arapça bedel kelimesinin çokluğudur. Sayıları yedi ya da yetmiş gösterilen bir evliya zümresidir, Allah’ın adamlarındandır. Birisi vefat ettiğinde yerine bir başkası bedel olarak geçtiği için bu adla anılmışlardır. Edebiyatta ise dünyadan el etek çekmiş, serseri, dilenci kılığındaki derviş yerinde kullanılır. Abdallar, cuma günleri tekkeye yakın bir yerde yemek yiyip dua ettikten sonra esrar çekerler, kollarına ve göğüslerine yaralar açarlar, bu yaraların üzerine kızgın kül ve üstüne de sünger koyarlar, böylelikle yaralarını iyileştirirlerdi. Bunların omuzlarında bir balta, ellerinde uzun ve ucu kıvrık bir asa olurdu, bir yanlarında iki cüradan vardı, cüradanın birisinde esrar, birisinde ise yakmak üzere kav ve çakmak bulunurdu, öbür yanlarında kuşaklarına asılı birer keşkül mevcuttu. Şiirde şu özellikleriyle kendilerine yer bulmuşlardır: Âşıktır, başı açık gezer, başa dağ yakar, çardarp eder, çerağ taşır, çıplak gezer, dilencilik eder, elif çeker, hasıra bürünür, kallaştır ve yemeğe düşkündür.”²⁴

Aşağıdaki beyitte abdalların bedenlerinde dağ yaraları açmalarına işaret edilmiştir. Abdalın gönlünde bu yarayı açan kişi ela gözlü sevgilidir.

Tendeki şekl-i sanavberde süveydā sanmañuz
Bu dil-i abdāla yakmışdur o çeşmi ala dāg (226/g. 85-4)

Aşağıdaki beyitte abdalların niçin çıplak geldiklerine dair bir izahat yapılmıştır. Abdallar dünya malını tüccarlar gibi koyunlarına doldurmamak için çıplak gezer olmuşlardır.

Anuñ-içün böyle ‘uryān oldu abdālān-ı ‘ışk
H^vāce-yi dünyā gibi koymaya dünyā koynına (313/g. 196-2)

Hız. Hüseyin’e bağlanarak onun abdal âşığı olanlar Yezit düşmanına candan lanet ederler. Kerbela Olayı’na telmihte bulunulmuştur.

La‘netler ede cān-ıla agyār-ı Yezīd’e
Her kim ki olur ‘āşık-ı abdālī Hüseyin’ün (251/g. 116-6²⁵)

²⁴ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 200’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s.179-180.

²⁵ bk. Hüdâyi Divanı, 117/k. 23-I, 118/k. 23-II, 118/k. 23-III, 118/k. 23-IV, 118/k. 23-V, 132/k. 33-I, 143/k. 41-III, 257/g. 125-1, 316/g. 199-5.

1.9. Diğer Tipler

1.9.1. Arus

Gelin demektir. Edebiyatta süs, ziynet, güzellik, güzelleşme, ayna gibi gelin ile ilgili kelimelerle bi arada kullanılır. Sevgilinin güzelliği geline benzetilir. Gelin yüzü benli, al yanaklı, gözü sürmeli, kaşı rastıklı, yüzü duvaklı bir güzeldir. Gelin güzellik için gerekli olan her şeyi kendisinde toplamıştır.²⁶

Aşağıdaki beyitte gül ve zambak geline benzetilmiştir. Baharın gelip gül ve zambakların çimenlikte açması gelinlerin çimenlikte dolaşmasına benzetilmiştir.

Hengām-ı bahār erdi ‘arūs-ı gül ü zanbak
Açıldı çimen seyrine boyun kulag açık (238/g. 100-2)

Aşağıdaki beyitte gül bir geline benzetilmiştir. Gelinin duvağının altından yüzünü göstermesi gibi gül de güneş aynasından aydınlanmış yüzünü gecenin ardından göstermiştir.

Gösterdi gül ‘arūsı cemālin nikābdan
Olmış münevver āyine-yi ātitābdan (75/k. 5-1²⁷)

1.9.2. Azat

Serbest bırakma; köle, cariye veya esirlerin hürriyetlerini geri vermeye denir.²⁸

Aşağıdaki dörtlükte kölelik ve hürlik tezat olarak bir arada kullanılmıştır.

Āşinālīk gitdi bizden yār olaldan yad-ile
Gelmez oldı bu yaña ol kāmēt-i şimşād-ile
‘Īd-gāh-ı hüsñ içinde bende vü āzād ile
Varsun ol serv-i hırāmānum salınsun bir zamān (131/k. 32-IV)

²⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 28.

²⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 236/g. 97-3.

²⁸ <http://lugatim.com/s/%C3%82ZAT>, 27.04.2019, 17.58.

1.9.3. Damat

Evlenen çiftlerden erkek olana damat denir. Şiirlerde geline göre daha az zikredilir. Beyitlerde düğün, şebistan, hicap, gelin, mihr ya da duhter gibi kelimelerle tenasüplü olarak kullanılır.²⁹

Aşağıdaki beyitte saç geleneğine işaret edilmektedir. Yeni evlenen çiftlerde damat gelinin başından aşağı değerli mücevherler saçar. Bu hayal ilkbaharın gelişine yöneltmiştir. Damat ilkbahara, gelin gelincik çiçeğine benzetilmiştir. Baharda gelincik çiçeğinin üzerinde oluşan çiğ taneleri şekil itibarıyla mücevhere benzetilmiştir.

Saçdı cevâhir üstine dāmād-ı nev-bahār

Bāga ‘ārus-ı lāle gelince ayak ayak (236/g. 97-3³⁰)

1.9.4. Dost

Farsça bir kelime olup Türkçe’de de aynı anlamda kullanılır. Karşıt anlamlısı “düşman” kelimesidir. Tasavvufta ilahi sevgi demektir. İzzet ve ikramla dolu, güzel ve iyi günlerde herkes dosttur. Ancak asıl dostluklar zor günlerde ortaya çıkar ve değeri hiçbir şeyle ölçülemez. Bu bakımdan velayet sırrı, nice kötülüklerle dolu şu dünya günlerinde Allah’a, resulüne ve salih müminlere dost olmak ve onlarla dost kalabilmelidir.³¹

Aşağıdaki beyitte dost kelimesi sevgiliyi kasteder vaziyette kullanılmıştır. Sevgilinin boyunu gören âşık, sevincinden sur sesi gibi naralar atar.

Na‘ralar eyler Hüdāyī ‘arz-ı kāmēt eylesen

Dostum rüz-ı kıyāmetde sadā-yı sūr-veş (220/g. 77-7)

Dost kelimesi aşağıdaki beyitte Allah’ı işaret etmek için kullanılmıştır. Allah yoluna giren kimse dünya nimetlerinden elini eteğini çeker. Ona sincap, samur kürkleri değil bir post yeterli olacaktır.

²⁹ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 198-199.

³⁰ bk. Hüdâî Divanı, 236/g. 97-3.

³¹ Serkan Bilgin, *Necati Bey Divanı’nda Sosyal Hayat*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2011, s. 144.

Dost yolına giren ‘âşıkā besdür bir post
H^vâcenüñ geydügi sincâb-ile semmür olsun (298/g. 174-4³²)

1.9.5. Etfal-Tıfl

Küçük çocuk, sabi, sabiyye. Çoğulu etfaldır. ³³

Aşağıdaki beyitte çocukların delileri taşlamasına işaret edilmiştir.

Dīvāne oldugum saña beñzer ki tuydılar
Etfâl-i şeh̄r üşüp beni taşlar Kayacıgum (274/g. 146-4)

Sevgilinin ayva tüyleri güzellik kitabını sayfa sayfa yazmaktadır. Gönül çocukları (öğrencileri) bunu ders olarak okumaktadır.

Hattun ki yazdı mushaf-ı hüsnün varak varak
Etfâl-i diller okudı anı sebak sebak (237/g. 98-1)

Aşağıdaki beyitte gece anne, gece gökyüzünde beliren yıldızlar ise onun çocukları olarak resmedilmiştir.

Tâ ki bu mâder-i şebden toga etfâl-i nücüm
Tâ ki meh ede bu seyr üzre felekde devrân (82/k. 6-27³⁴)

1.9.6. Haridar-Müşteri

Satın alan kişi anlamına gelir. Şiirlerde pazar, bayi, dükkân, kumaş, meta, dirhem gibi kelimelerle kullanılır. Bazı beyitlerde Yusuf, Mısır, Kenan kelimeleriyle beraber kullanılarak Hz. Yusuf’un köle olarak pazarda satılmasına telmihte bulunulur. ³⁵

Aşağıdaki bentte Hz. Yusuf ve Hz. Yakup’a telmihte bulunulmuştur. Güzellik Mısır’ının Yusufu’na kavuşabilmek için herkes onun müşterisi olmuştur.

³² bk. Hüdâyî Divanı, 181/g. 27-6, 185/g. 32-6, 272/g. 143-3, 250/g. 115-5, 280/g. 154-2, 173/g. 16-5, 298/g. 175-2, 340/g. 233-1, 209/g. 63-3, 306/g. 185-6.

³³ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s.1243.

³⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 112/k. 19-III, 164/g. 4-5, 171/g. 14-1, 181/g. 27-3, 228/g. 88-3, 288/g. 163-4.

³⁵ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 136-138.

Bu āfitāb-ı hüsn-ile germ oldı bāzāruñ senüñ
‘Ālem metā‘-ı vasluña oldı harīdāruñ senüñ
Oldı Hüdāyī cān-ile dilden giriftāruñ senüñ
Rahm eyle dil Ya‘kūbına ey Yūsuf-ı Mısr-ı cemāl (126/k. 28-V)

Âşık, kendisiyle buluşmak için sözleşen sevgiliyi başkaları da talep ediyor diye endişelenmektedir.

Gelmege bāzāra kavl etdi bizümle yārumuz
Müşteri bī-had bozarlar korkaruz bāzārumuz (213/g. 69-1)

1.9.7. Mahpus

İşlemiş olduğu haksız bir fiilden ötürü hapse mahkûm edilmiş, özgürlüğü elinden alınmış kişiye denir. İnsan bu dünyada, can ise tende mahpus bir hâldedir.

Aşağıdaki beyitte can kuşu tende hapis bir hâldedir. Sevgilinin gam ve derdi gelip onu bu mahpusluktan kurtarmıştır.

Murg-ı cānı tenden uçurdu gelüp derd ü gamuñ
Sanki bir mahbûsı geldi etdi yārānı halās (222/g. 80-2)

1.9.8. Mihman-Misafir

Misafir, konuk anlamına gelmektedir. Şiirlerde hem genel hem mecaz anlamıyla kullanılır. Mecaz anlamıyla kullanıldığında âşığın gönül evine sevgilinin hayali ya da gamı misafir olarak gelir.³⁶

Aşağıdaki beyitte Hz. İbrahim’e telmih yapılmıştır. Çünkü Hz. İbrahim bereketli sofrası ve misafirperverliği ile bilinir. Bu beyitte sevgiliye “halilim” denerek seslenilmiş ve hayali gönül evine misafir olarak davet edilmiştir. Âşık ona ikram olarak can ve başını sunacaktır.

Hayālūñ tekye-yi dilde halīlüm eyle tek mihmān
Yolına cān-ıla serden iki kurbānumuz vardur (187/g. 35-3)

³⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 316.

Âşık bu dünyada umduğunu bulamaz. Sürekli eziyet çeker. Hüdâyî aşağıdaki beyitte öldüğü zaman Allah'ın lütuf sofrasında doyurulmayı dilemektedir.

Yâ Rabbi h'ân-ı lutf-ıla toyla Hüdâyî'yi
Şol dem ki ola hâne-yi kabrüh müsâfiri (344/g. 237-5³⁷)

1.9.9. Oğlan

Doğan Aksan'a göre kelime günümüzde anlam daralmasına uğramıştır. 17. yüzyıl sonlarına kadar “evlat, çocuk” anlamlarında kullanılmıştır.³⁸

Âşğın gönlünü sevgiliye kaptırmasıyla çocukların kuşları yakalayıp bağlaması arasında bağlantı kurulmuştur. Sevgili âşğın gönül kuşunu yakalayan bir çocuk olarak yansıtılmıştır.

Düşdi gönlüm yine bir serv-i hırāmān eline
Murg-ı per-beste gibi kim dişe oğlan eline (315/g. 198-1)

1.9.10. Pir

“Yaşlı, ihtiyar manasındadır. Bir işte uzman, öncü, lider anlamında da kullanılır. Tasavvufta girilen yoldaki yol gösterici anlamı da vardır.”³⁹

Aşağıdaki beyitte Yusuf kıssasına telmih vardır. Hz. Yusuf ilerde peygamber olacağını işaret eden bir rüya görür. Bu rüyayı kendisi de peygamber olan babası Hz. Yakup'a anlatır. Hz. Yakup bu rüyadan kardeşlerine bahsetmemesini ister. Kardeşleri Hz. Yusuf'u kandırır ve onu bir kuyuya atarlar.

Beyitte baba nasihati dinlemek ve kardeşlerle bir an dahi yakınlık kurmamak yönünde bir öğüt vardır.

Pir pendin esle Yūsuf kıssasından hisse al
Eyleme ihvān-ı devrān ile bir ān ihtilāt (223/g. 82-3)

³⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 63/k. 2-30, 93/k. 10-13, 109/k. 17-III, 299/g. 176-5, 338/g. 238-5.

³⁸ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 239-244.

³⁹ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheylî Divanı'nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.87.

1.9.11. Yolcu

Bir yerden bir yere yolculuk eden kimseye yolcu denir.

Aşağıdaki beyit II. Selim övgüsü için yazılmıştır. Yolcu kelimesi bir zaruriyeti anlatmak için temsil verme amacıyla kullanılmıştır. Düşman II. Selim'in kılıcına uğramak zorundadır.

Nā-çār tīg-ı tīzūḡe ugrar 'adū şehā

Yolcu gibi zarūrī gūzār eyler ābdan (78/k. 5-21)

1.10. Dini Ve Etnik Kimlikler

1.10.1. Hindu

Hindu divan şiirinde sıkça kullanılan bir tasavvurdur. Hint ülkesine mensup kişi anlamına gelen hindu, sevgilinin çeşitli özellikleriyle beraber kullanılır. Hindular esmer tenli olmaları hasebiyle sevgilinin saçıyla, beniyle kirpikleriyle ilişkilendirilirler. Görev olarak kul, köle vs. gibi işlerde hizmet ederler.

Aşağıdaki bentte hindu ile sevgilinin sümbül gibi olan saç arasında renk itibarıyla bir benzerlik kurulmuştur. Ayrıca misk de yine renk itibarıyla hindu ile ilişkilendirilebilir.

Ey Hüdâyî mülk-i hüsnün şâhıdur ol nâzenîn
Sünbül-i Hindûsınun üftâdesidür misk-i Çîn
Nakşını seyr eyleyen dedi hezârân âferîn
Ol nigârûm nâm-ıla Nakkâş Ahmed Balı'dur (120/k. 24-V)

Aşağıdaki beyitte hindu renk itibarıyla sevgilinin beniyle ilişkilendirilmiştir. Beyitte hindunun hadim ve kul olma görevleri de işlenmiştir.

Kulıdur benlerünün hâdim-i hindû-yı Harem
Gözünün cân-ıla kurbânıdur âhû-yı Harem (271/g. 142-1⁴⁰)

1.10.2. Kâfir

Kâfir kelimesi Arapça “kfr” kökünden gelmekte olup örtmek, gizlemek manasında kullanılır. Kâfir ise Hakk'ı gizleyen ve inkâr eden, Allah'ı tanımayan anlamına gelmektedir.⁴¹ Divan edebiyatında ise bu kelime âşık, sevgili, rakip üçgeni içinde ele alınmış olup genellikle sevgili ve rakibin bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Şiirlerde âşık genel olarak müslüman ve mazlum olarak ele alınırken sevgili ve rakip ise kâfir ve zalim olarak ele alınmıştır.⁴²

Hüdâyî, Haseki Cami'nde müezzinlik yapmış bir kişidir. Bu sebeple İslam ilmine ve Kur'ân bilgisine vâkıftır. Bu bilgilerin şiirlerinde yer yer işlendiği görülmektedir. Kâfir kelimesini dinî anlamıyla kullanırken Kur'ân'ın işaret ettiği noktalara değinir.

⁴⁰ bk. Hüdâyî Divanı, 228/g. 87-4.

⁴¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 532.

⁴² Recep Demir, “Osmanlı Şiirinde Öteki ve Başkası Olarak Kâfir İmgesi”, *Turkish Studies*, Ankara 2013, s. 431-445.

Kur'ân'ı Kerîm'de geçen pek çok ayette kâfirlerin cehennemde ebediyen kalacağına dair hükümler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte Hüdâyî âşığın, âşık olmakla sadece bir günah işlediğini, kâfir olmadığını bu sebeple sevgilinin ayrılığının ateşinde sürekli yanmasının doğru olmadığını söylemektedir.

Kâfir olmadı seni sevditse dil etdi günâh
Nâr-ı hecründe yana lâyıkmı cânı muttasıl (264/g. 133-3)

Kâfirlerin sürekli cehennemde kalacak olmaları, kâfirlerin cennete giremeyeceği zıtlığını doğrular. Şu beyit, bu hususa işaret etmektedir:

N'eyler yüzinde ol sanemün zülf-i sâhiri
Kim gördi bâg-ı hulda duhûl ede kâfiri (343/g. 237-1)

Kâfirler; Allah'a, İslam'a, Kur'ân'a inanmazlar. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri Kur'ân yazısına benzetilmiş olup onu kınayanın kâfir olduğu belirtilmiştir.

Kimdür yüzünde bu hat-ı reyhâna ta'n ede
Kâfirdür ol ki hazret-i Kur'ân'a ta'n ede (306/g. 185-1)

Çoğu beyitte kâfir kelimesi sevgilinin saçı manasına gelen zülf kelimesi ile kullanılmıştır. Burada genel olarak şu hayal işlenmiştir: Sevgilinin yüzü vahdeti temsil eder. Yüzü örten zülf ise Hakk'ı gizler, kâfiri temsil eder. Sevgilinin yüzünü görmek ümidiyle yanıp tutuşan âşık, kâfir saçın sevgilinin yüzünü gizlemesiyle mahvolur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünden kasıt Hz. Muhammed'dir.

Umaram zülfi koya erbâb-ı dünya kînesin
Görse kâfir yüzini olur müselmân Ahmed'ün (245/g. 108-3)

Âşığın gönlü sevgilinin saçlarına asılıdır. Bu edebiyatımızda çok işlenen bir hayaldir. Burada saç kâfir olarak nitelenmiş olup kâfir eline düşenin artık oradan kurtulamayacağına işaret edilmiştir.

Kâfir saçın eline düşüp oldu dil esîr
Mümkün midür yine gele sag u esen başa (165/g. 5-3)

Hindu divan şiirinde renk itibarıyla saçla ilişkili olarak kullanılır. İkisi de siyah rengi çağrıştırır. Aynı zamanda Hindu, yaptıkları meslek itibarıyla hizmetkâr ve köle olarak karşımıza çıkar. Hüdâyî aşağıdaki beyitinde bu iki durumu birleştirerek sevgilinin yerlere kadar uzanan saçlarını bir puta hürmet eden Hindu gibi betimlemiştir.

Sen büt-i Farhârsın ol kâfir-i Hindû gibi
Pâyuna yüzler sürüp eyler saña i‘zâz zülf (228/g. 87-4⁴³)

1.10.3. Kalender

Kalender kelimesi Farsça kökenli olup “dünyadan el çekip serseriyane gezen derbeder ve laubali derviş”⁴⁴ anlamına gelmektedir. Eski edebiyatta kendisine sıkça yer bulan kalender zümresi abdal, ışık, torlak, vs. gibi zümreleri de kapsar.⁴⁵

Dünyaya meyletmemek gibi bir haslete sahip olan kalenderlerin daha pek çok özelliği bulunmaktadır. Başları açık gezerlerdi. Çardarp ederler yani saç, sakal, kaş ve bıyıklarını kazıtırlardı. Bu dünyadan el etek çekmiş olmanın bir göstergesiydi. Ayna tutar, kandil taşırlardı. Dilencilik ederlerdi. Çıplak gezer, vücutlarının çeşitli yerlerine dağ vururlardı. Bekâr yaşarlardı. Boyunlarına “tavk” adı verilen halkalardan takarlardı. Şiir okuyup sürekli gezerlerdi.⁴⁶

Kalenderlerin boyunlarına tavk taktığı ve şiir okuyarak dolaştıkları yukarıda belirtilmiştir. Hüdâyî aşağıdaki beyitinde üveyik kuşunun boynunda bulunan haleyi tavk olarak düşünmüş, ötüşlerini ise şiir okuyan bir kalender dervişiyile özdeşleştirmiştir.

Tavk takmış boynına göyâ kalender fâhte
Çârsû-yı bâgda geh medh okur geh dâsitân (60/k. 2-12)

Haydar Bâlî, Haydarilik tarikatının kurucusudur. Aşağıdaki beyitte isim münasebeti sebebiyle Hayder-i Kerrar Hz. Ali ile ilişki kurulmuştur. Kalender, abdal yahut Haydari derviş ise Hz. Ali’nin kölesi olan Kamber ile ilişkilendirilmiştir. Aşağıdaki bentte de görüldüğü gibi kalender olmak, abdal olmak, Haydarilik tarikatine mensup bir derviş

⁴³ bk. Hüdâyî Divanı, 151/k. 46-IV, 221/g. 79-5, 299/g. 176-1, 307/g. 187-3, 339/g. 231-1, 342/g. 234-6.

⁴⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 578.

⁴⁵ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013, s. 242-243.

⁴⁶ Ahmet Atilla Şentürk, “Manzum Metinler Işığında Kalender Dervişinin Profili”, *Turkish Studies*, Ankara, 2015, s. 141-220.

olmak bir tutularak kalenderlerin başı açık olarak gezmelerine ve boyunlarına tavr takmalarına işaret edilmiştir.

Yok-durur misli vilâyetde bugün Hayder gibi
Eşigin de kara kulıyam anuñ Kanber gibi
Tavk-ı ‘ışkın boynuma takdum Kalenderler gibi
Baş açık abdâlıyam cân-ıla Haydar Bâlî’nüñ (118/k. 23-III)

1.10.4. Mağribî

Mağrib, eskiden Afrika’nın Mısır hariç diğer bölgelerine verilen isimdir. Fas, Marakeş, Trablus, Berberiyye ve Tunus, Mağrip ülkelerinden sayılır. Mağribî tabiri daha çok Faslı siyah ırk insanları için kullanılır.⁴⁷

Osmanlı Devleti’nin genişlemesiyle Mağrip ülkelerinden insanlar çeşitli görevlendirme vesileleriyle esir olarak alınmışlardır. Bu esirler zengin ailelerin konaklarında çeşitli işlerle ilgilenmişlerdir. Âşığın rakip olarak nitelendirdiği kişi de sevgilinin evinde çalışan Mağripli bir esir olabilir.

Magribî gibi bulur kanda ise anı rakîb
N’eylesün gizlenüp ol genc-i nihân olduğu’çün (290/g. 165-4)

1.10.5. Münafık

Arapça nifak masdarından türeyen münafık kelimesi, inanmadığı halde kendisini mümin gösteren, ikiyüzlü olan kimse anlamına gelmektedir.⁴⁸

Aşağıdaki beyitte riyaya kapılmayan Hüdâyî ile kendini gizleyen münafık arasında bir ilişki kurulmuştur. Rint tavır ile karşımıza çıkan Hüdâyî içki içmesinde bir mahsur görmez. Oysa münafık normalde içtiği halde mümin görünmeye çalıştığından bunu gizler. Beyitte bunun eleştirisi yapılmıştır.

Câm al ele gül gibi bu demlerde Hüdâyî
Nüş eyle ‘alâ ragmı hasûdân-ı münâfık (239/g. 100-5)

⁴⁷İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 293-294.

⁴⁸Hülya Alper, “Münafık” *DİA*, C 31, 2006, s. 565-568.

1.10.6. Münkîr

Münkîr itiraf etmeyen, inkâr eden, inanmayan, dinî olarak imansız olarak nitelendirilebilecek kimseler için kullanılan bir ibaredir.⁴⁹

Aşağıdaki beyitte diriliş günü iktibas ile ele alınmış ve o günü inkâr eden münkîre seslenilerek nasihatte bulunulmuştur.

Gâfil olma aç gözün ey münkîr-i yevmü'n nüşûr

Gör nece haşr oldu emvât-ı riyâz-ı bûsitân (60/k. 2-7)

1.10.7. Müslüman

İslam dinine iman etmiş kimseye müslüman adı verilir. Şiirlerde kâfir x müslüman tezadı içinde alınmış olup kâfir; inanmayan, zalim zümreyi temsil ederken müslüman ise imanlı ve mazlum zümreyi temsil eder. Kâfir, müslümana oyun ederek onun elinden imanını almaya çalışan zorba bir tip olarak karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte sevgili bir şah olarak düşünülmüş saçları kâfire benzetilmiştir. Gönül ise bir müslümana benzetilerek kâfirden uzak tutulması istenmiştir.

Yine zülfünden dili âzâd kıl tut kim şehâ

Eyledün kâfir elinden bir müselmânı halâs (221/g. 79-5)

İmanın merkezi gönüldür. Aşağıdaki beyitte kâfir, müslümanın gönlünden imanını almaya çalışan bir zorba olarak tasvir edilmiştir.

Girme hey kâfir alup tenden dil ü cânı dahı

Varup ugratma belâya bir müselmânı dahı (339/g. 231-1⁵⁰)

1.10.8. Nasara

Nasara, hristiyanlığı ifade etmek amacıyla kullanılan bir kelimedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliği övülürken peygamberlerin vasıfları dile getirilmiş ve

⁴⁹ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 869.

⁵⁰ bk. Hüdâyî Divanı, 245/g. 10-3.

sevgilinin güzelliği karşısında o peygamberlere iman etmiş zümrelerin müslümanlığı tercih edeceği belirtilmiştir.

Ey gamzesi Mūsī lebi ‘İsī seni görse
İmana gele cümle Yahūdā vü Nasārā (166/g. 6-3)

1.10.9. Tatar

Tatar ifadesi Moğollar için kullanılan bir tabirdir. Moğol hâkimiyetinden sonra Türkçe konuşan bazı topluluklara da bu isim verilmiştir. İslam kaynaklarında ise bu ifade Moğollar için kullanılır. Moğollar’ın Cengiz Han zamanında islam ülkelerinde yaptığı istila ve yağma faaliyetleri bunun sebebidir.

Aşağıdaki beyitlerde Tatar ifadesi yağmacı olarak ele alınmıştır. Gönül mülkü tatarlar tarafından talan edilmiştir.

Çeşmün dil ü cān hānesini eyledi tālān
Vāy ol eve kim anı konak edine tatar (195/g. 45-4)

N’ola bārān gibi başlarsa yaşum yagmaya
Verdi Tatar gözün mülk-i dili yagmaya (310/g. 191-2)

1.10.10. Tersa

Tersa hristiyan bir kimseyi ifade etmek amacıyla kullanılan bir kelimedir. Hüdâyî aşağıdaki beyitinde hristiyanlığın artık bir hükmünün kalmadığını belirtmek isterken sevgilinin verdiği sözde durmama huyuyla ilişki kurmuştur. Hristiyan bir güzele gönlünü veren Hüdâyî, sevgilinin sözünün tıpkı dini gibi geçerli olmadığını bilmektedir.

Gönlini verdi Hüdâyî bir büt-i tersāya kim
Dīn ü imānına beñzer ‘ahd ü peymānı dahı (339/g. 231-6)

1.10.11. Veli

Veli, Allah’a yakınlık derecesini kazanmış kul anlamına gelir. Veli, Allah dostu kimsedir. Aşağıdaki dörtlükte veli denilerek Hz. Ali kastedilmiştir. Hz. Ali cennetle müjdelenmiştir.

Cān riştesidür ol sanemün zülfinüñ teli
Bālā kadi belāsına anuñ dedüm belī
Hüsniyle oldı cümle vilāyetde ol velī
Ol şüh-ı dıl-rübā ki denür nāmına ‘Alī (127/k. 30-I)

1.10.12. Yahuda

Yahuda, yahudiliği ifade etmek amacıyla kullanılan bir kelimedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliği övülürken peygamberlerin vasıfları dile getirilmiş ve sevgilinin güzelliği karşısında o peygamberlere iman etmiş zümrelerin müslümanlığı tercih edeceği belirtilmiştir.

Ey gamzesi Mūsī lebi ‘İsī seni görse
İmana gele cümle Yahūdā vü Nasārā (166/g. 6-3)

İKİNCİ BÖLÜM: ŞAHSİYETLER

“Bir toplumun değer yargıları, yaşantısı, iç ve dış âleme bakışı, davranış şekilleri, inanışları tip ve kişilik etrafında şekillenir. “Kişilik ada bağlıdır, basmakalıp davranışlar sergilemez. Davranışları değiştendir” (Akkuş; 1995). Kişilik veya şahsiyet, gerçek hayatta var olmuş, tarihte belli bir zamanda ve belli bir coğrafyada yaşamış insan tipidir ve kişinin kendi görüş, düşünüş ve davranışlarıyla şekillenir. Gerçek varlıkları, mekân ve zaman kaydı ile sâbit olan, tarih kaynaklarında geçmeleri yönü ile varlığı ispat edilebilen kişilerdir.”⁵¹

1. TARİHİ ŞAHSİYETLER

1.1. Padişahlar Ve Padişahlık Terimleri

1.1.1. Kanuni Sultan Süleyman (doğ.1494-öl.1566)

Asıl adı Süleyman’dır. Babası Yavuz Sultan Selim’dır. Yavuz’un Trabzon valiliği sırasında burada doğmuştur. Osmanlı Devleti’nin onuncu padişahıdır. İlk eğitimini Trabzon’da aldıktan sonra çeşitli yerlerde sancak beyliği yapmıştır. Babasının ölümü üzerine 23 yaşındayken tahta geçmiştir. Kendisinin bizzat kumandanlığını yaptığı 13 sefere katılmıştır ve Zigetvar seferinde vefat etmiştir. Seferde ölen dördüncü Osmanlı padişahıdır. Kendisinin sefer sırasında ölmesi fetih üzerinde olumsuz etki oluşturabileceğinden dolayı ölümü Sokullu tarafından gizlenmiştir. Cesedi sefer dönüşü Süleymaniye Cami’nin avlusuna defnedilmiştir.

Muhibbî, şair Osmanlı padişahlarının beşincisidir. Babası ve dedeleri gibi şiire ilgi duymuştur. Çoğu gazel olmak üzere bir divan tertip etmiş ve bu divan, divan edebiyatındaki en hacimli divanlar arasına girmiştir. İlk şiirleri olduğu düşünülen şiirlerinde birtakım aksaklıklar bulunsa bile şiirlerinin çoğu ustaca işlenmiş hayallerle ve söz sanatlarıyla doludur. Çok yazması onu özensiz kılmamıştır. Sade yazmaktan zaman zaman da kahramanlık şiirleri yazmaktan hoşlanmıştır.⁵²

Hüdâyî aşağıdaki beyitinde Kanuni’nin ihsanının bolluğuna işaret etmiştir.

Şeh Süleymân yine ol zübde-yi Âl-i ‘Osmân

Eyledi ‘âleme ser-çeşme-yi lutfını revân (72/k. 4-1⁵³)

⁵¹ Erdoğan Uludağ, “Sâlih Baba Divânı’nda Tipler ve Kişilikler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C 2, S 2 (2019), s. 914.

⁵² Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.309.

⁵³ bk. Hüdâyî Divanı, 55/k. 1-5, 77/k. 5-16, 81/k. 6-15, 90/k. 9-19, 99/k. 12-1, 100/k.12-9, 141/k. 40-I, 141/k. 40-II, 141/k. 40-III, 142/k. 40-IV, 142/k. 40-V, 224/g. 82-5.

1.1.2. II. Selim (doğ.1524-öl.1574)

Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan oğludur. Topkapı Sarayı'nda doğmuştur. İyi bir eğitim almıştır. On dört yıl Manisa sancağında idarecilik görevinde bulunmuştur. Babasının Zigetvar Seferi sırasında vefatı üzerine Osmanlı tahtına oturmuştur. Sekiz yıllık bir saltanatı olmuştur. Bu süre zarfında hiçbir sefere katılmamıştır. Vaktini sarayda şairler, müzikseverler ve çeşitli zevk ehliyle beraber geçirmiştir. Zevk ve eğlenceye düşkün bir padişah'tır. Cömertliği ve alicenap tavrı ile tanınır.⁵⁴

Aşağıdaki beyit Hüdâyî'nin Sultan Selim'e yazmış olduğu Bahariyye kasidesinden alınmıştır. Hüdâyî'ye göre sultanın bir kulu Efrasiyap'tan daha üstündür.

Şāh-ı yegāne hazret-i Sultān Selīm Hān
Yegdür kemīne bendesi Efrāsiyāb'dan (77/k. 5-13)

Aşağıdaki bent Sultan Selim övgüsü için yazılmış olan murabbain ilk dörtlüğüdür.

Hamdü-li-llāh kim cehāna edüp eltāf-ı 'amīm
Kıldı i'tā bir melek-siret şehensāh-ı 'azīm
Kimdür ol sultān-ı gerdün-menzilet şāh-ı kerīm
Mālik-i mülk-i Süleymān hazret-i Sultān Selīm (141/k. 40-I⁵⁵)

⁵⁴ Feridun Emecen, "Selim II", *DİA*, C 36, 2009, s. 414-418.

⁵⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 81/k. 6-15, 99/k. 12-1, 141/k. 40-I, 141/k. 40-II, 141/k. 40-III, 142/k. 40-IV, 142/k. 40-V.

1.1.3. Padişahlık Terimleri

1.1.3.1. Cehân-Bân

Âlemi saklayan ve koruyan, hükümdar, padişah.⁵⁶

Aşağıdaki beyitte sevgili cihanı görüp gözetten bir şah olarak tasvir edilmiştir.

Ey ruhi âfitâb-ı bürc-i kerem

Taht-ı hüsne şeh-i cehân-bânım (95/k. 10-34)

1.1.3.2. Emîr

Bir kavim veya memleketin başı, bey, reis.⁵⁷

Hüdâyî esirlik ve sultanlık müessesesini bir araya getirmiş, içindeki aşk tezadını bu yolla ifade etmiştir.

Hem emîr-i serîr-i derd ü gamum

Hem esîr-i çeh-i zenahdânım (95/k. 10-27)

1.1.3.3. Hüsrev

Hükümdar, şah anlamında kullanılan kelimedir.⁵⁸

Kıl Hüdâyî kuluğa göşe-yi çeşm-ile nazar

Hüsrev-i ‘âleme tebdîl ola tâ kim elemi (342/g. 235-5⁵⁹)

1.1.3.4. Malik

Bir şeye sahip olan (kimse), sahip.⁶⁰

⁵⁶ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 183.

⁵⁷ Şemsettin Sami, age., s. 308.

⁵⁸ Şemsettin Sami, age., s. 478.

⁵⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 63/k. 2-37, 76/k. 5-11, 105/k. 15-III, 115/k. 21-II, 167/g. 7-3, 291/g. 168-1.

⁶⁰ <http://lugatim.com/s/M%C3%82L%C4%B0K.07.04.2019>, 00.29.

Aşağıdaki bentte malik ifadesi II. Selim için kullanılmıştır. Onu Sultan Süleyman mülkünün sahibi olarak nitelemiştir.

Hamdü-li-llāh kim cehāna edüp eltāf-ı ‘amīm
Kıldı i‘tā bir melek-siret şehenşāh-ı ‘azīm
Kimdür ol sultān-ı gerdün-menzilet şāh-ı kerīm
Mālik-i mülk-i Süleymān hazret-i Sultān Selīm (141/k. 40-I⁶¹)

1.1.3.5. Padişah

Hükümdarlar hükümdarı, büyük hükümdar. ⁶²

Aşağıdaki beyitte sevgili ihsanı bol olan bir padişaha benzetilmiştir.

Öldür ağyāruñı gönder bize halvāsından
Pādişāhuñ fukarāya olur ihsānı lezīz (183/g. 30-2⁶³)

1.1.3.6. Server

Baş, reis, bir tayifenin en ileri bulunanı. ⁶⁴

Aşağıdaki beyit Sultan Süleyman için yazılan kasideden alınmıştır. Sultan Süleyman server olarak nitelenmiştir.

Serverā gül gibi devründe cehān hurrem ü şād
Çeşme-yi çeşm-i Hüdāyī-durur ancak giryān (74/k. 4-21⁶⁵)

1.1.3.7. Şahsüvar- Şehsüvar

Atlılar serveri, Pek mahir ve şanlı binici. ⁶⁶

Aşağıdaki bentte sevgili bir sultan ve usta at binicisi olarak nitelenmiştir.

⁶¹ bk. Hüdāyî Divanı, 141/k. 40-II, 141/k. 40-III, 142/k. 40-IV, 142/k. 40-V.

⁶² Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 964.

⁶³ bk. Hüdāyî Divanı, 55/k. 1-4, 58/k. 1-35, 82/k. 6-29, 91/k. 9-33, 94/k. 10-18, 96/k. 10-42, 105/k. 15-III, 115/k. 21-II, 121/k. 25-V, 127/k. 29-III, 182/g. 29-4, 267/g. 137-5, 277/g. 149-5, 298/g. 174-6, 321/g. 207-2.

⁶⁴ Şemsettin Sami, age., s. 1071.

⁶⁵ bk. Hüdāyî Divanı, 128/k. 30-V, 129/k. 31-II, 150/k. 46-III, 244/g. 107-1, 268/g. 139-1, 287/g. 161-4, 163/g. 3-1, 302/g. 179-5, 317/g. 200-5, 326/g. 213-4.

⁶⁶ Şemsettin Sami, age., s. 1134.

Benüm ey Hüsrev-i şîrîn-leb ü gül-gün-‘izârum gel
Serîr-i mülk-i hüsne şehriyârum şehsüvârum gel
Gidüpdür sensüzün elden ‘inân-ı ihtiyârum gel
Benüm Muslîcugum şüh-ı cehânum şîve-kârum gel (135/k. 36-I⁶⁷)

1.1.3.8. Şah-Şeh-Şahenşah

Şah ve şeh hükümdar, melik anlamına gelir. Şahenşah ise hükümdarlar hükümdarı demektir.⁶⁸

“Bende ile şah her zaman beraber anılır.” tabiri aşağıdaki beyitte şiire güzelce yerleştirilmiştir.

‘Âr eyleme söylense kuluñla eger aduñ
Her gâh anılır bende ile şâh Muhammed (182/g. 28-4)
Kişinin sevdiğinin elinden ölmesi ceza değil bir lütuftur.
Seni sevdümse şâhum n’ola lutf eyle beni öldür
Eger kuldân hatâ gelse şehenşehden ‘atâ yegdür (206/g. 59-3⁶⁹)

1.1.3.9. Şehriyâr

Hükümdar, melik, şah.⁷⁰

⁶⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 123/k. 27-I, 198/g. 49-2, 329/g. 217-2.

⁶⁸ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 1122-1123.

⁶⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 55/k. 1-6, 56/k. 1-14, 57/k. 1-28, 58/k. 1-33, 58/k. 1-37, 61/k. 2-17, 62/k. 2-21, 63/k. 2-35, 63/k. 2-36, 64/k. 2-41, 72/k. 4-1, 72/k. 4-7, 74/k. 4-18, 77/k. 5-13, 77/k. 5-14, 78/k. 5-21, 78/k. 5-26, 81/k. 6-15, 81/k. 6-18, 82/k. 6-24, 83/k. 7-5, 86/k. 7-27, 87/k. 8-6, 88/k. 8-14, 88/k. 9-1, 90/k. 9-19, 91/k. 9-31, 91/k. 9-36, 95/k. 10-34, 96/k. 10-39, 100/k. 12-3, 100/k. 12-6, 100/k. 12-10, 103/k. 14-5, 105/k. 15-IV, 110/k. 18-I, 113/k. 20-II, 114/k. 20-V, 114/k. 21-I, 115/k. 21-II, 115/k. 21-III, 117/k. 23-I, 118/k. 23-V, 120/k. 24-V, 121/k. 25-III, 123/k. 26-IV, 123/k. 26-V, 125/k. 28-I, 127/k. 29-III, 128/k. 30-V, 129/k. 31-I, 132/k. 33-II, 133/k. 34-I, 135/k. 35-V, 140/k. 39-IV, 141/k. 40-I, 147/k. 44-II, 147/k. 44-V, 148/k. 45-I, 151/k. 46-IV, 163/g. 3-5, 168/g. 8-5, 171/g. 13-3, 171/g. 14-1, 173/g. 15-5, 174/g. 18-3, 175/g. 19-5, 176/g. 21-2, 182/g. 28-4, 193/g. 42-4, 195/g. 45-3, 197/g. 47-6, 200/g. 51-5, 201/g. 52-4, 203/g. 55-1, 203/g. 56-1, 204/g. 56-3, 206/g. 59-3, 208/g. 62-3, 210/g. 65-1, 210/g. 65-4, 211/g. 66-2, 214/g. 70-3, 215/g. 71-4, 215/g. 72-1, 221/g. 79-5, 223/g. 81-3, 224/g. 82-5, 228/g. 88-1, 229/g. 88-5, 229/g. 88-6, 231/g. 90-6, 235/g. 96-2, 238/g. 99-6, 242/g. 105-1, 242/g. 105-2, 243/g. 105-3, 243/g. 105-4, 243/g. 105-5, 244/g. 107-3, 245/g. 109-1, 249/g. 114-3, 250/g. 115-5, 256/g. 123-2, 258/g. 125-2, 260/g. 128-7, 262/g. 131-4, 266/g. 135-5, 266/g. 136-1, 268/g. 138-3, 268/g. 138-7, 271/g. 141-6, 275/g. 147-4, 277/g. 150-5, 279/g. 152-1, 281/g. 154-6, 286/g. 161-2, 289/g. 164-4, 290/g. 165-3, 291/g. 168-2, 294/g. 170-5, 298/g. 175-3, 299/g. 176-1, 300/g. 177-7, 301/g. 178-4, 306/g. 184-4, 311/g. 192-6, 319/g. 204-4, 324/g. 211-3, 330/g. 219-4, 334/g. 224-5, 336/g. 228-4, 337/g. 229-2, 338/g. 230-3, 339/g. 231-2, 340/g. 232-7, 340/g. 233-3, 341/g. 234-1, 342/g. 235-1.

⁷⁰ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 1134.

Aşağıdaki beyitte övülen sevgili, güneşin bile onu parmakla göstereceği bir mertebeye koyulmuştur.

Sanma şu‘ā‘ıdur görinen halk-ı ‘āleme

Barmakla gösterür seni ey şehriyâr şems (217/g. 75-2⁷¹)

⁷¹ bk. Hüdâyî Divanı, 135/k. 36-I, 100/k. 12-2.

1.2. Şairler

1.2.1. Emîr Hüsrev-i Dihlevî (doğ.1253-öl.1325)

Delhi'nin Müminpûr kasabasında doğmuştur. Seçkin bir ailenin çocuğudur. Kendisi medrese eğitimi aldığını, zekâsı ve kabiliyetiyle dikkat çektiğini belirtmiştir. Medrese eğitimi sırasında şiir söylemeye başlayan Emîr Hüsrev on iki yaşına geldiğinde şair olarak belli bir seviyeye ulaşmıştır. On dokuz yaşına geldiğinde ise ilk divanı olan Tuhfetü's-sıgâr'ı tertip etmiştir.

Çeşitli hamilerin yanında bulunan Emîr Hüsrev, velut bir kaleme sahiptir. Arapça, Farsça ve Türkçe'nin yanı sıra Hintçe de öğrenmiştir. İlim, sanat ve tasavvufu ilgilenen Emîr Hüsrev yazmış olduğu gazellerle o zaman Hindistan'da pek az kullanılan gazel nazım şeklinin de gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁷²

Hüdâyî, Allah'ın kendisine yardım ettiği takdirde şiirinin çok güçleneceğini ve Hüsrev, Zahir ve Selmân'ın şiirlerini geçebileceğini belirtmektedir.

Şem'-i Hüdâ olursa Hüdâyî'ye ger delîl

Nazmı Zahîr ü Hüsrev ü Selmân'a ta'n ede (306/g. 185-7)

Aşağıdaki beyitte Hüdâyî kendi şiiriyle Hüsrev'in şiirini karşılaştırmış ve sözlerinin yakıcılığını Hüsrev'in sözlerinden üstün tutmuştur.

Sûz-ı kelâmı erdi kemâle Hüdâyî'nün

Yakdı çirâğ-ı Hüsrev'i mülk-i suhanda bu (305/g. 183-7⁷³)

1.2.2. Firdevsî-yi Tûsî (doğ.940-öl.1020?)

Tûs şehrine bağlı Bâz köyünde doğduğu için Firdevsî-yi Tûsî olarak bilinen şairin ismi konusunda ihtilaf vardır. Kaynaklarda Ahmet, Hasan ve Mansur olarak geçmektedir. Lakabı ise Fahreddin'dir. Şair mahlası ile tanınmaktadır.

Başlangıçta diğer şairler gibi gazel ve kaside yazan Firdevsî'nin, İran'ın İslam dini ile tanışmadan önceki tarihine olan merakı dolayısıyla Pehlevice öğrendiği bilinmektedir.

⁷² Rıza Kurtuluş, "Emîr Hüsrev-i Dihlevî", *DİA*, C 11, 1995, s. 135-137.

⁷³ bk. Hüdâyî Divanı, 335/g. 226-4.

Şehname şairi olarak bilinen Firdevsî'nin eserini Gazneli Sultan Mahmut'a sunmak istediği ve bu isteğinin sultanın kardeşi ve veziri tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Fakat Sultan Mahmut'un, yeni vezirinin tesiriyle esere gereken kıymeti vermediği ve Firdevsî'nin verilen 60.000 dirhemi az bularak çevresine dağıttığı rivayet edilir. Hatta sultan hakkında bir hiciv yazdığı da aktarılır.

Firdevsî ömrünün geri kalan kısmını yokluk içinde geçirir ve 1020 veya 1025 tarihinde vefat eder. Rivayete göre Sultan Mahmut bu esnada eserin kıymetini bilmemeye yönelik hatasını fark eder ve 60.000 altın değerinde çivit yüklü 12 deve şehrin bir kapısından girerken Firdevsî'nin cenazesi de şehrin diğer kapısından çıkar. Firdevsî'nin hak ettiği değeri bulamaması ve ödülün geç gelmesi dolayısıyla bu tür rivayetlerin halk tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir.⁷⁴

Aşağıdaki bentte Hüdâyî kendisini, sevgiliyi öven meddah Firdevsî-yi Tûsî olarak görmektedir.

Cilveñi gördi Hüdâyî sidre tâvûsı gibi

Yere çaldı 'ırz u 'ârın nâm u nâmûsı gibi

Oldı meddâhuñ senüñ Firdevsî-yi Tûsî gibi

Şâh Mahmûd göñül tahtında sultânüm benüm (140/k. 39-V)

1.2.3. Hafız-ı Şîrâzî (doğ.1317-1326?-öl.1390?)

İran'ın önde gelen şairlerindendir. Şiraz'da doğmuştur. Seçkin bir aileye mensup olduğu ve iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir. Döneminin kıraat ve fıkıh âlimlerinden ders almıştır. Eğitimi sırasında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği için "Hafız" lakabını almıştır. Dinî ilimlerin yanısıra kuvvetli bir edebiyat kültürünün olduğu, müzik ve çeşitli sanatlar hakkında bilgili olduğu da bilinmektedir.

Çeşitli nazım şekillerini kullanmasına karşı Hafız'a şöhretini kazandıran yazmış olduğu gazelleridir. Kendinden önceki ustaların meziyetlerini kendi şiirinde toplamıştır. Şiirlerinde birçok edebî sanata yer vermesine rağmen şiirini bunlarla boğmamış hatta sehl-i mümtenâ sayılan şiirler yazmıştır. Yazmış olduğu şiirler divan şiirini de etkilemiş

⁷⁴ Mehmet Kanar, "Firdevsî", *DİA*, C 13, 1996, s. 125-127.

bu etki uzun yıllar tesirini sürdürmüştür. Hatta divan şiirinin, İran şiirinin tesiri altında kaldığı yönündeki eleştiriler çoğunlukla Hafız'a isnat edilir.

Hafız'ın şiirlerinin gayptan haber verdiği düşünülmüş bu sebeple Hafız'a "Lisânü'l-gayb" ve "Tercümânü'l-esrâr" lakapları verilmiştir. Ayrıca divanı da bir fal kitabı olarak kullanılmıştır.⁷⁵

Aşağıdaki beyitte Hüdâyî hafız kelimesini iki anlama gelecek şekilde kullanmış olup birincisi kendisi de hafız olması sebebiyle Kur'ân'ı ezbere bilen kişi manasında, ikincisi ise İran şairi Hafız-ı Şîrâzî manasındadır. Hafız-ı Şîrâzî'nin de Kur'ân hafızı olması dolayısıyla hafız lakabını aldığı bilinmektedir.

Ey Hüdâyî hâfız-ı Rûm'um bi-hamdi'llâh bugün
Kalb-i vîrânum tolu gencine-yi Kur'ân-ı ışk (240/g. 101-7)

1.2.4. Hassân (doğ.563-öl.682)

Medine'de doğmuştur. Hz. Peygamber'i, İslâm dinini ve ashabı müşriklerin hicivlerine karşı şiirleriyle savunduğu için "şairü'n-nebî" lakabıyla tanınmıştır. Neccâroğulları kabilesinden olması hasebiyle Hz. Muhammed ile soy yakınlığı bulunmaktadır.

Hassân, devrinin diğer şairleri gibi şiirlerinden para kazanmış, ukaz panayırında düzenlenen müsabakalara katılmıştır. 60'lı yaşlarına geldiğinde II. Akabe Biatı'ndan sonra müslüman olmuştur. Bundan sonraki ömrünü ise Hz. Muhammed'i ve İslâm'ı anlatan ve öven şiirler yazarak geçirmiştir. Her ne kadar Hassân'ın İslamiyet öncesi şiirleri daha güzel bulunsa da İslâm'ı kabul ettikten sonraki şiirlerinde de başarı göstermiştir. Öyle ki hiciv yarışına girdiği çoğu şair müslüman olmuştur. En önemli başarılarından biri şairleriyle birlikte Medine'ye gelen Temîmoğulları'na karşı söylediği şiirler ile yetmiş seksen kadar insanın müslüman olmasına vesile olmasıdır.

Hassân, Hz. Muhammed tarafından her zaman sevilmiş ve takdir edilmiştir. Hatta Hassân'ın şiirlerinin müşrikler için oktan daha etkili olacağını söylemiştir.⁷⁶

⁷⁵ Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, C 15, 1997, s. 103-106.

⁷⁶ Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *DİA*, C 16, 1997, s. 399-402.

Hüdâyî aşağıdaki beyitlerinde Hassân'ın övücülük vasfını dile getirmiş ve sevgilinin güzelliğini övmeye kendisini ona benzetmiştir.

Hassân-ı vaktem ögmede ol vech-i ahseni

Tahsin ederdi görse Kemâl'üm Hasan başa (165/g. 5-7)

Eşiginde dil hadîs-i şems-i hüsnin şerh eder

Ka'be'de göyâ okur medhini Hassan Ahmed'ün (245/g. 108-4⁷⁷)

1.2.5. Kemâleddîn-i İsfahânî (doğ.1173-öl.1240?)

İsfahan'da doğmuştur. Rey, Nişabur ve Hârizm'de kaldığı birkaç yıllık zaman dilimi dışında hayatının büyük bir çoğunluğunu İsfahan'da geçirmiştir. Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin müridi olmuş ve son yıllarında inzivaya çekilmiştir. Moğollar'ın, İsfahan'ı ikinci defa kuşatması sırasında öldürülmüştür.

Büyük Selçuklu Devleti ve Hârizmşahlar'ın son dönem kaside şairlerindendir. Şiirlerinde ancak iki defa okunduğunda anlaşılabilen ince manalar bulunduğu için kendisine “Hallâkulmeânî” unvanı verilmiştir. Şiirlerinde çok fazla edebî sanat bulunmasından dolayı Abdurrahman-ı Câmî tarafından eleştirilmiştir.⁷⁸

Aşağıdaki beyitte “kemâl” ifadesi hem Kemâleddîn-i İsfahânî'yi hem de olgunlaşmak fiilini karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

Hüsrevâ erdi Kemâle kelimât-ı hasenün

Eremez pâyene Sa'dî vü Zahîr u Selmân (73/k. 4-16⁷⁹)

1.2.6. Kemâl-i Hucendî (öl.1401)

Tanınmış bir şeyhtir fakat hangi tarikata mensup olduğu bilinmemektedir. Etrafında pekçok mürit ve talebe toplanmıştır. Timur'un oğlu ve Azerbaycan valisi Mîrân Şah Mirza'nın teveccühünü kazanmıştır. Vefat ettikten sonra kabri bir ziyaretgâha dönüşmüştür.

⁷⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 91/k. 9-26.

⁷⁸ Adnan Karaismailoğlu, “Kemâleddîn-i İsfahânî”, *DİA*, C 25, 2002, s. 233.

⁷⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 165/g. 5-7.

Hâfız-ı Şîrâzî'nin şiirlerini övmüş, o da Hucendî'nin şiirlerini beğenmiştir. Genellikle aşk ve tasavvuf konulu gazeller yazmış ve bu nazım şeklinde üstün başarı sağlamıştır. Divanı yaklaşık sekiz bin beyiti ihtiva etmekte olup genellikle gazel, kıta ve rubailerden oluşmaktadır.⁸⁰

Aşağıdaki beyitte Hüdâyî kendi şiir gücünü överken bunu Hucend pirinin türbesine mum olmakla açıklamıştır. Kendisini Kemâl-i Hucendî seviyesinde görmektedir.

Nazmum Kemâl-i sūz-ıla tūmārî şî'rūmūñ
Lāyıkdur ola türbe-yi pir-i Hucend'e şem' (226/g. 84-7)

1.2.7. Memi Şah-Riyâzî (öl.1546/1547?)

Asıl adı Mehmet olmakla beraber halk arasında Memi Şah olarak tanınmıştır. Latifi'nin bildirdiğine göre Filibeli'dir. Kadılık görevi yapmış ve bu görevdeyken vefat etmiştir.

Farsça konusunda üstat kabul edildiği, devrinin şairlerinin ona şiirlerini getirip gösterdiği, evinin şairlerle dolup taşıdığı belirtilmektedir. Pek çok şairi tarzıyla etkilediği, orijinal bir şair olduğu aktarılmaktadır.

Şiirlerinde latife ve nükteye yer veren Riyâzî için bu bir üslup meselesidir. Muamma ve lugaz söylemede başarılı olduğu, şiirlerinin iham, tecnis gibi sanatlarla dolu olduğu bilinmektedir.⁸¹

Hüdâyî, divanında Memi Şah adına bir murabba ve bir gazele yer vermiştir. Memi Şah, şiirlerde âdeta bir sevgili gibi övülmüştür.

Bâg-ı hüsn içre boyı serv-i revānum Memi Şāh
Nāzenīnūm güzelūm şūh-ı cehānum Memi Şāh
Ben de bir bülbulūñem alma figānum Memi Şāh
Ey cemālî gül-i gülzār-ı cinānum Memi Şāh (120/k. 25-I)

⁸⁰ M. Nazif Şahinoğlu, "Kemâl-i Hucendî", *DİA*, C 25, 2002, s.226.

⁸¹ <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=332>, 09.03.2019, 22.19.

Cemāl-i mihr-i enverden mücellâdur Memi Şâhuñ
Eşiği çarh-ı a'lâdan mu'allâdur Memi Şâhuñ (254/g. 120-1)

1.2.8. Muslî (öl.1583)

Aşağıdaki beyit ve bentlerde Hüdâyî kendi adına şiirler yazmış, şiirlerde Muslî sanını kullanmıştır. Hüdâyî hakkında detaylı bilgi giriş bölümünde verildiği için tekrara düşmemek adına burada tekrar bilgi verilmemiş, şiir örnekleriyle yetinilmiştir.

Aşağıdaki beyit ve bentte Hüdâyî kendisini tecrit ederek yine kendisine seslenmektedir.

Benüm ey Husrev-i şîrîn-leb ü gül-gün-'izârum gel
Serîr-i mülk-i hüsne şehriyârum şehsüvârum gel
Gidüpdür sensüzün elden 'inân-ı ihtiyârum gel
Benüm Muslîcugum şüh-ı cehânum şîve-kârum gel (135/k. 36-I)

Mihr-i ruhuñla dilde yanan tâze dâğdur
Gülzâr-ı 'ömrümün gül-i handânı Muslî Şâh (307/g. 187-2⁸²)

1.2.9. Nesîmî (öl.1417?)

Latîfî'nin bildirdiğine göre Bağdat'ın Nesim nahiyesinde doğmuştur. Divanındaki bir beyite ve Âşık Çelebi'ye göre Türkmen asıllıdır. İmamüddin lakabı ismi yerine geçecek kadar kabul görmüştür.

Fazlullah-ı Hurufî'ye intisap etmiş asıl şöhretini bundan sonra kazanmıştır. Düşünce, inanç ve heyecanlarını şiir yoluyla ifade etmiş, ateşli ve coşkun sözler söylemiştir. Şiirlerinde lirik ve samimi bir dil kullanmış, tasavvuf ve hurufilik terimleri dışında dili açık ve anlaşılır olmuştur.

Nesimi Anadolu'ya da gelmiş fakat fikirleri gerekçesiyle burada yer edinememiştir. Hatta Hacı Bayram-ı Veli ile görüşmek istemiş fakat huzura kabul edilmemiştir. Nesimi

⁸² bk. Hüdâyî Divanı, 123/k. 27-I , 124/k. 27-II, 124/k. 27-III, 124/k. 27-IV, 124/k. 27-V, 126/k. 29-I, 127/k. 29-II, 127/k. 29-III, 134/k. 35-I, 134/k. 35-II, 134/k. 35-III, 135/k. 35-IV, 135/k. 35-V, 136/k. 36-II, 136/k. 36-III, 307/g. 187-1, 307/g. 187-3, 308/g. 187-4, 308/g. 187-5.

Anadolu’da çok yer edinememesine rağmen Nevâyî’nin Nesimi hakkındaki övgü dolu yorumları onun Orta Asya Türk Dünyası içinde çok sevildiğini göstermektedir. Aynı zamanda Nesimi, Alevilerin yedi ulu ozanından biridir. Azeri sahasında Fuzuli’den önceki en başarılı şair olarak kabul edilmektedir.

Nesimi’nin fikirleri sebebiyle öldürüldüğü bilinmektedir. Ölümü tıpkı Hallac-ı Mansûr gibi inancı sebebiyle olmuştur. Bu nedenle şah-ı şehit olarak bilinmektedir. Pek çok yerde makamı bulunmaktadır.⁸³

Hüdâyî aşağıdaki beyitinde Nesîmî’nin derisi yüzülmek suretiyle öldürülüşüne atıfta bulunmuştur.

Nesîm-i nâfe-yi zülfinden açmazam bir sır
Nesîmî gibi ser-â-pâ yüzerler ise derüm (275/g. 147-3)

1.2.10. Sa‘dî-i Şîrâzî (öl.1292)

Fars edebiyatının büyük şairlerindendir. 1213-1218 yılları arasında doğduğu düşünülmektedir. Eğitimini babasından almaya başlamıştır. Babasının ölümü üzerine dedesi tarafından yetiştirilmiştir. İlk eğitimini Şiraz’da aldıktan sonra eğitimini tamamlamak için Bağdat’a gitmiş, Nizamiye medreselerinde öğrenim görmüştür. Burada eğitimini tamamladıktan sonra Şiraz’a döndüğü bilinmektedir.

Sa‘dî yaşadığı dönemde üne kavuşmuş meşhur bir şairdir. Çağdaşı olan şairler tarafından takip edilmiştir. Onun şiirinin en önemli özelliği çağdaşı şairlerin aksine bilinen ve kullanılan kelimelere yer vermesidir. Şiirleri ile nesri akıcı ve sehl-i mümtenidir. Divanında âşıkane gazeller çoğunluktadır. Gazel nazım şekli onunla beraber müstakil bir tür hâline gelmiştir. Şiir ve nesirlerinde halkın kullandığı atasözlerine yer vermiş kendi söylediği sözler ise atasözü olma hüviyeti göstermiştir. Sa‘dî sadece Fars edebiyatında değil Türk, Urdu ve Batı edebiyatlarında da derin izler bırakmıştır.⁸⁴

Aşağıdaki beyit Sultan Süleyman adına yazılmış bir kasideden alınmıştır. Hüsrevâ denilerek ona seslenilmiş ve adı anılan şairlerin onun payesine erişemeyeceği dile getirilmiştir. Böylelikle padişahın üstünlüğü vurgulanmıştır.

⁸³ A. Azmi Bilgin, “Nesîmî”, *DİA*, C 33, 2007, s. 3-5.

⁸⁴ Mustafa Çiçekler, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, *DİA*, C 35, 2008, s. 405-407.

Hüsrevâ erdi Kemâle kelimât-ı hasenûn
Eremez pâyene Sa‘dî vü Zahîr u Selmân (73/k. 4-16)

1.2.11. Selmân-ı Sâvecî (öl.1376)

1309 yılında doğduğu düşünölen İranlı önlö şairdir. Tahran’ın Save şehrinde dünyaya gelmiştir. İlhanlı ve Celayirli devleti saraylarına girmiş, sultanların ve devlet adamlarının himayesi altında bulunmuştur.

Şiirlerinde kendinden önceki pek çok şairi örnek almış fakat kendi şiir üslubunu oluşturmaya bilmiştir. Sa‘dî ve Mevlâna etkisi gazellerinde görölmektedir. Özellikle Sa‘dî etkisi çok açıktır. Abdurrahmân-ı Câmî’ye göre ibareleri açık ve kinayelerindeki dikkati benzersizdir. Selmân kendisinden sonra gelen şairler tarafından örnek alınmış, eserlerine nazireler yazılmıştır.⁸⁵

Aşağıdaki iki beyitte şairler ile övölen kişiler arasında karşılaştırma yapılmış olup övölen kişiler üstün tutulmuştur.

Hüsrevâ erdi Kemâle kelimât-ı hasenûn
Eremez pâyene Sa‘dî vü Zahîr u Selmân (73/k. 4-16)

Şem‘-i Hüdâ olursa Hüdâyî’ye ger delîl
Nazmı Zahîr ü Hüsrev ü Selmân’a ta’n ede (306/g. 185-7)

1.2.12. Yûsuf-ı Sânî- Hasan Sânî Efendi (doğ.?-öl.?)

Asıl adı Hasan’dır. Çok yakışıklı olduğu için Hz. Yusuf’un vârisi olarak görölmüştür. Pek çok âşığı ve kıskananı vardır. Kendisine Sânî mahlası verilmiştir. Gönöl alan, güzel şiirleri vardır.⁸⁶

Aşağıdaki beyitte hem Hz. Yusuf’un kuyu olayına telmih yapılmış hem de Yûsuf-ı Sânî’nin güzelliğinden ötürü kıskanılmasına işaret edilmiştir.

⁸⁵ Adnan Karaismailoğlu, “Selmân-ı Sâvecî”, *DİA*, C 36, 2009, s. 446-447.

⁸⁶ <http://www.turkedebiyatisimlersonzugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5072> ,10.03.2019, 08.51.

Cūylarda degül ey Yūsuf-ı sâñĩ gird-âb
Reşk-i çâh-ı zekānuñ bagrını deldi ābuñ (248/g. 112-2)

1.2.13. *Zahîr-i Fâryâbî (doğ.1156-öl.1201)*

Bugün Devletâbâd olarak bilinen Fâryâb şehrinde doğmuştur. İlk eğitimini burada aldıktan sonra Nişabur'a gitmiş tahsiline burada devam etmiştir. Nişabur'da iken şiir yazmaya başlamış, ardından çeşitli saraylara girmiş, devlet adamlarının hizmetinde bulunmuş ve onlara methiyeler yazmıştır. Ömrünün son demlerinde şiir söylemeyi bırakmış ve inzivaya çekilmiştir.

Zahîr'in şiirleri beğenilmiş ve diğer şairler tarafından taklit edilmiştir. Asıl başarısı kasidede görülmektedir. Mübalağaya, yeni mazmun ve manalara sıkça yer vermiştir. Gazelde de başarılı kabul edilen Zahîr bu türde aşk konusunun yanında tasavvuf, öğüt konularını da işlemiştir.⁸⁷

Hüdâyî kendisi ile şairleri kıyas etmiş ve Allah'ın yardımıyla onlardan üstün olacağını vurgulamıştır.

Şem'-i Hüdâ olursa Hüdâyî'ye ger delîl
Nazmı Zahîr ü Hüsrev ü Selmân'a ta'n ede (306/g. 185-7⁸⁸)

⁸⁷ Mehmet Atalay, "Zahîr-i Fâryâbî", *DİA*, C 44, 2013, s. 87-88.

⁸⁸ bk. Hüdâyî Divanı, 73/k. 4-16.

1.3. Acem Menşeli Şahıslar

1.3.1. Cem- Cemşit

“Pişdadiyan sülalesinin dördüncü padişahı olan Cem, Fars mitolojisine göre yedi yüz yıl veya bin yıl yaşamıştır. Aralarında demirin eritilip silah yapılması da bulunan pek çok yenilik ve icat onun döneminde gerçekleşmiştir. Güzel kokular icat etmiş ve hastalıkların sebeplerini keşfetmiştir. Gemi ile dünyayı dolaşmış ve pek çok sırra vâkıf olmuştur. Kendini öyle yüceltmış ki kendinden büyük kimseyi görmez olmuş. Saltanatına yaraşır büyük ve mücevherlerle süslü bir taht yaptırmış ve tahtın üzerinde havadaki güneş gibi oturmuş ve bu güne Nevruz adı verilmiştir. İnsanlar bu günü ve daha sonraki günleri bayram olarak kabul etmiş ve kutlamışlardır. 300 yıl bu şekilde Cem’in hükümdarlığında sefahatle geçmiş ve içki ve musiki bu dönemin önemli nesneleri olmuş, insanlar ölüm yüzü görmemiştir. Cemşit bu dönemin sonunda kibirle tanrılık iddiasında bulunmuş ve 21 yıl içinde bütün ordusu dağılmış ve en son Dahhak tarafından öldürülmüştür.

Divan şiirinde Cem’in, güçlü bir hükümdar olması, şarabı bulması, dünyanın her yerini gösterebilen bir kadehe sahip olması gibi özellikleri ifade edilmiştir.”⁸⁹

Aşağıdaki beyit Cem devrinin zevk ve sefasını gözler önüne sermektedir.

‘Ayş u ‘işret kasrının saldukda bünyâdını Cem
Eylemiş cām-ı safâdan aña ol üstâd ayak (232/g. 91-3⁹⁰)

1.3.2. Dahhak

İran’ın Pişdadiyan sülalesinde Cemşit’ten sonra gelen, zalim ve acımasız bir hükümdardır. Şeytanın kendisini kandırması neticesinde önce babasını öldürür. Ardından şeytan ona hünerli bir aşçı suretinde gelir, o zamanlar yenmeyen et yemekleri yapar. Dahhak ona hayran kalır. Dahhak’ın “Ne istersen iste yapayım” demesi üzerine şeytan onu iki omzundan öper ve ortadan kaybolur. Bunun üzerine Dahhak’ın omuzlarından yılanlar çıkmaya başlar. Bunları ne yaparsa yapsın yok edemez. Şeytan bu kez de bir hekim kılığında gelir ve Dahhak’a onlara her gün insan beyni yedirmesi gerektiğini, ancak bu suretle etkisiz hâle geleceklerini söyler. Böylece kötülükler artar.⁹¹

⁸⁹ Yunus İnciroğlu, Gülcan Alıcı, “Sünbülzâde Vehbî Divanı’nın Acem Kaynaklı Efsanevi Ve Mitolojik Şahısları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S 51 (2017), s. 104.

⁹⁰ bk. Hüdâyî Divanı, 100/k. 12-7, 141/k. 40-II, 192/g. 41-4, 261/g. 129-7, 342/g. 235-2.

⁹¹ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheylî Divanı’nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.164-165.

Dahhak ölümünden kırk yıl önce birisinin onu kötü bir şekilde öldürdüğünü görüyor. Bunu rüya tabircilerine yorumlatıyor. Tabirci Zirek, Dahhak'ı Feridun adlı bir kahramanın öldüreceğini söylüyor. Dahhak, Feridun'u arıyor fakat bulamıyor. Ordusuyla gelen Feridun, Dahhak'ın ordusunu mahvediyor. Dahhak'ı bir dağın arasına götürerek orada başına çiviler vurarak öldürüyor.

Dahhak, Şehname boyunca kötülüğün, zulmün ve şerrin sembolü olmuştur. İran padişah ve kahramanları dahi onun soyundan gelenlere “Ejderin Soyu” diyerek güvenmemişlerdir.⁹²

Aşağıdaki beyitte Dahhak'ın devletine karşı bir aşağılama söz konusudur. Kasideden alınan bu beyitte övülen kişinin bahtı bu devlete tan edebilecek bir mertebededir.

Gül-i bahtuñ revâdur bu çimende
Ederse devlet-i Dahhāk'e hande (100/k. 12-8)

1.3.3. Dara

İran'ın Keyaniyan sülalesinin dokuzuncu ve sonuncu hükümdarıdır. Mecazen büyük hükümdarlara da Dara denir. İskender ile yaptığı büyük savaşta mağlup olmuş ve kaçarken ölmüştür. Keyaniyen sülalesi bu suretle sona ermiştir.⁹³

“Dara, divan şiirinde adı en çok geçen Acem hükümdarlarından birisidir. Büyük bir saltanat ve şaşaaya malik olması, İskender'le olan efsanevi savaşları, tac ve tahtıyla dillere destan olmuş bir hükümdar olması, hem Acem hem de Türk şiirinde adından çokça bahsedilmesine sebep olmuştur. Dara, divan şiirinde bir ululuk, azamet ve şaşaa sembolüdür. Genellikle memduh övülürken onun üstünlüğünü ifade için kullanılmışsa da bazen de dünya hayatının geçiciliğini ve şairlerin istigña hallerini ifadede zikredildiği olmuştur.”⁹⁴

Aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi Hüdâyî için sevgilinin ayağının tozu, Dara'nın tacından daha kıymetlidir.

⁹² Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsânevi Şahıslar*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 1998, s. 145-148.

⁹³ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 163.

⁹⁴ Mehmet Halil Erzen, “Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsanevi Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev'izâde Atâyî Divanı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S 8/4 (2013), s. 841.

Ey Hüdâyî ayagı tozı tururken yāruŋ
Ser-ferū eylemezin tāk-ı ser-i Dārā'ya (310/g. 191-5⁹⁵)

1.3.4. Efrasiyap

Feridun'un oğludur. Turan hükümdarıdır. Ehrimen tarafından ölümsüz yaratılmasına rağmen bu özelliği Ahura Mazda tarafından geri alınmıştır. İran padişahı Nevrez'i devirerek hükümdar olmuş, on iki sene İran'a hükmetmiştir. Rüstem'e yenilmiş ve Keyhüsrev tarafından öldürülmüştür. Kendisi Dîvânü Lügâti't- Türk'e göre Alp Er Tunga, Cüveynî'ye göre ise Böğü Han'dır. Şehname'de güçlü, kuvvetli bir kişi olarak tasvir edilir.⁹⁶

II. Selim övgüsü için yazılmış kasideden alınan aşağıdaki beyitte Hüdâyî, II. Selim'in kölesini Efrasiyap'tan üstün tutmuştur.

Şāh-ı yegāne hazret-i Sultān Selīm Hān
Yegdūr kemīne bendesi Efrāsiyāb'dan (77/k. 5-13⁹⁷)

1.3.5. İsfendiyar

İran'da Keyânîler hükümdarı Güştâsb'ın oğludur. İran'da İslam öncesi dönemde Zerdüştlük'ü yaymaya çalışır. Bu konuda da başarılı olur. İsfendiyar'ın efsaneleşmesini sağlayan Şehname'dir. Rüstem-i Zāl ile giriştiği mücadeleler ile tanınır. Rüstem'in attığı çatallı ok ile iki gözünden vurulur. Kahrından ölür. Edebiyatımızda yenilmezliği, kahramanlığı, gücü vasıtasıyla anılır.⁹⁸

Arif olan için dünya geçici bir yerdir. Bunu bilen kişi için köşkler, saraylar önemli değildir. Çünkü Hüsrev ve İsfendiyar'ın sarayı bile bir viranedir.

Besdür numūne bāg cehān-dāde 'ārife
Vīrān sarāy-ı Hüsrev ü İsfendiyār'dan (296/g172-8⁹⁹)

⁹⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 166/g. 6-4.

⁹⁶ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 200'ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 236.

⁹⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 288/g. 162-5, 301/g. 178-1, 302/g. 179-6.

⁹⁸ Nurettin Albayrak, "İsfendiyâr", *DİA*, C 22, 2000, s. 511-512.

⁹⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 297/g. 173-2.

1.3.6. İskender

Edebiyatımızda iki İskender vardır. İskender-i Zülkarneyn olarak bilinen kişi Kur'ân'da Kehf suresinde geçer. Peygamber veya veli olduğu söylenir. Yecüc Mecüc kavminin yayılmasını önlemek için Çin Seddi'ni yapan kişidir.

İkinci İskender ise Makedonyalı Büyük İskender olarak bilinir. Yunanistan'dan Hindistan'a kadar olan bölgeyi hükmü altına almıştır. Hızır ile birlikte Zulumât ülkesine giderek ölümsüzlük suyunu aramıştır. Fakat bulamamıştır. 33 yaşında iken vefat etmiştir. Âyine-yi İskenderî denilen bir aynası vardır.¹⁰⁰

Aşağıdaki beyitte İskender'in karanlıklar ülkesinde abıhayatı aradığı belirtilmiştir.

Tâ ki İskender-i evreng-i nüh-eyvân-ı sipihr
Zulmet içre ola cüyende-yi Âb-ı Hayvân (82/k. 6-28¹⁰¹)

1.3.7. Keyhüsrev

“Ünlü İran hükümdarlarından Siyavuş'un oğlu olup Şehname'de doğumu, savaşları, tahta geçmesi ve Efrasiyap'la olan mücadelesi geniş bir şekilde yer almaktadır. Övülenin kuvvet ve kudretinin yüceltildiği beyitlerde genellikle yer verilir. Şairler, memduhu bu yönleriyle Keyhüsrev-i sani olarak adlandırırlar. Bazen de dünyanın geçiciliğinden dem vurulurken dünyanın Keyhüsrev'e bile kalmadığı söylenerek öğütler verilir.”¹⁰²

Hüdâyî'nin vücudundaki yaralar onu baştan ayağa saran kıymetli bir kıyafet gibidir. O bu hâliyle melamet mülkünün sultanıdır.

Tenümde tâze dāgumdur ser-ā-ser hil'at ü tācum
Melāmet mülkine Keyhüsrevem yā Keykubādam ben (288/g. 163-3)

¹⁰⁰ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 200'ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 228-229.

¹⁰¹ bk. Hüdâyî Divanı, 77/k. 5-18, 115/k. 21-IV, 150/k. 46-III, 249/g. 113-5, 336/g. 228-3, 342/g. 235-2.

¹⁰² Mehmet Halil Erzen, “Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsanevi Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev'izâde Atâyî Divanı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S 8/4 (2013), s. 845.

1.3.8. Keykubat

“Keyaniyan sülalesindendir. Yüz yıl hüküm sürmüş, Rey şehri çevresinde yüz tane köy yaptırmıştır. Adaletiyle ün yapmış olan Keykubat, divan şiirinde mülk ve saltanatı ile ele alınır.”¹⁰³

Hüdâyî vücudunda bulunan yaraları onu baştan başa saran bir kıyafet olarak tasvir etmiş, onunla melamet mülküne sultan olduğunu belirtmiştir.

Tenümde taze dāgumdur ser-ā-ser hil‘at ü tācum
Melāmet mülkine Keyhüsrevem yā Keykubādam ben (288/g. 163-3¹⁰⁴)

1.3.9. Nuşirevan (I. Hüsrev)

“Sasanilerin ilk büyük hükümdarıdır. Nuşirevan dönemi, Sasani İmparatorluğu’nun en görkemli çağıdır. Hz. Muhammed (sav) onun hükümdar olduğu dönemde dünyaya gelmiştir. Saltanatı boyunca ülkesini imar etmiş, ilim adamlarını desteklemiştir. Adaletiyle bilinen Nuşirevan döneminde insanlar mutlu ve huzurlu yaşamıştır. Ölümünden sonra da adalet ve ahlak simgesi bilge bir kişi olarak tarihteki yerini almıştır.”¹⁰⁵

“O, adaleti kadar yaptırdığı ünlü saraylar ve taklarıyla da bilinen bir hükümdardır. Tāk-ı Kistrā veya Eyvân-ı Kistrā adlı sarayına bir çan astırıp ucuna da zincir bağlatmıştır. İhtiyaç sahiplerinin bu zincire dokunmaları durumunda gelip onların dertlerini dinler, sıkıntılarıyla ilgilenir. Bu zincir, adalet zinciri adıyla ün kazanmıştır.”¹⁰⁶

İki ünlü İran hükümdarından kalma harap saraylara Hüdâyî ibretle bakmayı öğütler. Çünkü bunlar dünyanın geçiciliğini gözler önüne sermektedirler.

Gel ‘ibret al bu seyr-i sarāy-ı harābdan
Kalmışdur ança Hüsrev ü Efrāsiyāb’dan (301/g. 178-1¹⁰⁷)

¹⁰³ Tolga Öntürk, “Bâkî Divânı’nda Efsânevi ve Mitolojik Kahramanlar”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S 8 (2015), s. 96.

¹⁰⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 302/g. 179-6.

¹⁰⁵ Şerife Ağar, “Bir Övgü Unsuru Olarak Şehnâme Kahramanlarının Klasik Türk Şiirindeki Dönüşümü: Bâkî-Nedîm Karşılaştırması”, *SEFAD*, S 39 (2018), s. 246-247.

¹⁰⁶ Mehmet Halil Erzen, “Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsanevi Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev’izâde Atâyî Divanı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S 8/4 (2013), s. 847.

¹⁰⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 73/k. 4-16, 135/k. 36-I, 290/g. 166-1, 296/g. 172-8.

1.3.10. Rüstem

Babası Zâl, annesi Rûdâbe, dedesi Sâm eşi ise Tehmîne'dir. Altı yüz yıl yaşamış, Keykubat, Keykavus, Keyhüsrev dönemlerini görmüştür. Akli ve cesaretiyle ön plana çıkmıştır. İran halkını büyük tehlikelerden kurtarmıştır. Hefthân'ı geçerek dev-i sepîd (beyaz dev) ile savaşmıştır. Eşkebûs ve İsfendiyar'ı öldürmüştür. Üvey kardeşi tarafından kuyuya düşürülerek atıyla beraber öldürülmüştür.¹⁰⁸

Aşağıdaki beyitte sonbaharın gelip yaprakların kırmızı renge bürünmesi ile Rüstem ve İsfendiyar'ın yaptığı savaştan meydanın kan kırmızısına bürünmesi arasında bir ilişki kurulmuştur.

Verdi nişâne âl varaklarla sahn-ı bāg
Cây-ı neberd-i Rüstem ü İsfendiyâr'dan (297/g. 173-2)

1.3.11. Zâl

Sâm'ın oğlu ve meşhur Rüstem'in babasıdır. Saçı, kaşları ve kirpiği beyaz olarak doğduğundan, uğur sayılmayarak bir dağa atılmış ve orada Simurg tarafından beslenmiştir. Saçının beyazlığından dolayı kocakarı manasına gelen Zâl adı verilmiştir. Saçının sarıya mail olmasından dolayı Zâl-i Zer de denir.¹⁰⁹

Aşağıdaki beyitte Zâl, ihtiyar anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Zâl doğduğu zaman vücut kıllarının beyaz olması, onda bir yaşlı insan imajının oluşmasına neden olmuştur.

Hulle-i 'ışkı geyüp bî-hîle geçdüm hilyeden
Var yûri ey pîr-i zâl-i çarh pîrâyen saña (164/g. 4-3)

¹⁰⁸ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 200'ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 237.

¹⁰⁹ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 167.

1.4. Sanatkârlar

1.4.1. Mani

Meşhur Çinli ressamdır. Sasaniler zamanında İran'a gelmiştir. Burada Hristiyan ve Zerdüşť dinini bir araya getirerek Maniheizm'i kurmuştur. Bu din en çok Çin'de yayılmıştır. Koyu bir zerdüşť olan Behram tarafından derisi yüzdürölerek öldürölmüştür. Nigâristan ve Erjeng adlı iki resim mecmuası vardır. Sevgilinin güzelliğı bahsinde adı sıkça anılır.¹¹⁰

“Divan şairleri tarafından genellikle sevgilinin güzelliğı övölürken bahsedilir ve sevgiliyi tasvirde Mani'nin aciz kalacağı vurgulanır. Bazen de şair, kendi şiirini yüceltmek amacıyla Mani'nin resimlerini ve ressamlığını kıyas aracı olarak kullanır.”¹¹¹

Aşağıdaki beyite göre âşık, sevgilisinin yanağının güzelliğini gönlüne o kadar güzel işlemiştir ki resim konusunda üstat olan Mani bile bu nakışa şaşırır kalır.

Bir vech-ile etdüm ki ruhuñ levh-i dile nakş

Tahrîrimi seyr eylese hayrân kala Mânî (327/g. 215-3¹¹²)

1.4.2. Yakut (öl.1299)

“Yakut, Abbasi halifesi Musta'sim'in saray hattatıdır, bu sebeple Yakut-ı Musta'simî olarak bilinir. Yakut, hat sanatına matematik ve geometrik boyutlar kazandırmıştır. Aklâm-ı sitte onun kalemiyle gerçek şeklini bulmuş, hat sanatında asırlarca onun koyduğu ölçüler kullanılmıştır.”¹¹³

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı Yakut'un hattından üstün tutulmuştur.

Olmaz hat-ı Yâkût lebün gibi safâ-bahş

Tasvîr yazarsa n'ola cân vermez e Mânî (326/g. 214-2¹¹⁴)

¹¹⁰İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 297.

¹¹¹ Mehmet Halil Erzen, “Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsanevî Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev'izâde Atâyî Divanı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S 8/4 (2013), s. 846.

¹¹² bk. Hüdâyî Divanı, 80/k, 6-9, 119/k, 24-I, 130/k, 31-IV, 323/g, 210-2, 326/g. 214-2.

¹¹³ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 300'ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 178.

¹¹⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 139/k. 39-I, 235/g. 96-1.

1.5. Mutasavvıflar

1.5.1. Hallâc-ı Mansur (doğ.858-öl.922)

Tasavvuf yoluna genç yaşta girip hızla kademe kaydeden ünlü bir sufidir. İslam'ı yaymak için çeşitli memleketleri gezmiştir. Her gün bin rekât namaz kıldığı ve Fenafillah makamına ulaştığı bilinir. O daha çok söylediği “Ene’l Hakk” sözüyle bilinir. Sözü döneminde yanlış anlaşılmış ve önce hapse atılıp işkence edilmiş, ardından da dara çekilmiştir. Cesedi yakılıp külleri Dicle’ye dökülmüştür.

Hallâc-ı Mansur çeşitli tarikatlerce aşk şehidi olarak anılmıştır. Eserlerde bu yönüyle sıkça zikredilmiştir. O edebiyatımızda inancı uğruna zorluklara göğüs germenin ve bu yolda ölmenin sembolüdür.¹¹⁵

Hüdâyî hak söylemek tabirini hem “Ene’l Hakk” ifadesini hem de doğruyu söylemek ifadesini karşılayacak şekilde kullanmıştır. Ona göre Mansur’u çeken şey aşk coşkunluğudur. Mansur’un darağacına çekilmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

Cezbe-yi ‘ışk idi Mansûr’ı çeken ey zâhid

Yoksa hak söyleyecek bir kişi ber-dâr olmaz (207/g. 60-3)

Hüdâyî’ye göre Mansur’un yüce bir şana sahip olmasının sebebi sevgilinin saçına asılmasıdır. Sevgilinin saçı ile darağacı arasında benzerlik kurulmuştur.

Dâr-ı cehānda zülfüne ber-dâr olması

Mansûr-ı cāna oldu nişân-ı ‘ulvî-şân (282/g. 156-4¹¹⁶)

1.5.2. Kutbüddin Haydar (öl.1221?)

İran’ın Zave kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Türkistan hanlarındanır. Hakkında fazla bir bilgi yoktur. “Ukalâ-yı Mecânîn”den bir meczup olduğu söylenir. Çevresinde müritlerin toplanmasını sağlayan şey onun bu meczup tavırlarıdır. Kışın buzlu sulara girme, yazın ateşte yürüme gibi âdetleri vardır. Onun bu hâllerini görenler onun müridi olup dünyadan el etek çekermiş. Çok çeşitli zümrelerden müritleri varmış. Nevâyî’nin belirttiğine göre şeyhi Ahmet Yesevî’dir. Ahmet Yesevî onu terbiye ettikten

¹¹⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 185-186.

¹¹⁶ bk. Hüdâyî Divanı, 57/k. 1-20, 137/k. 37-V, 166/g. 6-4, 196/g. 46-1, 206/g. 59-4, 219/g. 77-4, 239/g. 101-5, 312/g. 194-2, 325/g. 211-7.

sonra irşat için Horasan’a yollamış. 110 yahut 140 yıl yaşadığı ve Moğol istilasından önce vefat ettiği kabul edilir.¹¹⁷

Hüdâyî’nin aşağıdaki bentte Haydar Bâlî olarak andığı kişi, Kutbüddin Haydar’dır. Bu bent Kutbüddin Haydar övgüsü için yazılmış murabbain ilk bendidir. Hüdâyî kendisinin Kutbüddin Haydar’ın müridi olduğunu söylemektedir.

Kulıyam bir taht-ı hüsnün şāh-ı ferruh-fālinün
Cevri gibi haddi yokdur ‘āşık-ı pā-mālinün
Daglar yakdum tenümde hasretinde hālinün
Baş açık abdāliyam cān-ıla Haydar Bālî’nün (117/k. 23-I¹¹⁸)

¹¹⁷ Tahsin Yazıcı, “Haydar, Kutbüddin”, *DİA*, C 17, 1998, s. 24-25.

¹¹⁸ bk. Hüdâyî Divanı, 118/k. 23-II, 118/k. 23-III, 118/k. 23-IV, 118/k. 23-V.

1.6. Diğer Tarihî Şahıslar

1.6.1. Gazi Hüsrev Bey (doğ.1480?-öl.1541)

Babası Ferhat Bey, annesi II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan'dır. Belgrad'ın fethinde bulunmuştur. Üç defa Bosna sancak beyliğine getirilmiştir. Çeşitli askerî görevlerde bulunmuş, pek çok yer ve kaleyi zapt etmiştir. Gaza ve fetihlerdeki başarısı sebebiyle “Gazi” unvanıyla tanınır olmuştur. Saraybosna'nın islamlaşmasında etkili olmuştur. Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Cami avlusuna gömülmüştür.¹¹⁹

Aşağıdaki beyitte de görüldüğü üzere Gazi Hüsrev Bey yapmış olduğu fetihlerle adından şiirde bile söz ettirmeyi başarmıştır.

‘Azm etdüğinde Hüsrev-i gâzî-yi bû'l-fütüh
Gülzâr-ı cennete bu sarây-ı harâbdan (77/k. 5-16)

1.6.2. Halit b. Velit (öl.642)

İslam düşmanlarından Velit b. Muğîre'nin oğludur. Kendisi ise müslüman Arap komutandır. Uhut gazasında düşman birliklerini komuta ederken, Mekke fethinde ise İslam ordusunu komuta etmiştir. Hz. Muhammed tarafından kendisine “Seyfullah (Allah'ın kılıcı)” unvanı verilmiştir.¹²⁰

Hüdâyî, Şemsi Paşa'nın övgüsünde onu ünlü Arap komutan Halit b. Velit ile özdeşleştirmiştir.

Mihterîn-nesl-i Hâlid ibni Velîd
Mîr-i leşker-keş-i Resûl-i güzîn (90/k. 9-18)

1.6.3. Hüseyin-i Baykara (doğ.1438-öl.1507)

Herat'da doğmuştur. Unvanı “Ebul-gazi”dir. Soyu Timurlular'a dayanır. Gençliği birçok mücadele ve taht kavgalarıyla geçmiştir. Şair bir padişaktır. Şiirlerinde Hüseyinî

¹¹⁹ Tayyib Okıç, “Gazi Hüsrev Bey”, *DİA*, C 13, 1996, s. 453-454.

¹²⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 184-185.

mahlasını kullanır. Nevâyî'nin hamisidir. Onun mükemmel eserler vücuda getirmesine ortam hazırlamıştır.¹²¹

Hız. Hüseyin adına yazılmış olan murabbada Hüdâyî, Hüseyin-i Baykara'yı Hız. Hüseyin'in bendesi olarak tasvir etmiştir.

Kara zülfün çeküp 'uşşāk-ı sevdā-keşleri bende
Ser-efrāzān-ı dehri kapuğa kıldı ser-efgende
Sağa lāyıkdur olsa şeh Hüseyin-i Baykara bende
Benüm garrā Hüseyinüm nūr-ı 'aynum ruhları ālüm (132/k. 33-II)

1.6.4. Piyale Paşa (öl.1578)

Hırvat asıllı bir ayakkabıcının oğludur. Mohaç Muharebesi sırasında esir alınmıştır. Saraya alındıktan sonra pek çok deniz seferine katılmış ve kaptanlık etmiştir. Vezirlik ve kaptanıderyalık görevlerinde bulunmuştur. Cerbe Kalesi'nin fethi, Sakız Adası'nın fethi, Kıbrıs'ın fethi önemli başarılarındanır.¹²²

Aşağıdaki beyit Piyale Paşa övgüsü için yazılan kasideden alınmıştır.

Ya-h^u yazıldı bu tāk-ı sipihre bir şemse
Fürüg-ı mihr-i cemāl-i Piyāle Paşa'dan (83/k. 7-7)

1.6.5. Şemsi Ahmet Paşa (öl.1580)

Osmanlı ülkesinde pek çok devlet görevini yerine getirdikten sonra Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilmiş şahsiyettir. Kanuni Sultan Süleyman ile Zigetvar Seferi'ne katılmıştır. Kanuni'nin ölümünden sonra II. Selim ve III. Murat dönemlerinde de yaşamıştır. Devlet adamlığının yanında Türkçe, Arapça, Farsça şiirler yazan Şemsi Paşa'nın şairlik yönü de bulunmaktadır.¹²³

Hüdâyî'nin sadr-ı güzîn diyerek kastettiği Rumeli Beylerbeyliği'dir. Bu bir önceki beyitte dile getirilmektedir. Bu beyit Şemsi Paşa övgüsü için yazılmış kasideden alınmıştır.

¹²¹ Üzeyir Aslan, Klasik Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 14-16. YY. Çağatay ve Azerî Edebiyatı, Kriter Yayınevi, İstanbul 2011, s. 36-37.

¹²² İdris Bostan, "Piyāle Paşa", *DİA*, C 34, 2007, s. 296-297.

¹²³ Erhan Afyoncu, "Şemsi Ahmed Paşa", *DİA*, C 38, 2010, s. 527-529.

Cümleden ihtiyār edüp Şemsi

Dedi anuñ-durur bu sadr-i güzīn (89/k. 9-14)

2. DİNÎ ŞAHSİYETLER

2.1. Peygamberler

2.1.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem semavi dinlere göre yaratılmış ilk insan ve ilk peygamberdir. Böyle olması sebebiyle Ebû'l-Beşer (İnsanlığın Babası) olarak da bilinir. Hz. Âdem yeryüzündeki her cins toprağın bir araya getirilmesi suretiyle hazırlanan bir çeşit çamur veya balçıktan yaratılmıştır. Hazırlanan bu çamur kırk yıl bekletilmiş ardından bu kalıba ruh verilmiştir. Hz. Âdem'e ruh üflendikten sonra Allah, meleklerin ona secde etmesini istemiştir. Tüm melekler secde ederken şeytan isyan etmiş ve ona secde etmekten geri durmuştur. Şeytana göre kendisi ateşten yaratılmış bir varlık olarak topraktan yaratılmış olan bir varlıktan daha üstündür. Göstermiş olduğu bu kibir onun cennetten kovulmasına ve lanetlenmesine sebep olmuştur. Hz. Âdem cennette yaşarken sol ege kemiğinden Hz. Havva yaratılmıştır. Onlara cennette rahatça yaşamaları için her imkân sağlanmış, yalnızca yasak meyveden yemeleri menedilmiştir. Şeytan cennete bir yılanın dişleri arasında girerek önce Hz. Havva'yı kandırmış, onun vasıtasıyla Hz. Âdem ile beraber yasak meyveyi yemelerini sağlamıştır. Bunun neticesinde her ikisi de cennetten kovulmuş, Hz. Âdem Hindistan'daki Serendip (Seylan) adasına, Hz. Havva ise Arabistan'daki Cidde'ye gönderilmişlerdir. Birbirlerinden 200 yıl kadar ayrı kalan Hz. Âdem ve Havva bu süre zarfında sürekli dua etmişler ve istiğfarda bulunmuşlardır. Allah tövbelerini kabul etmiş ve onları Arafat'ta bir araya getirmiştir. Rivayete göre Hz. Âdem bin yıl yaşamıştır. Allah onlara 20 çift çocuk vermiş ve insanoğlu bu çocuklardan türemiştir. Bu çocuklardan en çok bilineni Habil ve Kabil kardeşlerdir.¹²⁴

Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem'in bin yıl yaşadığına dair olan inanış kinayeli olarak dile getirilmiştir.

Dilerem hazret-i Âdem gibi biñ yaşaya ol

İsm-i A'zam hakı ol aña ola hırz-ı emân (82/k. 6-22)

Hz. Âdem'e ruh üflenmeden önce bir kalıp olarak 40 gün bekletildiğine yukarıda değinilmiştir. Aşağıdaki beyitte bu duruma işaret edilerek bu kalıba ruh üflendikten sonra cihan halkının hayat bulduğuna işaret edilmiştir.

¹²⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 6-7.

Gün gibi togduğı dem buldı cehān halkı hayāt
Kāleb-i ādeme göyā ki hulūl eyledi cān (81/k. 6-16)

Hız. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasına sebep olan yiyeceğın tam olarak ne olduğı konusunda ihtilaf vardır. Bu yiyeceğın elma, üzüm, buğday olduğı düşünölmektedir. Hüdâyî aşğıdaki beyitinde bu inanışa atıfta bulunarak sevgilinin benini bir buğday tanesine benzetmiş ve bir âdemoğlu olarak onu cennete değışmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Değışmezsem bihişti hāl-i gendüm-gün-ı dildāra
Hüdâyî olmayayın ‘ālem içre ibn-i Âdem (288/g. 163-5¹²⁵)

2.1.2. Hız. Nuh

Hız. Nuh kavmini putperestlikten uzaklaştıırıp tevhit inancına yöneltmek için gönderilmiştir. Rivayete göre onun dönemine kadar halk tevhit inanışıyla yaşarken putperestlik Hız. Nuh döneminde ortaya çıkmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hız. Nuh'un Allah tarafından seçildiğı, kendisine vahiy indirildiğı, kavmine peygamber olarak gönderildiğı, 950 yıl kavminin arasında kaldığı ve kavmini Allah'a kulluğa davet ettiğı belirtilmektedir. Lakabı Allah onu kurtuluşa erdirdiğı için “Neciyyullāh”, peygamberlerin uzun ömürlüsü olduğı için “Şeyhü'l Enbiyâ”dır.

Hız. Nuh, tufan hadisesi ile bilinir. Hız. Nuh putperest olan kavmini Allah'a inanmaya, ona kulluk etmeye çağırır fakat kavmi onu dinlemez ve mecnunlukla suçar. Hız. Nuh ne yaparsa yapsın kavminin doğru yola girmediğini görünce Allah'a inananları cezalandırması ve inananları kurtarması için dua etmiştir. Bunun üzerine Allah Hız. Nuh'un duasını kabul etmiş, inananların tufanla helak olacağını bildirmiştir. İnananların ise kurtulması için bir gemi yapmasını emretmiştir. Hız. Nuh bir gemi yapmış, bu gemiye inananları ve her hayvandan bir çifti bindirmiştir. Gemiye binenler kurtuluşa ermiş, ona inanan eş, oğlu ve halk ise tufanda boğulmuşlardır.¹²⁶

¹²⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 57/k. 1-26, 62/k. 2-26, 72/k. 4-3, 83/k. 7-4, 100/k. 12-11.

¹²⁶ Saadet Arzı, *On Altıncı Yüzyıl Divan Şiirinde Ulü'l- 'Azm Peygamberler*, Seşuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2018, s. 30-31.

Aşağıdaki beyitte tufan hadisesi ve Hz. Nuh'un bin sene yaşadığı inancı vurgulanmıştır.

Bir dem olur seni gark eyler ecel tūfānı

Hazret-i Nūh gibi 'ömr sürersen biñ yıl (67/k. 3-12¹²⁷)

2.1.3. Hz. İbrahim- Halil

MÖ. XII. yüzyılda yaşamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında pek çok bilgi verilen peygamberdir. Annesi Ūşâ, babası ise Târûh'dur. Nemrut gördüğü bir rüya sebebiyle iki yıl süreyle doğan bütün çocukları öldürtürken annesi İbrahim'i gizlice doğurmuş ve onu bir mağarada büyütmüştür. İbrahim putlara tapan Babil halkına şaşırır ve putlara tapmayı anlamsız bulur. Bu düşüncesini de put yapıp satan babası mesabesindeki Azer'e söyler, onu bu inanışından vazgeçirmeye çalışır. Vazgeçmeyince de onun yanından ayrılır.

İbrahim bir gün şehir halkı kurban kesmek için şehirden uzaklaşınca puthaneye girer ve bütün putları kırar. Baltayı da en büyük putun boynuna asar. Oraya gelip de bu işin sorumlusunun kim olduğunu sorduklarında İbrahim, büyük putu işaret eder ve putları onun kırdığını söyler. İnsanlar bunun mümkün olmadığını söylediğinde ise onlara hiçbir fayda sağlamayan bu putlara niçin tapıyorsunuz diye sorarak bu işin anlamsızlığını ifade eder. Bunun üzerine Nemrut büyük bir ateş hazırlar ve mancınkla onu ateşe doğru attırır. Bu esnada Cebrail, onu havada tutar ve ne istediğini sorar. İbrahim ise "Ben Allah'ın kuluyum. Allah ne dilerse onu yapsın" diyerek cevap verir. Bu sebeple ona Halîlullâh denir. Ateşe atılan İbrahim bir gül bahçesine düşer. Kendisi sonrasında Nemrut'u imana davet eder ama olumlu bir yanıt alamaz. O da Bâbil'den ayrılır. Hz. İbrahim ilki Sara, ikincisi Hacer olmak üzere iki kadınla evlenir. Allah'a çocuğu olması yönünde dua eder ve olması halinde onu Allah'a kurban edeceğini dile getirir. Sara'dan İshak adında, Hacer'den ise İsmail adında bir oğlu olur. İsmail 8 yaşına geldiği zaman gökten bir ses duyulur ve oğlunu kurban etmesi gerektiği hatırlatılır. İsmail bu emre boyun eyer. Hz. İbrahim, İsmail'i kurban edeceği esnada bıçak onu kesmez ve gökten bir koç iner. Kurban ibadeti bu günün bir anısıdır.

¹²⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 82/k. 6-23.

Hız. İbrahim misafir olmadan sofraya oturmaz. Misafir geldiğinde ise sofraya bereketlenip bollanır. Bu sebeple Hız. İbrahim hep bereketiyle anılır. Halil İbrahim bereketi tabir olarak bu olaya telmih yapar.

Hız. İbrahim, Hız. Hacer ve İsmail ile Mekke'ye gelir ve bu arada Ka'be'yi inşa etmesi yönündeki emir ulaşır. Oğlu İsmail ile beraber Kâbe'yi yaparlar. Hız. İbrahim'in iki oğlu da peygamber olur. İshak'ın soyundan İsrailoğulları peygamberleri gelirken, İsmail'in soyundan ise Hız. Muhammed gelir.¹²⁸

Aşağıdaki beyitte Kâbe'yi Hız. İbrahim'in yaptığına işaret edilmiştir.

Ka'be-yi kalbümü gel yıkma Halîlüm şimdi

Bir zamân kendü elünle yapılan hânedür o (305/g. 184-2)

Aşağıdaki beyitte Hız. İbrahim'in mucizeler gösteren bereketli sofrası dile getirilmiştir.

Süfre-yi i'câzuñ mihmânlarına ey Halîl

Berre-yi biryân-ıla kurs-ı kamerdür girde h'ân (63/k. 2-30¹²⁹)

2.1.4. Hız. Yakup

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamber olarak geçen Yakup, yahudi inancında ise İsrail'in üç atasından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi hem Yakup hem de İsrail olarak geçmektedir. Dedesi İbrahim, babası ise İshak'tır. Soyu seçkin bir peygamberdir.¹³⁰

“Hız. Yakup müslüman milletlerin kültür ve edebiyatında, halk inanışlarında adı çokça geçen ve hayatına dair bilgi verilen peygamberlerden biridir. Kaynaklarda duasının bereketiyle bir koyunun tek batında dört kuzu doğurması, sesinin üç konak mesafeden duyulacak kadar gür olması, attığı okun çok uzaklara gitmesi, duasıyla dağları yerinden oynatması, oğlu Yusuf hakkında kurtlarla konuşması, çok uzak mesafeden Yusuf'un kokusunu alması gibi mucizeleri nakledilir. Edebiyatta daha çok etkili duasıyla anılan Hız. Yakup'la ilgili bilgiler Kur'ân'da Yusuf suresinde yer alır.”¹³¹

¹²⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 224-226.

¹²⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 168/g. 9-3, 256/g. 123-3, 268/g. 138-2, 317/g. 200-3, 187/g. 35-3, 97/k. 11-6, 318/g. 203-2, 109/k. 17-III, 93/k. 10-13.

¹³⁰ Ömer Faruk Harman, “Ya'kûb”, *DİA*, C 43, 2013, s. 274-276.

¹³¹ Mustafa İsmet Uzun, “Ya'kûb”, *DİA*, C 43, 2013, s. 276-277.

Yakup peygamber şiirlerde Hz. Yusuf ile beraber anılır. Gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, gözlerinin açılışı vs. gibi telmih konuları ile ele alınır. Onun çektiği ızdıraplar ile âşık kendi hâli arasında bağ kurar.¹³²

Hüdâyî gönlündeki kederin giderek yerine sevincin gelmesini Hz. Yakup ve Yusuf ekseninde anlatmıştır çünkü Yusuf gidince gama, kedere gark olan Hz. Yakup, Yusuf gelince yine neşesine kavuşmuştur.

Terâh gitdi ferâh geldi Hüdâyî minnet Allâh'a

Gönül Ya'küb'ına ol Yûsuf-ı Ken'ân'umuz geldi (336/g. 227-5¹³³)

2.1.5. Hz. Yusuf

Hz. Yakup'un on iki oğlundan biri olup İsrailoğulları'na gelen peygamberlerdendir. Babası tarafında çok sevilir. Rüyasında gördüğü on bir yıldızın, ayın ve güneşin ona secde edişini babasına yorumlatır. Babası onun peygamber olacağını, bu rüyayı kardeşlerine anlatmamasını, kıskanabileceklerini söyler. Kardeşleri Yusuf'u kandırır ve onu bir kuyuya atarlar. Babalarına da onu bir kurdun yediğini söylerler. Yusuf Mısır azizi tarafından alınır ve saraya götürülür. Mısır azizinin karısı Zeliha¹³⁴, Yusuf'un güzelliğini görüp ona âşık olur. Yusuf'a sunduğu bütün teklifleri Yusuf reddeder. Bunun üzerine Yusuf'u zindana attırır. Yusuf zindanda rüya tabir eder. Mısır hükümdarının rüyasını da doğru tahmin etmesi üzerine zindandan çıkarılır. Maliye bakanlığına getirilir. Bolluğun olduğu yıllarda tarım ürünlerini biriktirip kıtlığın olduğu yıllarda da halka bunları adaletle dağıtır. Kardeşleri de bu erzaklardan pay almaya gelince Yusuf kendini tanıtır. Kardeşleri aracılığıyla babasına gömleğini gönderir. Babasının gözleri açılır. Bu arada zaman geçmiş Zeliha'nın eşi ölmüş ve eski güzelliği kalmamıştır. Yusuf onunla evlenir Zeliha yeniden gençleşir. İki erkek ve bir kız çocukları olur.¹³⁵

Yusuf'un güzelliği, gördüğü rüya, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, Mısır'a köle olarak satılması, Mısır azizinin karısı Züleyha ile yaşananlar, gömleğinin yırtılması, eve gelen kadınların Yusuf'u görünce ellerini kesmesi, Yusuf'un zindana atılması, zindanda rüya yorumlaması, zindandan çıkıp maliyenin başına geçmesi, Mısır'a sultan

¹³² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 478-479.

¹³³ bk. Hüdâyî Divanı, 80/k. 6-13, 93/k. 10-9, 93/k. 10-11, 125/k. 28-I, 125/k. 28-II, 125/k28-III, 126/k. 28-IV, 126/k. 28-V, 139/k. 38-V, 144/k. 42-III, 145/k. 43-III, 154/k. 47-VII, 167/g7-5, 185/g. 33-4, 273/g. 144-1.

¹³⁴ Kaynaklarda bu ismin Züleyha okunuşuyla ele alındığı da görülmektedir. İsim tercihinde ele alınan kaynakların tercihine bağlı kalınmıştır.

¹³⁵ İskender Pala, *age.*, s. 483-484.

olması, babası Yakup'un ağlamaktan gözlerinin kör olması, daha sonra Yusuf'un, babasına gönderdiği gömlekle Yakup'un gözlerinin açılması gibi olaylar edebiyatımızın konusu olmuştur.¹³⁶

Aşağıdaki beyitte hem Yakup hem Yusuf peygambere değinilmiştir. Yusuf peygamberi kurdun avladığı ve Yakup peygamberin elemi anlatılmıştır.

Eyler isem n'ola Ya'küb gibi nâle vü zâr
Âl-ile Yūsuf'umı gürg-i ecel etdi şikâr
Derd-i fûrkat ne 'aceb eyler-ise cānuma kâr
Kanı ol gözlerimün nûrî Muhammed Şāhum (154/k. 47-VII)

Sevgilinin amber kokulu saçları gönül Yusufu'nun sevgilinin çene çukuruna düşmesine sebep olmuştur. Yusuf'un Züleyha yüzünden zindana atılmasına farklı bir bakış açısı getirilmiştir.

Düşmege çāh-ı zenahdānuğa bu Yūsuf-ı dil
Sebeb olmışdur aña gīsū-yı 'anber-şikenün (258/g. 125-4¹³⁷)

2.1.6. Hz. Eyüp

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biri olan Hz. Eyüp, soy olarak Hz. İshak ve Lut'tan gelmektedir. Hz. Yakup yahut Yusuf ile aynı devirde yaşamıştır. Peygamberliği esnasında ona yalnızca 3 kişi iman etmiştir.

Hz. Eyüp, başlangıçta malı mülkü yerinde olan zengin bir kimsedir. Sağlığı yerinde ve aynı zamanda 7 erkek 3 kız çocuğu babasıdır. Allah'ın onu doğru ve kâmil bir insan olarak göstermesi üzerine şeytan buna itiraz eder. Eyüp'ün böyle olmasının sebebini elindeki serveti kaybetme korkusuna bağlar. Bunun üzerine Hz. Eyüp Allah'ın şeytana izin vermesiyle önce malıyla sınanır. Elinde ne var ne yok ise hepsini kaybeder. Eyüp bu kayıplara sabır ile muamele eder. Şeytan bunun ardından onu çocuklarının acısıyla sınar. Eyüp bütün çocuklarını kaybeder fakat gösterdiği tahammülde bir değişiklik olmaz. En sonunda şeytan onu sağlığı ile sınar. Vücudunda yaralar çıkmasına hatta bu yaraların

¹³⁶ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 200'ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 221.

¹³⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 66/k. 3-7, 80/k. 6-13, 83/k. 7-6, 93/k. 10-9, 97/k. 11-4, 115/k. 21-II, 125/k. 28-I, 125/k. 28-II, 125/k. 28-III, 126/k. 28-IV, 126/k. 28-V, 134/k. 35-III, 138/k. 38-I, 139/k. 38-V, 144/k. 42-III, 145/k. 43-III, 152/k. 47-I, 162/g. 1-4, 167/g. 7-5, 170/g. 11-3, 176/g. 21-3, 185/g. 32-6, 185/g. 33-4, 208/g. 61-7, 221/g. 79-6, 223/g. 82-3, 230/g. 89-5, 243/g. 106-2, 244/g. 107-4, 257/g. 124-7, 269/g. 139-4, 273/g. 144-1, 281/g. 154-5, 289/g. 164-2, 293/g. 169-7, 307/g. 186-4, 307/g. 187-1, 333/g. 223-2, 336/g. 227-5, 340/g. 233-2.

kurtlanmasına sebep olur. Eyüp ne ile sınanır sa sınınsın, başına ne gelirse gelsin sabrını elden bırakmaz. Bunun üzerine Allah onun sabrının karşışını misliyle verir. Eyüp önce sağlığına kavuşur. Ardından Allah ona kaybettiği servetini ve çocuklarını geri verir.¹³⁸

H z. Eyüp kaynaklarda çekmiş olduğu sıkıntılara karşı göstermiş olduğu sabrı ile bilinir o bir tahammül timsalidir. Edebiyatta bu özelliğine ve ayağını yere vurarak su çıkartıp o suyla yıkanınca sağlığına kavuşmasına çokça değinilir.¹³⁹

Aşağıdaki beyitte gönöl, H z. Eyüp'ün kurtlanan yaralarına benzetilmiş ve gelen derman ile gönlün bunlardan kurtulduğu belirtilmiştir.

Gönöl Eyyüb-veş efgār idi kirmān-ı hicrāndan

Bi-hamdi'llāh oñuldı derdümüz dermānumuz geldi (336/g. 227-4)

2.1.7. H z. Musa

H z. Musa, Allah'ın İsrailoğulları'na gönderdiği ve kendisine kitap verilen peygamberlerden biridir.

İsrailoğulları'nın Mısır'da çoğalması Firavun'u rahatsız etmiş bunun üzerine onları esir ederek, mallarını ellerinden alarak, yeni doğan bebekleri öldürerek engellemek istemiştir. H z. Musa'nın annesi bebeğini korumak için önce saklamış ardından da bir sandıkla suya bırakmıştır. Musa'yı Firavun'un karısı bulmuş, bakımını üstlenmiş, böylelikle H z. Musa öldürölmemiştir. Bakıcı olarak Musa'nın annesi tutulmuş, Musa kendi annesinin elinde yetişmiştir.

Bir gün şehirde dolaşırken kavga eden iki kişiyi ayırmaya çalışan Musa, orada bir kişinin ö lmesi üzerine kendisinin öldüröleceğini haber alır. Bunun üzerine oradan uzaklaşır ve Medyen'e gider. Burada evlenir. Buradan ayrıldığı vakit Tur Dağı'nda yolunu kaybeder. Gördüğu bir ateş üzerine ilerlerken burada Allah'ın hitabıyla karşılaşır. Burada namaz kılması, kendisine ibadet etmesi emredilir. Kardeşı Harun ile Firavun'a gitmesi bildirilir. Firavun H z. Musa'ya inanmaz. Halkı dininden döndürecede ve otoritesini sarsacağından korktuğu için H z. Musa'yı öldürmek ister. Bunun üzerine H z. Musa kavmini yanına alarak Kızıldeniz'e doğru yol alır. Arkalarında onları takip eden Firavun ve ordusu vardır. H z. Musa asası ile denize vurarak onu ikiye yarar. Musa ve

¹³⁸ Ömer Faruk Harman, "Eyyüb", *DİA*, C 12, 1995, s. 16-17.

¹³⁹ Nurettin Albayrak, "Eyyüb", *DİA*, C 12, 1995, s. 17.

kavmi buradan geçer. Peşlerinden gelen Firavun ve ordusu ise Kızıldeniz’de boğulur. Musa kavmi ile Sina’ya gelir. Tur dağına çıkar. Burada Allah’ı görmeyi diler. Allah dağa tecelli eder ve dağ parçalanır. Bunun üzerine Hz. Musa tövbe eder. Kavminin yanına geldiğinde onları bir buzağıya taparken görür. Onları bu inançlarından vazgeçirir. Kavmiyle Filistin bölgesine gelen Musa burada bir toplulukla karşılaştı. Onlarla savaşmaları gerektiğini söyledi. Kavmi Musa’nın bu emrini dinlemedi. Bunun üzerine Allah bu kavmi kırk yıl çölde açlık ve susuzlukla sınadı. Kavmin Hz. Musa’dan su istemesi üzerine Musa asasıyla bir kayadan su çıkardı. Allah açlık içinde bulunan bu kavme helva ve bildircın eti gönderdi.¹⁴⁰

Hz. Musa edebiyatımızda pek çok mucizesiyle yer etmiştir. Allah ile konuştuğu için Kelimullâh sıfatıyla, ejderha olabilen asasıyla, Yed-i Beyzası’yla, Firavun’u suda boğmasıyla ele alınmıştır.¹⁴¹

Aşağıdaki beyitte Tur dağında Allah’ın tecellisine mazhar olan Hz. Musa’ya işaret edilmiştir.

Ey Hüdâyî yana başuñda eger âtiş-i ‘ışk
Mazhar-ı nûr-ı tecellî olasın Tûr gibi (343/g. 236-5)

343/g236-5

Menn kudret helvası, selva ise bildircındır. İsrailoğulları’na çölde verilen yiyeceğin adıdır.¹⁴² Bu beyitte bu bilgiye işaret edilmiştir.

Seng-i cevruñ kim yagar bu kalb-i hayrân üstine
Menn ü selvâdur ener Mûsâ-yı ‘İmrân üstine (317/g. 201-1¹⁴³)

2.1.8. Hz. Süleyman

Hz. Davut’un oğludur. Babası vefat ettikten sonra on üç yaşında tahta çıkan bir hükümdar peygamberdir. On yedi yaşlarında iken peygamberlikle şereflendirildiği ve kırk yıl boyunca İsrailoğulları’na hükmettiği tahmin edilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de ismi on altı yerde zikredilen Hz. Süleyman için genellikle ona verilen nimetler ve onun

¹⁴⁰ Adnan Uzun, “Divan Şiirinde Hz. Musa”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Mart 2016, s.65-67.

¹⁴¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 334-336.

¹⁴² Ömer Faruk Harman, “Men ve Selvâ”, *DİA*, C 29, 2004, s. 107-108.

¹⁴³ bk. Hüdâyî Divanı, 60/k2-8, 62/k2-25, 90/k9-21, 97/k11-4, 148/k45-I, 148/k45-II, 148/k45-III, 149/k45-IV, 149/k45-V, 166/g6-3.

faziletleri anlatılmıştır. Ona kendisinden sonra hiç kimsenin sahip olamayacağı bir saltanat verilmiştir. Kendisine hayvanların dilleri öğretilmiştir. Rüzgâr onun emrine verilmiştir. Cinlere ve şeytana hükmetmiştir. Bakır madenini bir su gibi akıtmıştır. Sonuç olarak Allah, kulu ve peygamberi Hz Süleyman için nimetlerini lütuf ve ihsanda bulunmuş, Hz. Süleyman ise verilen bu nimetlere karşı şükrünü yerine getirmiştir.¹⁴⁴

Hız. Süleyman'a ait birçok kıssa vardır. Bunlardan ilki sahip olduğu yüzük hakkındadır. Hız. Süleyman'ın taşı kibrit-i ahmerden olan bir yüzüğü vardır. Bu yüzüğün üzerinde Allah'ın ismi yazılıdır. Bu yüzük sayesinde bütün vahşi hayvanlar ve kuşlar onun emrine tabidir. Hız. Süleyman abdesthaneye girdiğı esnada yüzüğü eşine bırakmış, bu yüzüğü almak isteyen şeytan da karısına Hız. Süleyman olarak görünmüş ve hileyle yüzüğü çalmıştır. Hız. Süleyman yüzüğü almak için çok uğraşmıştır.

Hız. Süleyman ile karınca arasında geçen kıssa da bilinmektedir. Hız. Süleyman ve ordusu gazaya giderken karınca beyinin diğerkarıncalara “Deliğimize girin ki Süleyman'ın askeri çğnemesin” dediğini duyar. Buna tebessüm eder. Karınca beyiyle tanışır. Karınca beyi ona bir çekirge budu hediye eder. Hız. Süleyman'ın duası ile çekirge budu bereketlenir ve orduyu doyurur.

Diğerkbir kıssa ise Belkıs ve Hüthüt hadisesidir. Belkıs Seba ülkesinin melikesidir ve Güneş'e tapmaktadır. Hüthüt ise Hız. Süleyman'ın kuşudur. Hüthüt su aramak için yola çıkar ve Seba ülkesine varır. Burada Belkıs'ı görür ve su bulur. Gelip bunu sahibi Hız Süleyman'a haber verir. Hız. Süleyman Hüthüt ile Seba ülkesinin Melikesi Belkıs'a haber yollar ve kendi dinine davet eder. Belkıs daveti kabul eder. Süleyman'ın yanına gelir ve evlenirler.¹⁴⁵

Âşık gönlündeki yaralar ile Hız. Süleyman'ın yüzüğü arasında renk ve şekil benzerliğı kurmuş fakat yaralarını yüzükten üstün tutmuştur.

Mihr-i lebünle dilde yanan taze dāğlar

Lāyık budur ki mühr-i Süleymān'a ta'n ede (306/g. 185-3)

Aşağıdaki beyitte Hız. Süleyman ile karınca hikâyesine telmih vardır. Sevgili güç ve kudret sahibi Süleyman iken âşğın gönlü ise acizlik sembolü karıncadır.

¹⁴⁴ Bilal Atik, *Kral ve Peygamber Olarak Dâvûd (a.s) ve Süleyman (a.s) Kıssalarıyla Verilmek İstenen Mesajlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 72-77.

¹⁴⁵ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s.121-124.

Gönlünü alsan ele n'ola Hüdâyî kuluğun
Aldı 'âr eyledi mûrı Süleymân eline (315/g. 198-7¹⁴⁶)

2.1.9. Hz. İlyas

Kur'ân-ı Kerîm'deki, En'âm ve Saffât surelerinde adı üç kere zikredilen peygamberdir. İsrailoğullarına gönderilmiştir. Harun peygamberin torunudur. Tevrat ile amel etmiştir. Ba'l adındaki kavminin puta tapıyor olması sebebiyle onları Allah yoluna davet etmiştir fakat daveti kabul görmemiştir. Bunun üzerine yağmur yağmaz olmuş, bereket ortadan kalkmış ve insanlar leş yemeye başlamışlardır. Böyle olunca İlyas peygamberin sözüne uymuşlar fakat sonra yine yoldan çıkmışlardır. Bu nedenle İlyas peygamber orayı terk etmiştir. Ateşten bir ata binip göğe çekilmiştir. İnanişâ göre Hızır ile görüşürler. İlyas karada, Hızır denizde sıkıntıya düşenlerin yardımına koşar. Hıdırellez günü buluşup her sene hacca giderler.¹⁴⁷

Hz. İlyas göğe çekilmesi sebebiyle bazı anlatılarda Hz. İdris ile birlikte anılmaktadır yahut onların aynı kişiler olduğu söylenmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de İlyas'ın adının ayrıca belirtilmiş olması bu hususu ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca İlyas'ın göğe çekilme hadisesi Tevrat ve İncil'de zikredilirken Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁴⁸

Divanda Hz. İlyas ile ilgili bir adet beyit bulunmaktadır. Hızır ile beraber anıldığı görülmektedir.

İlyâs-safâ vü Hızr-himmet
Yûsuf-sıfat u Kelîm-sîret (97/k. 11-4)

¹⁴⁶ bk. Hüdâyî Divanı, 96/k10-44, 185/g32-5, 224/g82-5, 316/g200-2, 343/g236-3.

¹⁴⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 230-231.

¹⁴⁸ Ozan Kolbaş, *Hayâlî Beg Dîvân'ında Şahıslar*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 94-97.

2.1.10. Hz. İsa

Hz. İsa Kur'ân-ı Kerîm'de İsa, İbn Meryem ve Mesih şeklinde zikredilmektedir. Kendisine İncil verilmiş ve İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiştir. Onun gösterdiği mucizeler daha doğmadan önce başlamış, dünyaya babasız bir çocuk olarak Hz. Meryem tarafından getirilmiştir. Bunun insanlar tarafından uygunsuz karşılanması üzerine İsa bebekken konuşmuş ve bir mucize daha göstermiştir. Allah'ın kulu olduğunu, Allah'ın onu peygamber olarak seçtiğini ve kendisine bir kitap verdiğini söylemiştir.

İsa diğer peygamberler gibi kendisine emredilenleri insanlara bildirmiş fakat kendisine çok az insan inanmıştır. Öyle ki Yahudiler İsa'nın tebliğinden hoşlanmamış ve onu çarmıha gererek öldürmek istemişlerdir. İnanışa göre ortada bir çarmıh ve çarmıha gerilen bir kişi vardır fakat bu kişi Hz. İsa değildir. Hz. İsa Allah'ın inayetiyle göğe yükseltilmiş, çarmıha gerilen kişi ise halka Hz. İsa olarak gösterilmiştir.¹⁴⁹

Hz. İsa'nın pek çok mucizesi vardır. Dokunduğu şeye can verir. Ölülerini diriltir. Körlerin gözünü açar. Daha bebekken konuşur. Su üstünde yürür. Dünyaya değer vermez. Rivayete göre Hz. İsa'nın üç eşyası vardır. Bunlar tas, tarak ve bir iğnedir. Birisinin eliyle su içtiğini, bir başkasının da eliyle sakalını taradığını görünce bunlara ihtiyacı olmadığını anlar ve bırakır. Göğe çekilirken dünya namına üzerinde sadece bir iğne vardır ve bu da 4. kat gökte kalmasına sebep olur.

Şiirimizde Hz. İsa mucizeleri ve özellikleriyle pek çok hayal ve benzetmenin konusu olur. Özellikle nefesi ve can bağışlayıcı yönüyle karşımıza çıkar.¹⁵⁰

Aşağıdaki beyitte Hz. İsa'nın nefesine ve annesinin Meryem oluşuna işaret edilmiştir.

Togdı san 'İsî-yi pākize-nefes Meryem'den

Toldı şavk-ıla bu deyr-i felek-i heft-eyvân (79/k. 6-2)

Aşağıdaki beyitte Hz. İsa'nın göğe çekilmesine işaret edilmiştir.

Ya çıkdı hazret-i Yūsuf derün-ı mahbesden

Ya agdı göklere 'İsā bu sahn-ı gabrādan (83/k. 7-6)

¹⁴⁹ Ömer Faruk Harman, "İsâ", *DİA*, C 22, 2000, s. 465-472.

¹⁵⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 235-236.

Rûh-ı sâni ifadesi hem şarap için hem Hz. İsa için kullanılır. Aşağıdaki beyitte “bir nefesi ile yüz bin ölüye can verir” denilerek Hz. İsa’ya telmih yapılmıştır.

Olur bir demde yüz biñ mürde ihyâ

Tekellüm eylese ol rûh-ı sâni (335/g. 225-4¹⁵¹)

2.1.11. Hz. Muhammed (doğ.571-öl.632)

Son peygamberdir. Rebiyülevvel ayının 12’sinde Mekke’de dünyaya gelmiştir. Dedesi Abdülmuttalib, babası Abdullah, annesi ise Amine’dir. Babası henüz o doğmadan, annesi ise o daha 6 yaşında iken vefat etmiştir. Onun bakımını üstlenen dedesi de o 8 yaşındayken vefat etmiştir. Bundan sonraki bakımını da amcası Ebû Tâlib üstlenmiştir. Amcası ile ticaret kervanlarına katılan Hz. Muhammed böylelikle ticareti öğrenmiştir. Hz. Hatice adına yapmış olduğu ticaretlerde onun takdirini kazanmış ve Hz. Muhammed yirmi beş, Hz. Hatice ise kırk yaşında iken evlenmişlerdir. Bu evlilikten yedi çocukları olmuştur.

Hz. Muhammed’in Hira’da bulunduğu 610 yılı Ramazan ayının son on günü içinde bir gece, Cebrail gelip ona Allah’ın elçisi olduğunu bildirmiştir. Ardından Hz. Muhammed İslam dinini tebliğ etmeye başlamıştır. Tebliğ ilk üç yıl gizli sonrasında ise açıktan yapılmış halk İslam dinine davet edilmiştir. İslam’ın Mekke’de yayılması Mekkeli müşrikleri rahatsız etmiş ve müslüman olanlara zulmetmeye başlamışlardır. Bunun neticesinde önce Habeşistan’a, 622 yılında da içinde Hz. Muhammed’in de bulunduğu bir kabile Medine’ye hicret etmiştir. Hz. Muhammed burada da dini tebliğ etmeye ve yayılması için uğraşmaya devam etmiştir. Tebliğ faaliyetlerinin yanı sıra bir İslam devleti kurmaya çalışan Hz. Muhammed, Mekkeli müşrikler ile sırasıyla Bedir, Uhud, Hendek gazalarında yanındaki müslümanlar ile birlikte savaşmış ve önemli başarılar elde etmiştir. Hicretin 8. Yılında (M 630) Mekke’nin fethedilmesiyle birlikte Mekkeli müşrikler de Hz. Muhammed’in huzuruna gelerek müslüman olmuşlar ve müslümanlara karşı olan düşmanlıklarına son vermişlerdir.

632 senesinde Hz. Muhammed yanına eşlerini ve kızı Fatıma’yı da alarak ve müslümanların da kendisine eşlik etmesini isteyerek hac ibadetini yapmak için

¹⁵¹ bk. Hüdâyî Divanı, 84/k. 7-16, 87/k. 8-8, 114/k. 20-V, 115/k. 21-III, 116/k. 22-II, 139/k. 38-IV, 148/k. 45-I, 148/k. 45-II, 148/k. 45-III, 149/k. 45-IV, 149/k. 45-V, 166/g. 6-3, 201/g. 52-5, 210/g. 64-4, 253/g. 119-1, 260/g. 128-3, 265/g. 134-5, 273/g. 144-3, 273/g. 144-5, 286/g. 160-1, 299/g. 176-6, 306/g. 185-5, 323/g. 209-2, 337/g. 229-6, 342/g. 235-4, 343/g. 237-2.

Medine’den hareket etmiştir. Mekke’de hac vazifesini yerine getirirken Arafat’a çıkıp orada kendisini dinleyen binlerce müslümana Veda Hutbesi adlı konuşmasını yapmıştır. Dinin tamam olduğunu bildirmiştir. Haccını tamamlayıp Medine’ye döndükten sonra sağlık durumu kötüleşmiş ve 8 Haziran 632’de ruhunu teslim ederek “Yüce Dost”a ulaşmıştır.¹⁵²

Hz. Muhammed’in doğumundan önce ve sonra pek çok mucize gerçekleşmiştir. Nuşirevan’ın yaptırmış olduğu Tak-ı Kısra’nın yıkılması, Mecusiler’in ateşinin sönməsi, Save gölünün sularının çekilmesi ve Semava vadisinin sularının taşması o doğmadan önce gerçekleşen olaylardır. Hz. Muhammed’in gölgesinin yere düşmemesi, başının üstünde bulunan bir bulutun onu takip etmesi, Burak’a binerek önce Mekke’den Mescid-i Aksa’ya gitmesi ve oradan Miraç’a yükselmesi, ayı işaret etmesi ile ayın ikiye ayrılması, parmak uçlarından çeşme gibi sular akıtması, Güneş’i geri döndürmesi, ziyafete davet edildiği evin çocuklarının öldüğünü öğrenmesi üzerine onları diriltmesi, körlerin gözünü açması, diktiği bir hurma ağacının bir anda meyve vermesi onun hayattayken göstermiş olduğu mucizelerdendir.¹⁵³

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed’in, ümmetine şefaat edeceği inancına ve parmaklarının ucundan sular akıttığı mucizesine işaret edilmiştir.

Āhiretde o Nebī saḡa şefā‘at ede kim
Çeşmeler eyledi barmagı ucından feyezān (75/k. 4-29)

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed’e, Mahmud ismiyle seslenilmiş ve miraç hadisesine vurgu yapılmıştır.

Ey letāfet mülkinüñ sultānı Mahmūd’um benüm
Ka‘be-yi vasluñ-durur Aksā-yı maksūdum benüm (267/g. 138-1)

Aşağıdaki beyit Hüdâyî’nin öğüt verdiği kasideden alınmıştır. Hz. Muhammed’in sünnetlerine uymayı ve Allah’ın sözünü dinlemeyi öğütlemektedir.

¹⁵² Mustafa Fayda, “Muhammed”, *DİA*, C 30, 2005, s. 428-431.

¹⁵³ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, Dergâh Yayınları*, İstanbul 2015, s. 127-141.

Sünnet-i Ahmed-i Muhtâr'a ri'âyetler edüp
Cân u dilden olıgör kavı-i Hudâ'ya kâyıl (68/k. 3-25¹⁵⁴)

¹⁵⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 55/k. 1-2, 59/k. 1-39, 61/k. 2-13, 61/k. 2-14, 61/k. 2-17, 62/k. 2-28, 64/k. 2-45, 73/k. 4-12, 83/k. 7-1, 84/k. 7-9, 87/k. 8-10, 102/k. 13-2, 110/k. 18-II, 110/k. 18-III, 114/k. 21-I, 115/k. 21-II, 115/k. 21-III, 115/k. 21-IV, 115/k. 21-V, 120/k. 24-IV, 152/k. 47-I, 153/k. 47-II, 153/k. 47-III, 153/k. 47-IV, 153/k. 47-V, 154/k. 47-VI, 154/k. 47-VII, 154/k. 47-VIII, 154/k. 47-IX, 218/g. 75-7, 242/g. 108-2, 244/g. 108-1, 245/g. 10-3, 245/g. 108-4, 245/g. 108-5, 246/g. 110-1, 246/g. 110-2, 246/g. 110-3, 247/g. 110-4, 247/g. 110-5, 247/g. 111-1, 247/g. 111-2, 247/g. 111-3, 247/g. 111-4, 247/g. 111-5, 251/g. 116-3, 271/g. 142-5, 276/g. 149-1, 276/g. 149-2.

2.2. Peygamberliği İhtilafı Olan Şahsiyetler

2.2.1. Hz. Danyal

Danyal hakkında Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde bir bilgiye rastlanmaz. Onun hakkında verilen bilgiler Ahd-i Atik kaynaklıdır. Bu kaynağa göre Danyal bir yahudi peygamberidir. Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgal etmesi üzerine Danyal ve arkadaşları esir olarak alınır ve Babil'e götürülür. Babil sarayında kendisine Allah tarafından çeşitli bilgiler ve rüya ilmi öğretilir. Buhtunnasr'ın görmüş olduğu bir rüyayı tabir etmesi üzerine Buhtunnasr ona secde eder ve Danyal'i bilgin kişilerin başına reis yapar.¹⁵⁵

Danyal edebiyatımızda hikmet ve felsefe üstadı olarak kabul edilir. Remel ve rüya ilminin mucidi olduğu rivayet edilir.¹⁵⁶

Aşağıdaki beyitte Hz. Danyal'ın hikmet sahibi bilgin kişi yönüne vurgu yapılmıştır.

‘İsâ-nefes ü Halîl-hullet

Dânâ-yı dil ü Dânyâl-hikmet (97/k. 11-6)

2.2.Hz. Hızır

Peygamber veya veli kimse olması hakkında ihtilaf vardır. Abıhayatı içerek ölümsüzlüğe ulaşan kişidir. Rivayete göre Hızır ve İlyas, İskender'in hizmetinde bulunmuşlardır. Zulumat ülkesine giderek abıhayatı aramaya koyulmuşlardır. Hızır ve İlyas bir nehrin kıyısında pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden birkaç damla su balıklara damlar. Canlanan balıklar nehre atarlar. Bunu gören Hızır ve İlyas bu suyun abıhayat olduğunu anlar ve bu sudan içerler. Sonrasında durumu İskender'e anlatsalar da bir daha suyu bulamazlar. Bundan sonra Hızır denizde, İlyas ise karada yardıma ihtiyaç duyanların yardımına yetişir. Bu nedenle “Hızır gibi yetişmek”, “Kul bunalmayınca Hızır yetişmez” gibi tabirler türer. Bu kıyamete kadar sürecek bir hizmettir.

Hızır kelime manası itibarıyla yeşillik, yeşerme, tazelik demektir. Bu nedenle Hızır'ın geçtiği yolların yeşerdiğine dair bir inanış vardır. Yine Hızır ve İlyas'ın her sene buluşup hacca gittiğine inanılır. Buna “Hıdırellez” denir ve Mayıs ayının 6. gününe

¹⁵⁵ Ömer Faruk Harman, “Dânyâl”, *DİA*, C 8, 1993, s. 480-481.

¹⁵⁶ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013, s. 128-129.

tekabül eder. Hızır'ın deniz üzerinde gezebildiğine, seccade serip namaz kıldığını da inanılır.¹⁵⁷

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı ile abıhayat arasında bir benzerlik kurulmakla beraber sevgilinin dudağı lezzet yönünden daha üstün tutulmuştur.

Şol kadar tatlu gelür teşne Hüdâyî'ye lebün

Hızır'a gelmez o kadar Çeşme-yi Hayvân-ı lezîz (183/g. 30-5)

Aşağıdaki bent Hüdâyî'nin Hızır için yazmış olduğu murabbain ilk dörtlüğüdür.

Kevkeb-i bürc-i sa'âdet mäh-ı tábānum Hızır

La'l-i nâbı cān u dil derdine dermānum Hızır

Zulmet-i gamda koma ey nūr-ı Yezdān'um Hızır

Gel yetiş ey la'l-i nâbı Āb-ı Hayvân'um Hızır (116/k. 22-I¹⁵⁸)

2.2.3. Hz. Lokman

Kur'ân-ı Kerîm'de adı Lokman suresinde iki kere zikredilen ve oğluna verdiği öğütleri aktarılan kişidir. Kendisine Allah tarafından hikmet verilmiştir. Bu sebeple “Lokmânü'l-hakîm” olarak bilinmektedir. Bunun yanında Cahiliye şiirlerinde karşımıza çıkan ve uzun ömürlü oluşu ile bilgeliği yönüyle dikkati çeken bir Lokman daha vardır. İslamî kaynaklara göre bu ikisi aynı kişi olmasalar dahi isimlerinin aynı olması sebebiyle aralarında ortak rivayetler oluşmuştur.¹⁵⁹

Hikmet sahibi kişi anlamına gelen hakîm kelimesinin halk arasındaki söylenişte hekim haline gelmesi ve felsefe ilminin o dönemde tıp ilmini de içinde barındırması sebebiyle Lokman'a hekimlik vasfı da atfedilmiştir. Öyle ki edebiyatımızda bu vasfı daha çok ön plana çıkar ve hakkında Lokman Hekim, şifâ-yı Lokman, ilâc-ı Lokman gibi tabirler türer.¹⁶⁰

Aşağıdaki dörtlükte Hz. Lokman hekimliği yönüyle karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 204-205.

¹⁵⁸ bk. Hüdâyî Divanı, 58/k. 1-29, 87/k. 8-8, 94/k. 10-15, 97/k. 11-4, 112/k. 19-IV, 116/k. 22-I, 116/k. 22-II, 116/k. 22-III, 117/k. 22-IV, 117/k. 22-V, 150/k. 46-I, 210/g. 64-4, 211/g. 66-4, 222/g. 80-3, 225/g. 83-5, 239/g. 101-3, 260/g. 128-3, 282/g. 156-1, 306/g. 185-5, 324/g. 210-7, 334/g. 224-1, 336/g. 227-2.

¹⁵⁹ Ömer Faruk Harman, “Lokman”, *DİA*, C 27, 2003, s. 205-206.

¹⁶⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Lokman”, *DİA*, C 27, 2003, s. 206-208.

Bir sakāmet hāsıl etmişdür ki kalb-i müstakīm
Gelse Lokmān aḡa dermān içün olurdı sakīm
Kendü lutfından ‘ilāc ede meger kim ol hekīm
Kimse bilmez dilde bir derd-i nihānum var benüm (137/k. 37-IV¹⁶¹)

¹⁶¹ bk. Hüdâyî Divanı, 104/k. 15-I.

2.3. Dört Halife

2.3.1. Hz. Ebubekir (doğ.571-öl.634)

Dört büyük halifenin ilkidir. Aynı zamanda cennetle müjdelenen 10 kişinin en üstünüdür. Hz. Muhammed'in her zaman en yakın dostu olmuştur. Hz. Muhammed hastalandığı zaman imamlığı o yapmıştır. Miraç hadisesi gerçekleştiğinde bu olayın gerçekliğine hemen inandığı için kendisine "sıddık" denilmiştir. Divan şiirinde bu özelliği ile sıkça anılmıştır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra iki sene halifelik yapmış ve ölünce onun yanına defnedilmiştir. Kur'an-ı Kerim'i ilk defa bir araya toplayan kişidir. Alçak gönüllülüğü ve cömertliği ile meşhurdur. Hz. Muhammed müşriklerin kötülüklerinden ötürü ümmetiyle hicret etmeye karar verdiğinde yola Ebubekir çıkmış, saklandıkları mağaranın girişine örümcekler ağ örmüştür.¹⁶²

Hüdâyî, Ebubekir'i müminlerin beyi ve sadıklar topluluğunun şahı olarak nitelendirmiştir.

Hazret-i Bū Bekr 'Abdu'llāh emīrū'l-mū'minīn
Şāh-ı hayl-i sādıkān sultān-ı gerdūn-āsītān (63/k. 2-36)

2.3.2. Hz. Ömer (doğ.575-öl.644)

İslam dininin ikinci halifesidir. M. 591'de Mekke'de doğmuştur. Yaklaşık 8 sene İslam düşmanlığı yapmış olup Hz. Muhammed'i öldürmeyi kararlaştıran müşriklerle aynı safta yer almıştır. Hatta Hz. Muhammed'i öldürme işini bizzat kendisi üstlenmiş fakat bu girişimi onun müslüman olmasıyla neticelenmiştir. Onun müslüman olmasıyla beraber İslamiyet güç kazanmış ve açıktan tebliğ edilir hale gelmiştir.

Cennetle müjdelenen sahabelerden biridir. Hz. Ebubekir'in tavsiyesi üzerine onun ölümünden sonra halife olmuştur. Halifeliği esnasında sade bir hayat sürmüş, adalet konularıyla titizlikle ilgilenmiş, dinî konularda hassas davranmış, zamanını insanların meselelerine ayırmıştır.¹⁶³

¹⁶² Serkan Bilgin, *Necati Bey Divanı'nda Sosyal Hayat*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2011, s.29.

¹⁶³ Gülcan Öztürk, *Nef'i Divanı'ndaki Mitolojik Ve Efsanevi Şahıslar*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2016, s. 100.

“Hz. Ömer şiirlerde adaletiyle söz konusu edilmektedir. Kasidelerde övülen kimse için zafer, adalet ve isabetli fikir bakımından örnek teşkil eder. Adalet vurgusunun yapıldığı beyitlerde şehit olması, adalet uğruna kendi oğlunu öldürmesi ve pazarlarda dolaşarak esnafın yanlışlarını tespit etmesi özellikle değinilen hususlardandır. Faruk lakabı çerçevesinde hakla batılı ayırma vasfı özellikle dile getirilir.”¹⁶⁴

Hz. Ömer halifeliği sırasında pek çok fetihle bulunmuştur. Bizans ile yaptığı mücadelelerde İslam’ı yaymak için uğraşmıştır. Aşağıdaki beyit buna işaret etmektedir.

Hazret-i Fārūk emīrū’l-mū‘minīn ya’nī ‘Ömer
Muhrec-i çeşmān-ı kayser hüsrev-i gītī-setān (63/k. 2-37¹⁶⁵)

2.3.3. Hz. Osman (doğ.574-öl.656)

İslam’ın üçüncü halifesidir. Hz. Ömer’in şehit edilmesinden sonra halife olmuştur. Hz. Muhammed’in iki kızı ile evlediği için “Zinnureyn (iki nur sahibi)” unvanıyla bilinir. Kur’ân-ı Kerîm’i 7 nüsha halinde çoğalttırarak büyük İslam şehirlerine göndermiş, böylelikle farklı okuyuşların önüne geçmeyi sağlamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i toplattığı için “Osman-ı Cami” olarak bilinir. Hac mevsiminde Medine’ye gelen Mısırlı isyancı bir grup tarafından şehit edilmiştir. Bu durum İslam dünyasındaki fikrî ve siyasî ayrışmaları netleştirmiştir.

Divan şiirinde haya sahibi olması, Kur’ân-ı Kerîm’i toplatıp kitap haline getirmesi ve Hz. Muhammed’in iki kızıyla evlenip iki nur sahibi olması (Zinnureyn) gibi nedenlerle övülüp anılır.¹⁶⁶

Aşağıdaki beyitte Hz. Osman’ın Kur’ân ayetlerini toplatmasına değinilmiş ve Zinnureyn unvanına yer verilmiştir.

Hazret-i ‘Osmān-ı zī’n-nūreyn emīrū’l-mū‘minīn
Cāmi’-i āyāt-ı Kur’ān hāzin-i genc-i nihān (64/k. 2-38¹⁶⁷)

¹⁶⁴ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 300’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 70.

¹⁶⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 112/k19-IV, 217/g74-5.

¹⁶⁶ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı’nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.139-140.

¹⁶⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 110/k. 18-I, 110/k. 18-II, 110/k. 18-III, 111/k. 18-IV, 111/k. 18-V, 111/k. 18-IV.

2.3.4. Hz. Ali (doğ.598-öl.661)

Dört büyük halifenin sonuncusudur. Hz. Muhammed'in damadı ve amcası Ebutalip'in oğludur. Çocukluğundan itibaren Hz. Muhammed'in yanında olmuştur. Hz. Muhammed'e iman eden ilk müslümanlardandır. Hz. Muhammed'in kızı Fatıma ile evlenmiş, 5 çocukları olmuştur. Çocuklarının isimleri Hasan, Hüseyin ölü doğan Muhsin, Ümmü Gülsüm ve Zeynep'tir. Oğulları Hasan ve Hüseyin de tıpkı babaları gibi şehit edilmiştir.

İlim ve ahlakta müstesna özelliklere sahiptir. Yiğitliği ve cesareti, savaşlarda gösterdiği başarıları ile İslam dünyasının örnek şahsiyetleri arasında yer almaktadır. Bu başarıları neticesinde kendisine Şîr-i Yezdân, Esedu'llah ve Hayder gibi unvanlar verilmiştir. Hz. Muhammed'in hicret ettiği gece onun yatağına girip yokluğunu gizleyen ve Hz. Muhammed'i öldürmeye gelen müşrikleri oyalayan kişi Hz. Ali'dir. Peygamberin emanetlerini yerlerine ulaştırdıktan sonra eşi ve annesini yanına alarak Kuba'da Hz. Muhammed'e yetişir.

Hz. Muhammed'in sancaktarlığını, kâtipliğini ve vahiy kâtipliğini yapmıştır. Kur'ân ve hadis konusunda derin bir ilme sahiptir. İslam tarihinin başlangıcı için hicret hadisesini temel almak onun teklifiyle kabul edilmiştir.

İki çatallı kılıcının adı Zülfikar, Hz. Muhammed tarafından kendisine hediye edilen katırının adı ise Düldül'dür. Şiirlerde bu iki unsur Hz. Ali ile birlikte sıkça işlenir.¹⁶⁸

Aşağıdaki dörtlük Hz. Ali övgüsü için yazılmış murabbadan alınmıştır.

Hüdâyî kara kuluñdur kapuñda nitekim Kanber
Anuñ gönlini yıkma misl-i bâb-ı Kal'a-yı Hayber
Mürüvvet kânısın yokdur vilâyetde saña benzer
Lebi şîrîn dehânı sâkî-yi kevser 'Alî Balı'm (133/k. 34-III¹⁶⁹)

¹⁶⁸ İbrahim Gültekin, "Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye Dair Unsurların Kullanımına Yönelik Tespit ve Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 62 (2012), s. 18-19.

¹⁶⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 64/k. 2-39, 75/k. 5-27, 112/k. 19-II, 118/k. 23-III, 127/k. 30-I, 128/k. 30-II, 128/k. 30-III, 128/k. 30-IV, 128/k. 30-V, 133/k. 34-II, 302/g. 179-3, 340/g. 233-3.

2.4. Ehlibeyit

H. Hasan (doğ.625-öl.671)

H. Ali'nin oğlu, H. Muhammed'in büyük torunudur. Beşinci İslam halifesi ve on iki imamın ikincisidir. H. Muhammed'e benzerliğiyle bilinmektedir.

“H. Ali'den sonra ikinci imam olarak kabul edilen H. Hasan, babasıyla Cemel savaşında Muaviye'ye karşı çarpışmıştır. Babasının şehadetinden sonra, nifak ve gruplaşmayı önlemek amacıyla Muaviye'ye biat etmeyi kabul etmiştir. Kerbela olayının önemli sebeplerinden biri de H. Hasan'ın şehit edilişidir. H. Hasan bu olaydan önce Muaviye tarafından görevlendirilen, kendi eşi Cu'de tarafından zehirlenerek şehit olmuştur. Kerbela olayından önce vefat eden H. Hasan babasından sonra Ehlibeyit'in ilk şehidi olarak kabul edilir.”¹⁷⁰

Hüdâyî, Hasan ve Hüseyin kardeşleri aşağıdaki beyitte birlikte ele almış ve onları yücelik ucunun iki güneşi olarak nitelemiştir.

Neyyirân-ı evc-i rif'at şeh Hüseyin ile Hasen

Saltanat bürcinde kim etmişdür anlar iktirân (64/k. 2-41¹⁷¹)

H. Hüseyin (doğ.628-öl.683)

H. Ali ve Fatıma'nın ikinci oğullarıdır. İsmi bizzat H. Muhammed tarafından koyulmuştur. Lakabı Eş-Şehîd, künyesi ise Ebû-Abdullah'tır. H. Ömer ve Osman dönemindeki siyasî işlere karışmamış, babası ile Kûfe'ye giderek onun bütün seferlerine katılmıştır. Babası öldükten sonra ise ağabeyi H. Hasan'a itaat etmiştir. H. Hasan'ın Muaviye ile anlaşmasına ve Muaviye'nin, oğlu Yezid'i halife olarak ilan etmesine karşı çıkmıştır. Bu dönemde H. Hüseyin adına Kûfe'de biat edilmeye başlanmış, H. Hüseyin bunun üzerine yanındaki kişilerle Kûfe'ye doğru hareket etmiştir. Kerbela mevkiine gelen H. Hüseyin ve yakınları karşı tarafın askerleri tarafından susuz ve savunmasız bir bölgede konaklamak mecburiyetinde bırakılmışlardır. H. Hüseyin ve yakınları sayıca az olmaları ve susuz ve savunmasız durumda bırakılmalarından dolayı yenilgiye

¹⁷⁰ Abuzer Kalyon, Filiz Kalyon, “Ravzatü'l-Eş'âr'dan Hareketle Ehl-i Beyt Ve Kerbelâ İçerikli Manzum Metinler İçin Bir İnceleme Önerisi” *Journal of Turkish Language and Literature*, C. 2, S 4 (2016), s. 65.

¹⁷¹ bk. Hüdâyî Divanı, 91/k. 9-26, 112/k. 19-II, 251/g. 116-3.

uğramışlardır. Hz. Hüseyin önce saçları ardından da başı kesilmek suretiyle şehit edilmiştir. Hz. Hüseyin Şii inancında üçüncü imam olarak zikredilmektedir.¹⁷²

Hüseyin’e gönül verenler onu şehit eden Yezid’e lanet okurlar.

La‘netler ede cān-ıla agyār-ı Yezīd’e

Her kim ki olur ‘āşık-ı abdālī Hüseyin’ün (251/g. 116-6¹⁷³)

¹⁷² Ozan Kolbaş, *Hayālî Beg Dîvân’ında Şahıslar*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.186.

¹⁷³ bk. Hüdâyi Divanı, 64/k2-41, 112/k19-II, 132/k33-I, 132/k33-II, 132/k33-III, 143/k41-III, 251/g116-1, 251/g116-2, 251/g116-3, 251/g116-4, 251/g116-5, 251/g116-7.

2.5. Kutsal Kitaplarda İsmi Geçen Şahıslar

2.5.1. Firavun

“Firavun (Pharon) eski Mısır kabilelerinden Amalika-kıpt krallarına verilen unvandır. Mısır’da ölen kralın tanrı ile birleşip yeni bedende varlığını devam ettirdiğine inanıldığı için Firavun hem kral, hem tanrının oğlu sayılmıştır. Firavun 26 kuşağın unvanı olarak kullanılmıştır. İçlerindeki en meşhuru Hz. Musa zamanında yaşamış olanıdır.

Kur’ân’da Musa döneminin Firavun’u zalim, kibirli, ilahlık iddiası taşıyan olumsuzluklarıyla anılır. Buna göre, Firavun ve çevresine tebliğde bulunan Musa, çevredekilerin kışkırtmasıyla Firavun’un zulmüne maruz kalmış, imtihan için Firavun ve kavminin üzerine çekirge, haşere ve tufan gibi belalar gönderilmiş, uygarlıkları zarar görmüş ve kıtlıklar yaşanmıştır. Musa, asa mucizesini Firavun’un sihirbazlarına karşı sergilemiştir. Bunlar gibi Musa-Firavun arasında gerçekleşen hadise ve anlatmaların sayısı oldukça fazladır. Yusuf peygamber dönemindeki Firavun’la ilgili kıssalara yer vermekle birlikte edebiyatta daha çok Musa dönemindeki Firavun’dan söz edilmiştir.”¹⁷⁴

Musa, Tevrat ile dini tebliğ etmiştir. Buna uyanlar dost, uymayanlar ise Firavun olarak nitelendirilmiştir. Rakipler zalimlik yönünden Firavun’a benzetilmiştir.

Rakîbünle san ahvâl-i ahibbâ

Misâl-i kıssa-yı Fir‘avn u Mūsâ

Meded Tevrât hattıñ hakkı cānâ

Dil-i pejmürdemi gel eyle ihyâ

Benüm Mūsâcığum ‘İsâ-dehānum (148/k. 45-II)

2.5.2. Hz. Havva

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem’in eşi ve insan neslinin annesidir. Adı Kur’ân-ı Kerîm’de anılmaz. Âdem’in eşi olarak ifade edilir. Âdem yaratıldıktan sonra onun kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Hz. Âdem ve Havva cennette istedikleri gibi yaşarlarken şeytanın kandırmasıyla kendilerine yasak edilen meyveden yemişler ve cennetten çıkarılmışlardır. Yeryüzüne gönderilmişlerdir.¹⁷⁵

Cihanı aydınlatan güneş, mübalağa yapılarak Hz. Âdem’in yüzünün nurunun Hz. Havva’nın alnındaki yansıması olarak nitelendirilmiştir.

¹⁷⁴ Sedat Kardaş, “Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler”, *Turkish Studies Language. and Literature*, C. 14, S 3 (2019), s. 1267.

¹⁷⁵ Semra Tunç, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S 15, s. 233-234.

Güneş mi şu‘le veren bu revāk-ı ahdardan
Ya nūr-ı tal‘at-ı Ādem cebīn-i Havvā’dan (83/k. 7-4)

2.5.3. Hz. Meryem

Hz. İsa’nın annesidir. Babası İmran, annesi Hanne’dır. Çocukları olmayan bu çift eğer bir çocukları olursa onu Beytülmağdis’e adamaya söz verirler. Hz. Meryem doğunca onu Beytülmağdis’e götürürler. Himayesi Hz. Zekeriya’ya verilir, ardından amcasının oğlu Yusuf’a geçer. Cebrail ona bir delikanlı suretinde görünerek bir erkek çocuğu olacağını müjdelir. Doğumunu bir hurma ağacına yaslanarak yapan Hz. Meryem onu kınayan kişilere karşı konuşmaz. Hz. Meryem’i bebek İsa kendini tanıtarak savunur.

Divanlarda Hz. Meryem, saflığı, sürekli ibadeti ve daha çok da İsa’nın annesi oluşu, Cebrail tarafından ruh üflenerek hamile kalışı, babasız çocuk dünyaya getirmesi yönleriyle ele alınmaktadır.¹⁷⁶

Aşağıdaki beyitte Hz. Meryem, Hz. İsa’nın annesi olması sebebiyle beyitte işlenmiştir.

Togdı san ‘İsî-yi pākize-nefes Meryem’dan
Toldı şavk-ıla bu deyr-i felek-i heft-eyvān (79/k. 6-2)

2.5.4. Nemrut

Babil hükümdarı ve Babil Kulesi’ni yaptıran kişidir. Daha çok Hz. İbrahim ile olan münasebeti dolayısıyla anılır. Hz. İbrahim’i ateşe attıran kişidir. İman etmemiştir. Burnundan giren bir sineğin beynini kemirmesinden duyduğu rahatsızlıktan dolayı her gün başını pamukla sarılı bir tokmakla dövdürmüştü. Tokmakçının pamuğun içine demir bir gürz saklayıp kafasına vurması üzerine ölmüştür. Edebiyatımızda Hz. İbrahim ile ilişkisi ve sevgilinin âşığına çektiği eziyetler yoluyla anılır.¹⁷⁷

Aşağıdaki beyitte Hüdâyî, Nemrut’un burnundan girerek beynine ulaşan ve beynini kemirerek bir yerde ölümüne sebep olan sivrisinekle kendisi arasında bir benzeşim kurmuştur. Kendisini bir sinek gibi güçsüz görenin bile başarabileceği bir durum vardır.

¹⁷⁶ Semra Tunç, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S 15, s. 240.

¹⁷⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 356.

Başına belâyuz hele Nemrūd-ı ‘adūnu
Ol fil ise biz peşşe-yi bî-tāb u tūvānuz (207/g. 61-4)

2.5.5. Samiri

Hz. Musa, Tur’a Allah ile konuşmaya gittiği zaman İsrailoğulları kavmini ziynet eşyalarından yaptığı buzağıya tapmaya sevk eden kişidir. Hz. Musa bu olaydan sonra Samiri’ye beddua etmiştir. Divan şiirinde kullanılan olumsuz kimselerden biridir.¹⁷⁸

Samiri yaptığı buzağı ile İsrailoğulları kavmini aldatmıştır. Sevgilinin gözünün yanında Samiri’nin bu yaptığı küçücük kalmaktadır.

La‘lūn yanında zāyil olur mu‘ciz-i Mesīh
Çeşmūn katında bātıl olur sihr-i Sāmiri (343/g. 237-2)

2.5.6. Züleyha

Züleyha Mağrip melikesi iken Mısır azizi ile evlenmiştir. Yusuf’u rüyasında görmüş ve ona âşık olmuştur. Yusuf konağa köle olarak getirilmiş ve Züleyha’nın ona olan aşkı dedikodulara sebep olmuştur. Züleyha dedikodu yapan kadınları konağa davet etmiş, meyveleri soymaları için ellerine bıçak vermiştir. Odaya Yusuf girince kadınlar onun güzelliğine hayran kalıp ellerini kesmişlerdir. Züleyha, Yusuf’a vuslatı teklif etmiş fakat Yusuf bunu kabul etmemiştir. Bu sebeple Yusuf’un gömleğini arkadan yırtmıştır. Onu zindana attırmıştır. Yusuf’un zindanda kaldığı süre zarfında Züleyha yaşlanmış, güzelliğini ve gözlerini kaybetmiştir. Yusuf, Mısır azizi olunca Züleyha ile karşılaşmış, Züleyha onu görünce birden gençleşmiş ve güzelleşmiştir. Ardından evlenmişlerdir. Züleyha divan edebiyatında nefsinin uymanın sembolüdür.¹⁷⁹

Aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi Züleyha, Yusuf ile beraber anılmaktadır.

Cān gencin açup Yūsuf için verdi Züleyhā
Alınca çeküp keffe-yi mīzānu elinden (281/g. 154-5)

¹⁷⁸ Mahmut Salihoğlu, “Sāmiri”, *DİA*, C 36, 2009, s. 78.79.

¹⁷⁹ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 200’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 226.

2.6. Kötü Nam İle Anılanlar

2.6.1. Ebucehil (öl.624)

İslamiyet döneminde Cahiliye devrinin temsilcisi noktasındadır. İslamiyet'e ve Hz. Muhammed'e karşı bir düşmanlık gütmüştür. Hz. Muhammed'e karşı yapılan bütün girişimlerde onun ismi bulunmaktadır. Bu etkiyi ticaretteki nüfuzundan elde etmiştir. 70 yaşındayken öldürülmüştür. Cehaletin babası anlamına gelen "Ebucehil" ismi yaptıklarından dolayı Hz. Peygamber tarafından verilmiştir.¹⁸⁰

Aşağıdaki beyitte sevgili Hz. Muhammed'e, rakip ise Ebucehil'e benzetilmiştir. Nasıl ki Ebucehil, Hz. Muhammed'e yakın olamadıysa rakip de sevgiliye yakın olamaz.

Bu cehl ile aña rakīb olmak revā mıdur karīb

Bū Cehl'e lāyık mı nasīb ola visāli Ahmed'ün (247/g. 111-2)

2.6.2. Kabil

Hız. Âdem'in büyük oğludur. Kardeşi Habil ile birlikte anılır. Maide Suresi'nde Habil ve Kabil hikâyesi uzun uzadıya anlatılır. İki kardeş Allah'a kurban sunarlar. Habil'in kurbanı kabul edilirken Kabil'in kurbanı kabul edilmez. Kabil bu sebeple kardeşini kıskanır ve onu öldürür. Yeryüzündeki ilk cinayet budur. Şiirlerde Kabil kötülüğü ile Habil ise masumluluğu ile ön plana çıkar.¹⁸¹

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözü bir cellat olarak tasvir edilmiş, katil olmasıyla bilinen Kabil ise o gözün yanında ancak yetenekli bir öğrenci olarak kabul edilmiştir.

Dem-i evvelde kâtil gerçi kim Kâbil idi cānā

Gözün cellādı yanında o bir şāgird-i kâbildür (202/g. 53-4¹⁸²)

¹⁸⁰ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı'nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s. 116-117.

¹⁸¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 246, 179.

¹⁸² bk. Hüdâyi Divanı, 261/g. 130-1.

2.6.3. Yezit (öl.683)

Muaviye'nin oğludur. Emeviler'in ikinci halifesidir. Kerbela olayı onun zamanında yaşanmıştır. Kerbela hadisesinin anlatıldığı durumlarda ismi zikredilir.¹⁸³ Hz. Hüseyin'in Kerbela'da susuz bırakılmasına, zulüm görmesine, başı kesilerek şehit edilmesine sebep olmuştur. Hz. Muhammed'in ailesinden geride kalanlara da eziyet etmiştir. Ehlibeyit'e karşı olan bu tutumu nedeniyle sevilmez ve ismi bazen küfür niyetiyle kullanılır.¹⁸⁴

Aşağıdaki dörtlükte Yezit kelimesi bir beddua niteliğinde kullanılmıştır.

Hudā'dan dilerem cevruñ gibi 'ömrüñ mezīd olsun

Yoluña cān u başı vermeyen cānā Yezīd olsun

Hüdāyī bendeñ öldür tīg-ı gamzeñle şehīd olsun

Benüm garrā Hüseyñüm nūr-ı 'aynum ruhları ālüm (132/k. 33-III¹⁸⁵)

¹⁸³ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı'nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.148.

¹⁸⁴ Sedat Kardaş, "Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler", *Turkish Studies Language. and Literature*, C. 14, S 3 (2019), s. 1277.

¹⁸⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 64/k. 2-42, 75/k. 5-27, 251/g. 116-6, 302/g. 179-3.

2.7. Diğer Dinî Şahıslar

2.7.1. Hz. Bilâl (öl.641)

Hicretten kırk yıl önce doğmuş, anne ve babası da köle olan Habeş asıllı bir köledir. Yaygın rivayete göre Ümeyye b. Halef'in kölesidir. Müslüman olduğunu söylediği için Hz. Bilâl'e işkence etmiştir. Kızgın kumlara yatırıp üzerine kayalar koyarak putlara tapmaya zorlamıştır. Hz. Bilâl ise imanı ile bu işgencelere göğüs germiştir. Hz. Ebubekir tarafından Ümeyye'nin elinden alınmış ve azat edilmiştir. Her zaman Hz. Muhammed'in yanında bulunmuş, onun hizmetini yapmıştır. Hicretin birinci yılında Hz. Muhammed'in kendisine öğrettiği ezanı okumuş, onun müezzinliğini yapmıştır. Rivayete göre Hz. Bilâl, Hz. Muhammed vefat ettikten sonra bir daha ezan okumamış sadece Suriye'de bir kere daha okuyarak dinleyenleri ağlatmıştır.¹⁸⁶

Hz. Bilâl, Mekke fethedilince Kâbe'nin üstüne çıkarak ezan okumuştur. Aşağıdaki beyit bunu işaret eder niteliktedir.

Ka'be kapusunda n'ola her şâm edersem zemzeme

Sevdâsı düşdi başuma oldum Bilâli Ahmed'ün (247/g. 111-3¹⁸⁷)

2.7.2. Ebuderda (öl.652?)

Bedir gazası sırasında müslüman olmuştur. İslam'ı kabul etmesine arkadaşı Abdullah b. Revâha vesile olmuştur. İslam'ı kabul etmeden önce ticaretle uğraşmış fakat hem ticaret hem ibadetin bir arada yürümeyeceğini düşünüp ibadeti tercih etmiştir. Uhud ve devamındaki birçok gazaya katılmıştır. Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve Hz. Muhammed'e okumuştur. Dimaşk kadılığı yapmıştır. Kur'an hocalığı yaparak ömrünü sürdürmüştür.¹⁸⁸

Aşağıdaki beyit Ebuderda'nın evinin virane bir hâlde bulunduğuna işaret etmektedir.

Dil-i ma'mûrı gamuñ şöyle harâb eyledi kim

Beñzedür şimdi gören beyt-i Ebî Derdâ'ya (308/g. 188-3)

¹⁸⁶ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, C 6, 1992, s. 152-153.

¹⁸⁷ bk. Hüdâyi Divanı, 112/k. 19-V.

¹⁸⁸ Abdullah Aydın, "Ebü'd- Derdâ", *DİA*, C 10, 1994, s. 310-311.

2.7.3. Kamber

Hız. Ali'nin azad ettiği kölesidir. Hız. Ali'ye olan bağlılığı ile bilinir. Zamanın büyük  limlerinden birisi olmuştur. şehit edilmiştir.¹⁸⁹

Aşağıdaki beyitte sevgili Hız. Ali olarak tasvir edilmiştir. H d y  kendisini ise Hız. Ali'nin kölesi Kamber ile özdeşleştirmiştir.

Kapu da kara kulu dur H d y 

'Al sin sen benüm ş hum o Kanber (200/g. 51-5¹⁹⁰)

2.7.4. Sahban

Cahiliye devrinde V il kabilesi içinde doğmuştur. Bu dönemde ölüm sonrası hayata inanan ilk kişi olduğu söylenir. Hız. Muhammed devrinde müslüman olmuş fakat onunla g r şememiştir. Hem Cahiliye devrinde hem de  slami  devirde hitabet, belagat ve fesahatde meşhur olmuştur.¹⁹¹

H d y  kendisi ile Sahban arasında bir bağlantı kurmuştur. Sahban'ın Hız. Muhammed'in vasıflarını anlatması gibi H d y 'de sevgilinin g zelli  vasıflarını anlatmaktadır.

Vasf eder h sn  i k yu da H d y  g y 

Medh okur Ahmed'e Sahb n-ı suhan-g y-ı Harem (271/g. 142-5)

¹⁸⁹ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı'nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.181.

¹⁹⁰ bk. H d y  Divanı, 118/k. 23-III, 133/k. 34-III.

¹⁹¹  sma l Durmuş, Mustafa  z, "Sahb n el- V il ", *D  A*, C 35, 2008, s. 511-512.

3. EFSANEVİ ŞAHSİYETLER

3.1. Ünlü Hikâye Kahramanları

3.1.1. Ferhat

Ferhat ile Şirin hikâyesinin kahramanlarından biridir. İsmi hikâyenin diğer kahramanları Hüsrev ve Şirin ile beraber anılır. Bazen ise Mecnun ile karşılaştırılır. Ferhat, Hüsrev'in sevgilisi Şirin'e âşıktır. Şirin'in isteği üzerine Bîsütûn dağına delmeye başlar. Kendisi bir mimar-mühendistir. Bu dağı delmesi ile Şirin'in kasrına su veya süt ırmağı bağlanacaktır. Tam dağı deleceği sırada Hürmüz'ün dadısının Ferhat'a gelip Şirin'in öldüğünü söylemesi üzerine Ferhat elindeki külüngü kafasına vurur ve intihar eder. Ferhat edebiyatımızda sevgiliye kavuşmak için zorluklara göğüs geren âşığı sembolize eder.¹⁹² Şairler kıyaslama yaptıklarında kendilerini ondan üstün görürler.¹⁹³

Aşağıdaki beyitte Ferhat ile Şirin hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Şirin kelimesi hem hikâye kahramanının adı olarak hem de tatlı manasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Hüdâyî, Şirin'in Ferhat'tan süt ırmağını akıtmasını istemesi ile kendisinin cennetteki süt ırmağını istemesi arasında bir bağlantı kurmuştur.

Şîrîn lebûñ gamıyla ki Ferhâd-veş ölem
Cennetde cây ola leb-i cûy-ı leben baña (164/g. 5-2¹⁹⁴)

3.1.2. Hüsrev

İran'ın Sasaniyan sülalesinden bir padişah olup Nuşirevan'ın torunudur. Perviz lakabıyla bilinir. Hüsrev isimli birkaç İran şahı olsa da aralarında en meşhuru Hüsrev-i Perviz'dir. Hüsrev ile Şirin hikâyesinin kahramanlarından biridir. Hüsrev gerçek kişiliğinden çok Şirin'e duyduğu bu destansı aşkla ünlenmiştir. Tarihî kişiliği ortadan kalkmış, efsanevi bir kimliğe bürünmüştür.¹⁹⁵ Kendisi Hüsrev ile Şirin, Ferhat ile Şirin hikâyelerinde vuslata eren âşığı temsil etmektedir. Hüsrev kelimesi “padişah” anlamına da gelmektedir. Şiirlerde bu yönü çeşitli sanatlara konu olmuştur.¹⁹⁶

¹⁹² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 152-153.

¹⁹³ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 100'ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s.108.

¹⁹⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 159/k. 49-6, 160/k. 49-8, 191/g. 40-4, 192/g. 41-2, 192/g. 41-5, 231/g. 91-2, 234/g. 94-5, 182/g. 29-2, 323/g. 210-3, 344/g. 238-3.

¹⁹⁵ Gülcan Öztürk, *Nef'i Divanı'ndaki Mitolojik Ve Efsanevi Şahıslar*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2016, s.40.

¹⁹⁶ İskender Pala, age., s. 220.

Hüsrev kelimesi hem hikâye kahramanının adı olarak hem de padişah manasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ferhat'ın Bîsütûn dağında açtığı yarıklar ile âşığın göğsündeki elif şeklindeki yaralar arasında benzerlik kurulmuştur.

Hüsrevâ sînemde san yer yer elifler dâğlar

Bîsütûn üstinde zahm-ı tîşe-yi Ferhâd-ı 'ışk (234/g. 94-5)

3.1.3. Şirin

Hüsrev ile Şirin veya Ferhat ile Şirin hikâyesinin kadın kahramanıdır.

“Şirin'in kimliğiyle ilgili kaynaklarda birbirini tutmayan bilgiler mevcuttur. Bazen Sasanî şahı Hüsrev-i Perviz'in karısı veya cariyesi bazen bir soylunun cariyesidir. Bazen de Ermen hükümdarı veya melikesi Mihî Banu'nun güzel yeğeni kimliğindedir. Gerçekte ne olursa olsun hikâyenin işlendiği mesnevilerde olağanüstü güzelliği, zekâsı ve iffetiyle öne çıkan Şirin'in İran asıllı olmayıp, İran'a sonradan geldiği ihtimali daha güçlüdür. Hüsrev ü Şirin mesnevilerinde Şirin, Hüsrev'in ölümüne dayanamayıp kendisini hançerleyerek ölürken, Ferhat u Şirinler'de ise ölen Ferhat'ın yanına uzanır ve ruhunu teslim eder.

Hikâye, Şehname'de maceraları geçen Hüsrev'in Şirin'e aşkı etrafında gelişir. Aslında Şehname'de adı geçmeyen Ferhat'ın Şirin'e duyduğu aşk da ikinci bir konudur. Aslında İran menşeli bu hikâyede, İranlı şairler padişah Hüsrev'i öne çıkarırken Türk şairleri, özellikle Ali Şîr Nevâyî Ferhat u Şirin adını verdiği mesnevisinde, Çin Fağfuru'nun oğlu taş ustası Ferhat'ı ve aşkını öne çıkarmaktadır. Bu mesnevilerin genelinde hikâyenin çatısını; Hüsrev ve Ferhat'ın Şirin'e âşık olmaları, Ferhat'ın Bîsütûn dağında süt veya su kanalı açması, Şirin'e kasr (köşk) yapması, Hüsrev'in arkadaşı Şapur'un aracılığı, Mihî Banu ile Şirin arasındaki akrabalık, Büzürg Ümid'in Hüsrev'e nasihat vermesi, Şirin'in Bîsütûn'a Ferhat'ı görmeye gelmesi, atının kayması ve Ferhat'ın atıyla birlikte yakalayarak kasra kadar omzunda taşınması, Şirin'e olan aşkını duyan Hüsrev'in Ferhat'la konuşması, üç kahramanın da aynı sebeplerle ölmesi ve Hüsrev'in ölümünden sonra oğlu Şîrûye'nin Şirin'le evlenmek istemesi gibi ortak noktalar oluşturmaktadır.”¹⁹⁷

Aşağıdaki beyitte Ferhat ile Şirin hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Ferhat'ın, Şirin'in aşkı için çektiği eziyetlere değinilmiştir.

Yazuk Ferhâd'a kûhsârı edindi pister ü bālîn

Leb-i Şîrîn için çekdi belâlar görmedi balın (159/k. 49-6¹⁹⁸)

¹⁹⁷ Semra Tunç, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S 15, s. 244-245.

¹⁹⁸ bk. Hüdâyî Divanı, 182/g. 29-2, 231/g. 91-2.

3.1.4. Leyla

“Mecnun’un macerası merkezinde gelişen Leyla ve Mecnun hikâyesinin kadın kahramanı Leyla, klasik şiirde sevgiliyi temsil eden birinci kadın karakterdir. Pek çok şair tarafından mesnevi halinde yazılan hikâyenin Türk edebiyatında en beğenileni Fuzuli’nin Leyla ve Mecnun’udur. Hikâye, Kays’ın (Mecnun) Leyla’ya duyduğu aşk ve beşerî aşktan ilahi aşka tekâmülü üzerine kurulmuştur.

Leyla’nın hikâyedeki en önemli rolü, Kays’ı mecnun edip çöllere düşmesine ve ilahi aşka ulaşmasına sebep olmasıdır. Kays’ın hikâyesi gerçekte Leyla’ya duyduğu aşk ve onun etrafında gelişen olaylardır. Bu sebeple divanlarda Leyla’nın adı çokça geçmekle birlikte çoğunlukla Mecnun dolayısıyladır. Leyla, genel olarak kıssaya telmihler yanında güzelliği, Mecnun’un sevgilisi olması, çölde kaybolması ve Mecnun’la karşılaşması, Mecnun’un onu tanımaması gibi anekdotlarla söz konusu edilir. Çoğu zaman da bu anekdotlara, leyl (gece) ve Leyla (karanlık gece, gece renkli) kelimelerinin çağrışımlarıyla daha çok saç, gece, siyah, zincir kelimeleriyle birlikte çeşitli teşbihlerle işaret edilmektedir.

Şairler, kendilerini ve sevgiliyi meşhur hikâye kahramanlarıyla mukayese ettikleri gibi, maceralarını da mukayese ederek kendi kıssalarının daha ilgi çekici ve etkileyici olduğunu vurgularlar.”¹⁹⁹

Hüdâyî sevgilisi ile kendisinin aşkını Leyla ile Mecnun’un aşkından üstün tutmaktadır. Onların aşkının Leyla ile Mecnun’un aşkından önce dillere destan olduğunu söylemektedir.

Hüdâyî Leylî vü Mecnûn yog idi âlemde
Cehâna yâr ile biz dâsitân ikimüz idük (253/g. 118-5)

Aşağıdaki beyitte Leyla ile Mecnun hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Hüdâyî buradan hareketle her saç siyaha (Leyla’ya), deli (Mecnun) olunmaması gerektiğini öğütlemektedir.

Olma Mecnûn’ı görüp her saç Leylâ’yı sakın
Kıssa-yi hüsnî ile tolsa anuñ her mahfil (69/k. 3-27²⁰⁰)

¹⁹⁹ Semra Tunç, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S 15, s. 236.

²⁰⁰ bk. Hüdâyî Divanı, 122/k. 26-II, 192/g. 41-5, 313/g. 196-1, 338/g. 230-1.

3.1.5. Mecnun

“Asıl adı Kays bin Mülevva el-Âmirî’dir. Mektepte görüp tanıştığı Leyla’ya âşık olmuş, çeşitli sebeplerle kavuşmak mümkün olmayınca aşktan aklını kaybederek Mecnun diye anılmaya başlanmıştır. Meşhur aşk hikâyesinin aşk kahramanı Mecnun, âşıklığın en güzel örneğidir. Şairler kendilerini ona benzetirler. Bu benzetme şiirin mübalağalı yapısı içerisinde zamanla âşıkların/şairlerin kendilerini Mecnun’dan üstün tutmalarına dönüşmüştür. Mecnun’un aşk yolunda geçirdiği değişim, aşkı uğruna her şeyi terk ederek yalnızlığı seçmesi ve bütün çektiklerine rağmen Leyla’ya kavuşamaması onun ilahi aşk yolunda Hakk’a ulaşma çabası içerisinde olan insanın timsali hâline getirmiştir. Leyla ile mektepte tanışması, sevgilisinden ayrı kalınca aklını yitirmesi, çöllerde tek başına gezmesi, vahşi hayvanlarla dostluk kurması, başına kuşların yuva yapması, iyileşmesi umuduyla Kâbe’ye götürüldüğünde aşkının artması için yalvarması ve çölde Leyla’yı gördüğünde tanımaması gibi hususlar Mecnun eksenindeki beyitlerde çeşitli ilgilerle işlenmektedir.”²⁰¹

Hüdâyî aşağıdaki beyitinde Mecnun’un deli olmadığını, tam tersine akıllı olduğunu söylemektedir. Çünkü Hüdâyî’ye göre asıl deliler yolu aşka hiç düşmeyenlerdir.

Kays’a mecnûn demenüz ‘âkıl ü ferzânedür o
Kim ki bu silsileden olmaya dîvânedür o (305/g. 184-1)

Şairlerde kendilerini aşk yönünden Mecnun’dan üstün tutma anlayışı vardır. Aşağıdaki beyitte bu anlayışının tezahürü görülmektedir.

Tutaldan nâme-yi ‘ışkum cehânı
Okınmaz oldu Mecnûn dâsitânı (334/g. 225-1²⁰²)

3.1.6. Vamık İle Azra

Vamık, seven sevdalı anlamına gelmektedir. Vamık ile Azra hikâyesinin erkek kahramanıdır.²⁰³ Azra ise kadın kahramanının adıdır. Azra bakire anlamına da gelmektedir. Bu nedenle Hz. Meryem’e de Azra denilmektedir.²⁰⁴

²⁰¹ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 300’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s.75.

²⁰² bk. Hüdâyî Divanı, 69/k. 3-27, 106/k. 15-V, 122/k. 26-II, 160/k. 49-8, 191/g. 40-4, 192/g. 41-2, 198/g. 48-4, 212/g. 68-1, 216/g. 73-3, 240/g. 101-6, 240/g. 102-4, 253/g. 118-5, 328/g. 216-7.

²⁰³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 470-471.

²⁰⁴ Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, *Osmanlı Edebiyatının 300’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 76.

Vamık ile Azra hikâyesi sonu mutlu son ile biten ve konusu Şehname’de yer almayan orijinal bir anlatıdır. Hikâyede resim görerek âşık olma motifine yer verilmiştir. Aynı zamanda olağanüstü varlıklar ve mekânlar da hikâyede yer etmiştir.²⁰⁵

Aşağıdaki beyitte Vamık ile Azra hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Hüdâyî’ye göre sevgiliyi sevgili yapan âşıktır. Eğer âşık olmasa sevgilinin adı bile anılmaz.

‘Âşıkdur eyleyen seni hüsn ile dāsītān

‘Azrā’yı kim bilürdi eger Vāmık olmasa (312/g. 193-5)

²⁰⁵ İskender Pala, *age.*, s. 471-472.

3.2. Diğer Efsanevi Şahsiyetler

3.2.1. Kaydâfe

“Farklı kaynaklara göre İran’da Berdea, Endülüs’te Mağrip ülkesi veya İzmir ve Makedonya melikesidir. Bazı rivayetlere göre de Mısır, Batı Anadolu veya Marmara ülkesi hâkimi bir kadındır.

Babası Amelâk ölünce yerine geçen Kaydâfe, bütün Karadeniz kıyılarına hükmeden, çok zengin ve güçlü bir hükümdardır. İskender Ruslarla yaptığı büyük bir savaş neticesinde galip gelmiş, civardaki ülkelerin hâkimleri haraçlarıyla onu tebriğe giderken Amelâk halkından kimse gitmemiş. Buna çok sinirlenen İskender, savaş açmaya karar vermiş. Haberi alan Kaydâfe de usta bir ressamı, resmini yapıp getirme göreviyle İskender’in karargâhına gönderir. Rivayete göre resmi eline aldığı Kaydâfe resme bakarak, İskender’in bütün dünyayı ele geçireceğini söylemiş. Kış olduğu için savaşı erteleyen İskender, Kaydâfe’ye mektup yollayarak itaat etmesini, yoksa ülkesini harap edeceğini bildirir. Kaydâfe cevaben, İskender’den korkmadığı ve savaşa hazır olduğu haberini yollar. Bu arada İskender, Kaydâfe’nin oğlunu esir etmiş ve onun üzerine bir plan hazırlamıştır. Plana göre veziri ile birbirlerinin yerlerine geçerler. Güya İskender Kaydâfe’nin oğlunu öldürmek isterken vezir affedilmesini sağlayacak, böylece vezir kılığındaki İskender elçi sıfatıyla oğlunu Kaydâfe’ye götürecektir. Planlandığı gibi İskender Kaydâfe’nin ülkesine gider. Şehirlerin debdebesine, ülkenin zenginliğine, Kaydâfe’nin saltanatına hayran kalır. İskender’i resminden bildiği için tanıyan Kaydâfe, ülkesi ve kendisini rahat bırakması şartıyla, zerdüşün “padişah öldüren cehenneme girer” sözüne uyarak İskender’i affeder. Ülkesine dönen İskender bir kadına yenilgiyi hazmedemez, fakat sözünden de dönemez. Kıyıda gezerken, Kaydâfe’nin ülkesinin deniz seviyesi altında olduğunu görür ve Karadeniz’in önündeki dağ delinerek şehirler sular altında bırakılır.

Klasik şiirde Kaydâfe genellikle İskender’le birlikte, zenginlik ve ihtişamı, ülkesinin sular altında bırakılarak yok olmasına telmihle teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır.”²⁰⁶

Aşağıdaki beyitte İskender ve Kaydâfe unsurları birarada kullanılmış ve Kaydâfe’nin ülkesinin sular altında kalıp yok olması aktarılmıştır.

Mülk-i ‘adüya sal yüri İskenderâne tîg

Kaydâfe mülki gibi harâb eyle âbdan (77/k. 5-18²⁰⁷)

²⁰⁶ Semra Tunç, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S 15, s.235-236.

²⁰⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 150/k. 46-III.

4. MESLEKLER

4.1. Askerî Görevler

4.1.1. Asker

Asker, devlet ve memleketin muhafazası için maaşla veya kura ile bir araya getirilerek hazır bulundurulmuş silahlı adamlar heyeti, çeri, kol, cünd, ceş, leşker, sipah²⁰⁸ anlamlarına gelmektedir. Hüdâyî divanında bu terimlere yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte asker ile gözyaşı arasında benzerlik kurulmuştur. Savaş meydanında çok fazla askerin bulunması gibi göğüs meydanında da âşığın derya gibi gözyaşları bulunmaktadır.

Hayl-i eşküm sîne sahrâsında seyr eden dedi
Haylî demdür böyle deryâ gibi asker görmedük (244/g. 107-2²⁰⁹)

4.1.2. Leşker

Asker, ceş, cünd, sipah, çeri, ordu.²¹⁰

Aşağıdaki beyitte mir-i leşker-keş ifadesi “asker sevk eden bey” anlamında kullanılmıştır. Bu ifade Velidoğlu Halit için kullanılmıştır. Kendisi Hz. Muhammed döneminin ünlü komutanlarından.

Mihterîn-nesl-i Hâlid ibni Velîd
Mîr-i leşker-keş-i Resûl-i güzîn (90/k. 9-18)

4.1.3. Piyade

Yaya giden asker, satrançta ön sıradaki taşların beheri, baydak anlamına gelmektedir.²¹¹

Aşağıdaki beyitte satranç oyunu çerçevesinde bir savaş meydanı tasvir edilmiştir. Güneş padişah, yıldızlar ise asker ve vezir olarak betimlenmiştir.

²⁰⁸ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 71.

²⁰⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 88/k. 9-3, 90/k. 9-25.

²¹⁰ Şemsettin Sami, age., s. 722.

²¹¹ Şemsettin Sami, age., s. 985.

Şems oldukca şāh-ı nat‘-ı felek
Aña encüm piyāde vü ferzīn (91/k. 9-36)

4.1.4. Sipah

Sipeh olarak da geçmektedir. Asker, ceşş, cünd, leşker, ordu.²¹²

Aşağıdaki beyitte askerler gönül ülkesine girip onu harap eden bir ordu olarak tasvir edilmiştir. Bu ordu gam ordusudur.

Gönül vilāyetini eyledi harāb u yebāb
Sipāh-ı gussa turup üstine havāle gibi (330/g. 218-5²¹³)

4.1.5. Bölükbaşı

Yeniçeri Ocağı’nda ağa bölüklerinin kumandanına verilen addır. En kıdemlilerine başbölükbaşı denir. Altı bölükbaşı vardır. Bunların atlarının eyerlerinde doğan ve kalkan asılıdır. Süslü kıyafetler giyerler, ellerinde mızrak yerine uzun bir kamış tutarlar. Başlarına börk yerine kıymetli taşlarla süslü serpuş takarlar.²¹⁴

Aşağıdaki bentte sevgilinin keskin yan bakışı bir ordu olarak ele alınmış, sevgilinin kākülü ise bu orduyu kumanda eden bölükbaşı olarak tasvir edilmiştir.

Görenler etseler n’ola aña tahsīn ü şābāşı
Dil-āverler gibi tīr ü kemān almış elebaşı
Sipāh-ı gamzesine kākülin edüp bölükbaşı
Letāfet mülkini feth eyledi gamzıyla Fethu’llāh (129/k. 31-III)

4.1.6. Kuştgir- Pehlivan

Kuştgir, tahfifle kuştgir güreş tutucudur ki güreşçi tabir olunur.²¹⁵

²¹² Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 1091.

²¹³ bk. Hüdâyî Divanı, 124/k. 27-II, 129/k. 31-III.

²¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 242.

²¹⁵ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Kattı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009, s. 474.

Pehlivan güreşçi ve yiğit manasında kullanılır. Bir anlamı da savaşçıdır. Bu nedenle savaşçılık vasıflarıya ön plana çıkan Sam, Rüstem, Kahraman ile birlikte kullanılır. Pehlivanların greşlerini bir meydanda yapmaları ve birbirlerini yenmek için çeşitli ayak oyunlarına başurmaları sebebiyle şiirlerde meydan ve ayak tabirleri kullanılmaktadır.²¹⁶

Âşığı dünyanın derdinden uzaklaştıran şarap kadehidir. Saki'ye seslenen âşık eğer şarap olmasaydı bu dert pehlivanına paayı kaptıracağını söylüyor.

Alurdı kştgr-i gam-ı devr ayagumuz
Sākī seb-yı mey bize olmasa dest-yār (198/g. 49-3²¹⁷)

Aşağıdaki bentte Hz. Ali güzellik meydanında bir yiğit, bir pehlivan olarak tasvir edilmiştir.

Bu kāmetiyle serv-i riyāz-ı cināndur
Bu mürde cisme lebleri rh u revāndur
Meydān-ı hüsn içinde cehān pehlevānıdur
Ol şh-ı dil-rbā ki denr nāmına ‘Alī (128/k. 30-II²¹⁸)

4.1.7. Levent

Osmanlı'da denizci erlerle taşrada görevli valilerin yanlarında bulunan kişilere levent denir. Leventler, kara ve deniz leventleri olmak üzere iki kısıma ayrılır. Levent kelimesi hem Türkçe'de hem Farsça'da; “serseri, ayyaş, kötü huylu” gibi olumsuz anlamlarının yanı sıra “seri hareketli, yakışıklı, boylu boslu, endamlı” gibi anlamlara da gelir.²¹⁹

Aşağıdaki beyitte leventler pervanelere benzetilmiş, pervanelerin hızlı ve evik oluşuyla leventlerin bu özelliği eşleştirilmiştir.

Baş ekmez idi böyle eger mālİK olmasa
Pervāne gibi bir nee āpk-levende şem‘ (225/g. 84-4)

²¹⁶ mer zkan, *Divan şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 173-174.

²¹⁷ bk. Hüdāyī Divanı, 320/g. 205-5.

²¹⁸ bk. Hüdāyī Divanı, 282/g. 156-3.

²¹⁹ mer zkan, *age.*, s. 228-230.

4.1.8. Serdar

Savaş hâlindeki ordunun komutanına serdar denir. Serdar yerine “serasker” kullanımı da mevcuttur. Önceleri bu görevi padişah üstlenirken, sonraları bu görev kubbe vezirlerine verilmeye başlanmıştır. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra ise bu görev asker içinden yetişen kumandanlara verilmiştir. Eğer bu göreve sadrazam tayin edilmişse ona da “Serdar-ı Ekrem” unvanı verilmiştir. Sefere çıkan serdara yeterli miktarda yeniçeri, cebeci, topçu ve süvari askeri verilir.²²⁰

Aşağıdaki bent bir kaptanıderyayı övmek için yazılmış tahmisten alınmıştır. Kaptanıderya İslam ordularının serdarı olarak resmedilmektedir.

Cünd-i İslâm’uñ odur devlet-ile ser-dârı
Çâr-yâr ola anuñ yârı edüp Hak yârî
Himmet-i hazret-i Eyyûb ola sancakdârı
Ser-nigûn eyleye varup ‘alem-i küffârı
Kapudan beg sefere oldı sa‘âdetle revân (150/k. 46-II²²¹)

4.1.9. Süvar

Atlı, ata binmiş, binici, râkip.²²²

Düldül Hz. Ali’nin atının adıdır. Aşağıdaki bentte Hz. Ali, güzellik Düldülü’nün at binicisi olarak tasvir edilmiştir.

Olup biñ şevket-ile Düldül-i hüsnüñ süvârı gel
Çeküp meydân-ı hüsn içre müjenden Zû’l-fekârı gel
Yanuñdan kes helâk eyle ‘adû-yı zû’l-himârı gel
Lebi şîrîn dehânı sâkî-yi kevser ‘Alî Balı’m (133/k. 34-II)

²²⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 178-179.

²²¹ bk. Hüdâyî Divanı, 196/g46-1.

²²² Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 1118.

4.2. Devlet Adamları

4.2.1. Ferik-i Sefer

Büyük askerî rütbelerden birinin adıdır. Bu kelime Osmanlı ordusunda bir kolorduyu teşkil eden yedi birlikten birinin adıdır. Ferikler askerlik teşkilatının çeşitli hizmetlerinde görev yapmakla birlikte sefirliklerde, valiliklerde ve başka hizmetlerde de görev yapmışlardır. Ferikler paşalıkların başladığı livalığın üstünde oldukları için paşa unvanını taşırlar.²²³

Aşağıdaki bent sefere çıkan bir kaptana yazılmış olan tahmisten alınmıştır. Bentte seferde komutanların (feriklerin) kaptana arkadaş olmaları için bir dilekte bulunmaktadır.

Bir sadefdür gemisi kendi müşâbih gühere
Bürc-i âb oldu ya-h^vud menzil-i me'vâ kamere
Düşdi târîh aña gitdi kapūdân sefere
Dilerüz aña refîk ola ferîk-i sefere
Kapudan beg sefere oldu sa'âdetle revân (151/k. 46-V)

4.2.2. Kaptan Bey

Deniz kuvvetleri genel komutanına verilen isimdir. Osmanlı devletinin genişlemesi, sınırlarının denize dayanması ve oraların da aşılarak diğer yerlerin ele geçirilmesiyle kaptan yetiştirilmesi lazım geldi. İlk gemiler yapıldı ve her geminin başına bir “reis” verildi. Teşkilat büyüdükçe unvanlar değişti. Reis yerine “kaptan”, derya beyi yerine “kaptanıderya” unvanları verilmeye başlandı. Tanzimat’ın ilanından sonra “Bahriye Nazırı” unvanı kullanılmaya başlandı ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar da böyle devam etti.²²⁴

Aşağıdaki bent sefere çıkan bir kaptanın övgüsü için yazılmış tahmisten alınmıştır.

²²³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 606-607.

²²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 182.

Bir seher şevket ile niteki hur-şîd-i cehān
Etdi ‘azm-i sefer ol zübde-yi mîr-i mîrān
Hızır yoldaşı olup erişe feyz-i Yezdān
Düşmenün etmek-içün kahr-ıla bagrın kara kan
Kapudan beg sefere oldu sa‘âdetle revān (150/k. 46-I)²²⁵

4.2.3. *Mir*

1 Amir, reis, baş. 2. Bey.²²⁶

Mir kelimesi aşağıdaki beyitte Çin ülkesinin hükümdarını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Çin hükümdarlarına “fağfur” denir.

Kimine hıttā-yı Hıtāy’ı verüp
Kimini etdi mîr-i milket-i Çîn (89/k. 9-8)²²⁷

4.2.4. *Mir-i Miran*

“Beylerbeyi” demektir. Mülki rütbelerden birinin adıdır. Osmanlı teşkilat yapısında valilik mertebesinde. Aynı zamanda askerî hizmetle de mükelleftir. Mir-i miranlara “paşa” denilir. İlk zamanlarda beylerbeylik mir-i miranlığın üstünde idi. Sonradan bu iki rütbe birleşmiştir.²²⁸

Aşağıdaki beyit Şemsi Paşa adına yazılmış kasideden alınmıştır. Şemsi Paşa, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış, çeşitli devlet görevlerini ifa ettikten sonra Rumeli Beylerbeyliği yapmış tarihî şahsiyettir.

Mîr-i mîrān-ı şeh Süleymān Hān
Şemsi-yi bedr-i bürc-i devlet ü dîn (90/k. 9-19)²²⁹

²²⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 150/k. 46-II, 150/k. 46-III, 151/k. 46-IV, 151/k. 46-V, 152/k. 46-VI, 152/k. 46-VII.

²²⁶ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 809.

²²⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 90/k. 9-18, 126/k. 29-I, 263/g. 132-5.

²²⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 545.

²²⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 91/k. 9-33, 150/k. 46-I.

4.2.5. Nazır

Bir idarenin veya dairenin en büyük memuruna verilen unvandır. Cumhuriyet'in ilk devirlerinde “vekil” yerine kullanılırken şimdi “bakan” unvanına karşılık gelmektedir.²³⁰

Gönül mülkünün nazırı olan kişi orayı mamur tutmak zorundadır. Oranın harap olmasına izin vermemelidir.

Şehlâ gözün gözetmeyeli oldu dil harâb

Vây ol ‘imâretün ki ‘alîl ola nâzırı (338/g. 230-4)

4.2.6. Vali

Bir vilayetin idaresine ve zapturaptına memur adam, bir devletin en büyük taksimat-ı mülkiyesinden bir kısmın en büyük memuru ve devletin oraca vekili bulunan zat.²³¹

Aşağıdaki beyitte sevgili güzellik mülkünün valisi olarak resmedilmiştir. Hüdâyî ise bu valinin kölesidir. Uykusuz gözleri onu görünce nur ile dolacaktır.

Gel Hüdâyî bendeğe ey vâlî-yi mülk-i cemâl

Kadre ersün nûr görsün dîde-yi bîdârumuz (213/g. 69-5²³²)

4.2.7. Vezir

Vezir, padişahın vekilidir. Osmanlı'nın ilk zamanlarında padişahın ulema sınıfından gelme yalnız bir veziri bulunurken I. Murat zamanında vezir sayısı artırılmıştır. Birinci vezire ise “veziriazam” adı verilmiştir. Sadrazam tabirinin de klasik dönemde veziriazam için kullanıldığı bazı kaynaklarda belirtilir. Vezir, padişahın mutlak vekili sayıldığı için padişaha ait alamet ve mühür taşır. Veziriazamda padişahın ona verdiği yüzük şeklindeki altın tuğralı mühür ve sadaret mührü bulunurdu.²³³

Aşağıdaki beyit Şemsi Paşa için yazılan kasideden alınmıştır. Şemsi Paşa'nın Rumeli'ye vezir tayin edilmesi işlenmiştir.

²³⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 666.

²³¹ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 1297.

²³² bk. Hüdâyî Divanı, 88/k. 9-2, 97/k. 11-2, 146/k. 43-V.

²³³ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 67-69.

Nazar-ı lutf edip dedi kim ola
Rûm eline vezîr-i mihr-âyîn (89/k. 9-13)

4.3. Saray Görevlileri

4.3.1. Bende

Bağlı, kul, köle demektir. Divan edebiyatında kul, çaker, gulâm, esir gibi kelimelerle ifade edilir. Daha çok padişah ile birlikte kullanılır. Şiirlerde sevgili padişah, âşık ise bir kuldur. Âşık onun cömertliğine, affına, esirgemesine muhtaçtır. Sevgiliden eza ve cefa dahi görse ona sadakatle bağlıdır. Bendenin esir anlamında kullanıldığı durumlarda onun alınıp satılması, zincirle bağlanması, zindana atılması gibi durumlar gözlenebilmektedir.

234

Aşağıdaki beyit II. Selim övgüsü için yazılan ilkyaz kasidesinden alınmıştır. II. Selim'in aciz bir bendesi Efrasiyap'tan üstün tutulmuştur.

Şāh-ı yegāne hazret-i Sultān Selīm Hān

Yegdür kemīne bendesi Efrāsiyāb'dan (77/k. 5-13)

Aşağıdaki beyitte Hüdâyî kendisini bir bende olarak tasvir etmiştir. Sahibinin ayağının toprağından medet umup başkalarına minnet eylemeyen, sadakat gösteren bir bende tasviri vardır.

Hāk-i pāyundan umar feyzi Hüdāyî benden

Der-geh-i gāyra varup dest-i temennā tutmaz (208/g. 62-5²³⁵)

4.3.1.1. Esir

Savaşlarda ele geçirilen erkek kişilere esir denmekle beraber kul, bende veya gulâm olarak değişik kimselerin elinde farklı hizmetlerde kullanılırlardı. Ayrıca bir suçtan dolayı hapse düşen kimseler için de kullanılan bir tabirdir. Şiirlerde zincir, ip, kement, zindan gibi unsurlarla birlikte ele alınır.²³⁶

²³⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 66.

²³⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 64/k. 2-46, 65/k. 2-48, 87/k. 8-6, 87/k. 8-11, 91/k. 9-33, 93/k. 10-10, 94/k. 10-18, 95/k. 10-26, 96/k. 10-39, 102/k. 13-6, 103/k. 14-6, 105/k. 15-III, 112/k. 19-III, 123/k. 27-I, 127/k. 29-III, 131/k. 32-IV, 132/k. 33-II, 132/k. 33-III, 135/k. 35-V, 140/k. 39-II, 158/k. 48-XIII, 175/g. 19-5, 176/g. 21-2, 181/g. 28-1, 182/g. 28-4, 187/g. 35-5, 192/g. 41-1, 197/g. 47-6, 201/g. 52-9, 202/g. 54-5, 205/g. 58-7, 210/g. 65-1, 210/g. 65-4, 211/g. 66-2, 213/g. 69-5, 215/g. 71-4, 215/g. 72-1, 224/g. 82-5, 225/g. 84-3, 228/g. 87-5, 235/g. 96-2, 242/g. 105-1, 245/g. 109-1, 251/g. 116-3, 267/g. 137-5, 281/g. 154-6, 286/g. 161-2, 293/g. 169-7, 300/g. 177-7, 319/g. 204-5, 321/g. 207-5, 338/g. 230-3, 339/g. 231-2, 341/g. 234-1.

²³⁶ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 204-206.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçını bir kâfir, âşığın gönlü ise onun eline düşmüş bir esir olarak tasvir edilmiştir. Bu şiirlerde çokça işlenen bir mazmundur.

Kâfir saçın eline düşüp oldu dil esir
Mümkün midür yine gele sag u esen başa (165/g. 5-3²³⁷)

4.3.1.2. Gulâm

Kul, köle, esir, bende anlamlarına gelmektedir. ²³⁸

Aşağıdaki beyit II. Selim'e ithafen yazılmıştır. Keyaniler onun köleleri olarak tasvir edilmiştir. Keyaniler İran'da hüküm sürmüş yönetici bir sülaledir. Hüdâyî onları köle olarak göstererek II. Selim'in sultanlığını yüceltmıştır.

Ser-i şâhân-ı 'âlem hâksârın
Keyâniler gulâm-ı dâg-dârın (100/k. 12-6²³⁹)

4.3.1.3. Kul

Kul, köle, bende, hizmetkâr anlamlarına gelmektedir. ²⁴⁰

Şah ile kulun adının bir arada anılmasına ar edilmemelidir. Çünkü onların ismi her daim birlikte anılır.

'Âr eyleme söylense kuluyla eger adın
Her gâh anılır bende ile şâh Muhammed (182/g. 28-4)

Sevgili bir han olara düşünülmüş onun âşıkları ise kul olarak tasvir edilmiştir. Onun kulları (âşıkları) nazı gibi çoktur.

Ey benüm nâzı gibi kulları çok hânım gel
Günde biñ yüze güler gonca-yı handânum gel (265/g. 134-1²⁴¹)

²³⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 69/k. 3-29, 95/k. 10-27.

²³⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 170.

²³⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 55/k. 1-6, 57/k. 1-20, 70/k. 3-40, 149/k. 45-V.

²⁴⁰ İskender Pala, *age.*, s. 278.

²⁴¹ bk. Hüdâyî Divanı, 62/k. 2-21, 63/k. 2-34, 68/k. 3-24, 71/k. 3-50, 85/k. 7-22, 96/k. 10-43, 98/k. 11-11, 105/k. 15-IV, 112/k. 19-V, 115/k. 21-IV, 117/k. 23-I, 118/k. 23-III, 121/k. 25-V, 122/k. 26-I, 123/k. 26-V, 133/k. 34-III, 146/k. 44-I, 147/k. 44-II, 147/k. 44-III, 147/k. 44-IV, 147/k. 44-V, 171/g. 13-3, 177/g. 21-5, 181/g. 27-5, 182/g. 29-4, 200/g.

4.3.1.4. Memluk

Birinin mülkünde bulunan köle ve cariye yerine kullanılan bir tabirdir.²⁴²

Âşık sevgilinin kulunun kulu olmaktadır.

Benem ol bende-yi fakîr ü hakîr

‘Abd-i memlûk-ı şâh-ı devrânım (96/k. 10-39)

4.3.2. Derban

Saray kapısında bekleyen görevlilere derban denir. Asıl görevleri nöbet tutmaktır. Bunun yanında dergâh-ı aliye gelen elçileri karşılamak, onların hediyelerini divana sunmak, saraya gelenlere rehberlik etmek, padişah bir yere gittiği zaman onun eşyalarını taşımak ve çadırının önünde durup kapıcılık etmek de görevleri arasındadır.

Derbanlar saray kapısında dururken ellerinde bir asa bulundururlar ve başlarına zerrin külah denilen bir üsküf takarlardı.²⁴³

Aşağıdaki beyitte derbanın şahın kapısında görevli olduğu, onun hizmetinde bulunduğu ve başına üsküf taktığı gerçeği şiire yansıtılmıştır.

Geyse kapuñda revâdur meh-i tâbân üsküf

Hıdmet-i şehde yaraşur geye derbân üsküf (228/g. 88-1)

4.3.3. Hadim- Huddam

Hizmet eden, hizmetçi, hizmetkâr.²⁴⁴

Osmanlı’da hizmetçiler genellikle Hintli kölelerden oluşurlar. Hintlerin koyu-esmer bir ten rengine sahip olmaları sebebiyle sevgilinin beniyle teşbih edilirler. Aşağıdaki beyit buna işaret etmektedir.

51-5, 206/g. 59-3, 228/g. 88-2, 229/g. 88-7, 231/g. 90-7, 232/g. 92-5, 242/g. 108-2, 244/g. 107-1, 245/g. 109-2, 266/g. 135-5, 271/g. 142-1, 274/g. 145-5, 315/g. 198-7, 319/g. 204-1, 332/g. 222-3, 336/g. 228-4, 339/g. 231-2, 342/g. 235-5.

²⁴² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 475.

²⁴³ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 91-93.

²⁴⁴ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 417.

Kulıdur benlerünün hâdim-i hindü-yı Harem
Gözünün cân-ıla kurbânıdur âhü-yı Harem (271/g. 142-1²⁴⁵)

4.3.4. Halayık

Cariye ve hizmetçi anlamında kullanılan bir kelimedir. 1908'in temmuz ayından sonra ortadan kalkmıştır.²⁴⁶

Aşağıdaki beyit Hakim Çelebi adlı şahsın övgüsü için yazılmış kasideden alınmıştır. Eşiği hizmetkârların mihrabı olarak tasvir edilmiştir.

Miftâh-ı der-i du'â zebānu
Mihrâb-ı halâyık âsitānu (98/k. 11-10)

4.3.5. Kâtip

Sarayın harem dairesinin yazı işlerinden sorumlu kalfaya denir. Aynı zamanda harem dairesinin masraflarının hesabını tutar, kalfaların maaşlarını ve hesaplarını idare eder. Hazinedar ustanın maiyetindedir.²⁴⁷

Aşağıdaki bent Hz. Muhammed adına yazılmış olan murabbadan alınmıştır. Onun yanakları bir divan gibi tasvir edilmiş ve Kiramen ile Kâtibin meleklerinin onun yanaklarını görecektir. Bentte Kiramen- Kâtibin meleklerine yer verilmesinin sebebi bu meleklerin insanların günah ve sevaplarını yazan kâtip melekler olmalarıdır.

Ruhların dīvânını seyr etse ey şâh-ı güzîn
Kâtibine ede yüz tahsîn Kirāmen Kâtibîn
Nakş-ı hüsn ü hattı cānā hezārān āferîn
Şâh Mahmūd göñül tahtında sultānum benüm (140/k. 39-IV)

²⁴⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 58/k. 1-32, 89/k. 9-10.

²⁴⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 707.

²⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 214.

4.3.5.1. Kâtip-i Defter

Aşağıdaki beyitte defter kâtibi olan Kaya adlı bir şahıstan söz edilmektedir. Hüdâyî ona çok değer veriyor olacak ki amellerini meleklerin yazmasındansa Kaya'nın yazmasının daha iyi olacağını düşünüyor.

Yazmakdan ise nâme-yi a'mâlümi melek
Hüb idi yazsa kâtib-i defter Kayacıgum (274/g. 145-3²⁴⁸)

4.3.6. Lala

Şehzadelerin yetiştirilmesinden sorumlu mürebbilere lala denir. Saraya alınan acemi kimselerin eğitilmesinden sorumlu memura, büyük devlet memurlarının ve zengin kimselerin çocuklarını yetiştiren kişilere de lala denir.²⁴⁹

Aşağıdaki beyit II. Selim'in doğumu üzerine yazılmış kasideden alınmıştır. II. Selim'in hocaları Mars ve Satürn gezegenleri olarak tasvir edilmiştir.

Dāye hur-şîd aña Behrām-ıla Keyvān lālā
Şāhdur mehd aña bir taht-ı murassa' el-ān (81/k. 6-18)

²⁴⁸ bk. Hüdâyî Divanı, 274/g. 146-3.

²⁴⁹ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 230-231.

4.4. Din Ve Tasavvuf Ehli

4.4.1. Fakih

Fakih, dinî konularda bilgi sahibi olan kişiler için kullanılan bir tabirdir. Fakat şiirlerde zahit ve sufi tiplerine yakın bir imajla yer alırlar. Şairler fakih kelimesine yer verdikleri beyitlerinde kendilerini bu tipin karşısında bulunan biri olarak tasvir ederler. Şairler fakihleri tamahkâr oldukları, abes işlerle uğraştıkları gerekçesiyle eleştirirler.²⁵⁰

Aşağıdaki beyitte “kara yazı” ifadesi hem kötü talihli olmak hem de kimsesiz bozkır anlamına gelecek şekilde kinayeli olarak kullanılmıştır. Mecnun ve Mecnun gibi olan âşıklar aşk ovasında huzura kavuşurken, fakih ve onun gibi olan akıllılar ıssız ovalarda ve kötü bir talihle yalnız kalmışlardır.

‘İşk yazusunda Mecnûn buldı kāmın ey fakîh
Kara yazularda kaldı ‘âkil ü ‘allâmeler (198/g. 48-4)

Aşk dersini öğrenmek isteyen fakihe en iyi yardımcı olacak kişi bu dersi ezbere bilen âşıktır. Görüldüğü gibi âşık ve fakih birbirlerine zıt konumlarda bulunmaktadır.

Ders-i ‘ışkı bileyin der-iseñ ey h^vâce fakîh
Ko kitâbın beri gel biz saña ezber deyelim (269/g. 139-7)

4.4.2. Fakir

Fakir, 1. Yoksul, züğürt, malsız, servetsiz, parasız, fukara, muhtaç. 2. Biçare, zavallı. 3. Tevazu yoluyla derviş kimseler için kullanılır.²⁵¹

Aşağıdaki beyitte kendisini küçük gören bir âşık söz konusudur. Bu durumu fakir, hakir, memluk, ve abd kelimeleri ile ortaya koymaktadır.

Benem ol bende-yi fakîr ü hakîr
‘Abd-i memlûk-ı şâh-ı devrânum (96/k. 10-39)

Aşağıdaki beyitte Hüdâyî kendini bir tevazuyla fakir olarak görmüş ve sevgilinin dudağının gamını Efrasiyap’ın hazinelerinden üstün tutmuştur.

²⁵⁰ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 177-178.

²⁵¹ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s.333.

Yegdür gam-ı lebünle Hüdâyî fakîrüne
Humhâneler hazâyin-i Efrâsiyâb'dan (288/g. 162-5²⁵²)

4.4.3. Hafız

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezbere bilen kişilere hafız denmektedir. ²⁵³

Aşağıdaki beyitte “Hafız” ifadesi hem Hafız-ı Şîrâzî hem de Kur'ân'ı ezbere bilen kişi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Hüdâyî bir cami müezzini. Bu sebeple Kur'ân'ı ezbere bilmesi normaldir. Beyitte hem buna atıfta bulunmuş hem de kendi şairlik gücünü, kendisini Hafız-ı Şîrâzî'ye benzeterek yüceltmıştır.

Ey Hüdâyî hâfız-ı Rûm'um bi-hamdi'llâh bugün
Kalb-i vîrânum tolu gencine-yi Kur'ân-ı ışk (240/g. 101-7²⁵⁴)

4.4.4. Hatip

Camilerde hutbeler okuyan, cemaati dinî kurallar hakkında bilgilendiren, vaazlar veren kişilere denir. Ataması devlet tarafında yapılır. Şiirlerde zahit ve sufi tipine yakın olarak tasvir edilip olumsuz bir imaj edindirilirler. Samimiyetten uzak, meselenin iç yüzüne vâkıf olamamış, iki yüzlü kimseler olarak betimlenirler. ²⁵⁵

Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem'e telmihte bulunulmuştur. O hem hatip hem imam olmaya layıktır.

'Arş-ı Rahmândur anda lâyıkdur
Bû'l-beşer hem hatîb ola hem imâm (57/k. 1-26)

4.4.5. Işık- Yalın Işık

Bâtînî inançları benimseyen dervişlere, Alevi, Hurufî ve bir kısım Bektaşî dervişlerine verilen isimdir. ²⁵⁶

²⁵² bk. Hüdâyî Divanı, 160/k. 49-7, 176/g. 20-3, 203/g. 56-1, 190/g.39-5, 326/g. 213-4, 334/g. 224-3.

²⁵³ İbrahim Ethem Buyruk, *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2015, s.81.

²⁵⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 57/k. 1-25, 74/k. 4-22.

²⁵⁵ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 178.

²⁵⁶ <http://lugatim.com/s/%C4%B1%C5%9F%C4%B1k>, 28.04.2019, 01.20.

Aşağıdaki beyitte güneşin doğuşu tasvir edilmiştir. Güneş tüysüz bir dervişe benzetilmiş, doğudan gelip yıldız harmanını tutuşturmuştur. Seher vakti gökte oluşan kıızıllık od salmak olarak ifade edilmiştir.

Bir yalın yüzli ışıık şark diyārundan erüp

Hirmen-i necm-i şebūn cānına od saldı hemān (80/k. 6-11²⁵⁷)

4.4.6. *İmam*

Cemaatin önüne geçerek namaz kıldırın kişiye imAm denir. İmamlık dinen önemli ve şerefli mesleklerden sayılır. Bu nedenle bu vazifeyi yerine getirecek kişinin ahlaklı, dirayetli, düzgün ve bilgili bir kişi olması gerekirdi. İmamlar Osmanlı şehir hayatında önemli kişiler olmuşlar, mahalle imamları kadı temsilciliği yapmışlardır. Şiirlerde mihrap, mescit, namaz, secde gibi tabirlerle beraber kullanılmıştır.²⁵⁸

Sevgilinin kaşları mihraba benzetilmiştir. Bu nedenle imam ona gece gündüz secde etse buna şaşılmamalıdır.

Mihrābı ebruvānuņa beñzetdi rüz u şeb

Pāyına düşse secdeler etse n’ola imām (270/g. 140-6²⁵⁹)

4.4.7. *Kâmil*

İlim, fazilet ve hünere sahibi, manevi meziyetleri bakımından belli bir olgunluğa erişmiş kimsedir.²⁶⁰

Kişiliğini tamamlamak isteyen kimse, olgun bir kimsenin hizmetinde bulunmalıdır.

Hidmet et bir kāmile tā edesin tekmīl-i zāt

Māhuñ olur pertev-i mihr-ile noksanı dürüst (175/g18-6²⁶¹)

²⁵⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 236/g. 97-4, 237/g. 98-2, 251/g. 116-5, 323/g. 209-3.

²⁵⁸ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 179-180.

²⁵⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 57/k1-26.

²⁶⁰ <http://lugatim.com/s/KAM%C4%B0L>, 28.04.2019, 01.29.

²⁶¹ bk. Hüdâyî Divanı, 65/k. 3-1.

4.4.8. Müezzin

Halkı namaza davet etmek için camilerde ezan okuyan kişilere müezzin denir. Müezzinlerin ezan okumak dışında kamet getirmek ve namaz arasındaki duaları okumak gibi görevleri de vardır. Şiirlerde kadd, kamet, minare, namaz ve ezan gibi kelimelerle beraber kullanılır.²⁶²

Aşağıdaki beyitte müezzinler güzel sesiyle bilinen bülbüle benzetilmiştir.

Bülbül-i h^vuş-nevâ mü'ezzinler

Hâfızân tûti-yi fasîh-keâm (57/k. 1-25)

4.4.9. Mümin

“İman etmiş, Müslüman. Bir kişinin Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde belirtildiği üzere mümin olması kelime-i şehadetin içeriğine iman etmesiyle mümkündür. Bunlar, Allah'ın varlığına ve birliğine, peygamberlerin varlığına ve son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna, meleklerin varlığına, ahiret gününe, Allah tarafından gönderilmiş olan kutsal kitaplara, kaza ve kadere iman olarak sıralanır. Dini kaynaklarda müslümanın imanının şartları olarak sıralanan bu şartlardan hariç, bir müslümanın iyi bir mümin olması için haram ve helal olan tüm belirtilenlere inanmak, dikkat etmek ve ahlaki, itikadi durumları hayatında uygulamasının da gerekli olduğu belirtilir.”²⁶³

Cihan, Allah'ın temiz zikrinden sefalansın diye temiz ruhlu mümin yüreklerine dönmüştür.

Kulûb-i mü'min-i rûşen-revâna döndi cehân

Kim ede kesb-i safâ zikr-i pâk-i Mevlâ'dan (83/k. 7-3)

Müminin mekânının cennet olduğuna sevinmesi gibi âşığın gönlü de sevgilinin eşiği kendisine mesken oldu diye sevinir.

Şâd olur dil eşigün aña mekân olduğu'çün

Sevinür mü'min olan yeri cinân olduğu'çün (289/g. 165-1²⁶⁴)

²⁶² Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 181-182.

²⁶³ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı'nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.85.

²⁶⁴ bk. Hüdâyi Divanı, 87/k. 8-11, 91/k. 9-31, 108/k. 17-II, 139/k. 38-V, 183/g. 30-4, 262/g. 131-1, 299/g. 175-5.

4.4.10. Mürşit

İrşat eden, yol gösteren anlamına gelmektedir. Herkese nasibi ölçüsünde yol gösteren kişidir. Büyük bilginlere de mürşit dendiği görülür. Hz. Muhammed gerçek bir mürşittir.

265

Aşağıdaki beyitte sakinin mürşit olup yol göstermesi söz konusudur. Bu Hüdâyî için gayet uygundur. Böyle bir mürşitten el almak leziz olacaktır. El almak tabiri hem mürşitten yol gösterici olmak için icazet almak anlamında hem de sakinin elinden içki kadehi almak anlamında kullanılmıştır.

Ey Hüdâyî n'ola olsa saña sākî mürşid
Olur anuñ gibi mürşidden el alması lezîz (184/g. 31-5)

4.4.11. Nasih

Öğüt veren, pend ve nasihat eden anlamına gelmektedir.²⁶⁶

Gülabin baş ağrısına iyi geldiği bilindiği hâlde âşık, nâsîhın öğütlerinin kendisinde yaptığı baş ağrısına karşılık gülâb değil sakiden şarap istemektedir.

Haylî sudâ‘ verdi bize pendi nâsîhuñ
Mey sür ki sākî ol baña yegdür gülâbdan (288/g. 162-4)

Mecnun’a babasının öğütleri nasıl ki tesir etmediyse nâsîhın âşığı aşktan uzak tutmaya yönelik öğütleri de âşığa tesir etmeyecektir.

‘İşkdan men‘ edemezsin beni sen ey nâsîh
Dil-i mecñûna eser etmedi pend-i pideri (328/g. 216-7²⁶⁷)

4.4.12. Nutk

Söyleyen, lakırdı eden, nutka gelen demektir.²⁶⁸

²⁶⁵ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı’nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.86.

²⁶⁶ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s.913.

²⁶⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 107/k. 16-III, 191/g. 40-4, 208/g. 62-1, 234/g. 94-6, 239/g. 101-2, 241/g. 103-3, 294/g. 171-2.

²⁶⁸ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s.915.

Tüccarın papağanı sürekli şekerle beslemesinin sebebi, papağanın sevgilinin dudağının sözünü söylemesidir.

Sükkerle beslemezdi anı h^vāce dāyimā

Tūtī eger hadīs-i lebūḡ nātık olmasa (311/g. 193-3)

4.4.13. *Pir*

“Yaşlı, ihtiyar manasındadır. Bir işte uzman, öncü, lider anlamında da kullanılır. Tasavvufta girilen yoldaki yol gösterici anlamı da vardır.”²⁶⁹

Aşağıdaki beyitte pir ifadesi Hz. Yakup’u kastetmek suretiyle baba anlamında kullanılmıştır.

Pir pendin esle Yūsuf kıssasından hisse al

Eyleme ihvān-ı devrān ile bir ān ihtilāt (223/g. 82-3²⁷⁰)

²⁶⁹ Eyüp Aydoğdu, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı’nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018, s.87.

²⁷⁰ bk. Hüdâyi Divanı, 331/g. 220-5.

4.5. İlim İnsanları

4.5.1. Âlim-Allame

Bilen, bilgili, bilgiç. İlim ile iştigal edenler. ²⁷¹

Hız. Muhammed risaletten önce okumamış ve yazmamıştır. Bu nedenle kendisine ümmi denmektedir. Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed ümmi olarak nitelenmekle beraber onun sırlara vâkıf bir bilgin olduğu dile getirilmiştir.

Mahzen-i genc-i ‘ulûm-ı evvelîn ü âhırîn
‘Âlim-i ümmî-lakab dānā-yı sırr-ı kûn fe-kān (61/k. 2-18²⁷²)

4.5.2. Dānâ

Bilen, bilici, âlim, malumatlı. ²⁷³

Aşağıdaki beyitte bilgelik gönüle atfedilmiştir. Hüdâyî, ahmakların bilge bir gönüle dil uzatmasını meyve veren ağacı taşlamak olarak tasvir etmiştir.

Nādān dil atsa ey dil-i dānā ne gam saña
Taş atılır şu nahle k’anuñ berg ü bārı var (195/g. 44-4²⁷⁴)

4.5.3. Şakirt

1 İlim öğrenen, bir müderris ve muallimin dersine veya bir mektep ve medreseye devam eden, tahsilde bulunan, talip. 2. Bir hakîmin ders ve talimine mülâzemet eden, tilmiz: Sokrat’ın şakirdanı 3. Bir sanat öğrenmek üzere bir üstada merbut bulunan genç, çırak, yamak: Marangoz, çilingir şakirdi. ²⁷⁵

Aşağıdaki beyitte Kabil ile sevgilinin gözü öldürücülük vasfı yönünden karşılaştırılmış ve Kabil, sevgilinin gözünün yanında sadece kabiliyetli bir öğrenci olarak görülmüştür.

²⁷¹ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 50.

²⁷² bk. Hüdâyî Divanı, 140/k. 39-III.

²⁷³ Şemsettin Sami, age., s. 235.

²⁷⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 61/k. 2-18, 97/k. 11-6, 193/g. 43-1.

²⁷⁵ Şemsettin Sami, age., s. 1125.

Dem-i evvelde kâtil gerçi kim Kâbil idi cānā
Gözün cellādı yanında o bir şāgird-i kâbildür (202/g. 53-4)

4.6. Ticaret Ve Sanat Erbabı

4.6.1. Hâce

Hâce kelimesi hoca anlamına gelmekle beraber tüccar anlamında da kullanılır.²⁷⁶

Âşığın en değerli hazinesi ceplerini ve eteklerini doldurduğu akik gibi olan gözyaşlarıdır. Yemen tüccarı bunu kıskansa yeridir. Yemen şehrinin beyitte geçmesinin sebebi en kıymetli akiklerin Yemen’den çıkması dolayısıyladır. Âşığın gözyaşları Yemen akikinden bile daha kıymetlidir.

Pürdür ‘akîk-i eşküm ile ceyb ü dâmenüm

Reşk etse n’ola h^vâce-yi mülk-i Yemen başa (165/g. 5-5)

Aşağıdaki beyitte Hz. Yusuf’u satan tüccarlara telmihte bulunulmuştur.

Alma nukûd-ı sabrın verme rakîbe vasluñ

Cân Yûsuf’ını satma ey h^vâce yok bahāya (307/g. 186-4²⁷⁷)

4.6.2. Mellah

Gemici, bahri, gemi ile denizlerde seyahat eden ve gemicilik ilmini bilen adam.²⁷⁸

Aşağıdaki beyit Hakim Çelebi övgüsünde bulunan kasideden alınmıştır. Hüdâyî onu latifeler gemisinin kaptanı olarak görmektedir.

Mellâh-ı sefîne-yi letâyif

Fettâh-ı defîne-yi ma‘ârif (98/k. 11-9)

4.6.3. Nakkaş

Resim yapan, yağlı boya ile duvarları süsleyen ressam, minyatürist. Sevgilinin kaş ve kirpikleri âşığın gönlünde açtığı yaralar ile bir nakkaşa benzer. Nakkaş-ı Ezel, Nakkaş-

²⁷⁶ İbrahim Ethem Buyruk, *Bağdatlı Rûhî Divanı’nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2015, s. 111.

²⁷⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 112/k. 19-III, 164/g. 4-2, 183/g. 30-1, 185/g. 33-3, 187/g. 35-4, 188/g. 37-4, 202/g. 54-4, 205/g. 58-3, 235/g. 95-5, 261/g. 129-2, 298/g. 174-4, 301/g. 178-3, 311/g. 193-3, 313/g. 196-2, 333/g. 223-2, 295/g. 171-4.

²⁷⁸ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 777.

1 Sun gibi ifadeler Allah'ın sıfatları olarak kullanılır. Nakkaş denince akla ünlü ressam “Mani” ve eseri “Erjeng” gelir.²⁷⁹

Aşağıdaki bent nakkaş Ahmed Balı övgüsünde bulunan murabbadan alınmıştır.

Bir perī-şānuḡ göñül şimdi perī-şān-hālidür
Yolına eşküm gibi üftādeler pā-mālidür
Nakş-ı Mānī gibi çihresinde resm-i hatt u hālidür
Ol nigārum nām-ıla Nakkāş Ahmed Balı'dur (119/k. 24-I)

4.6.4. Pilever

O kimseye denir ki iğne, boncuk, ipek ve enva-ı akākîr vesair bu makule şeyler sata. Çerçi ve hurdacı, zikıymet satanlara tuhafçı tabir olunur.²⁸⁰

Hüdâyî kendisinin şiirleriyle başkalarının şiirlerini karşılaştıran kıskanç kimseleri pilevere benzetir. Pilever nasıl ki kıymetli olanı ayırt edemez ise o kıskançlar da Hüdâyî'nin kıymetli olan şiirlerini anlamazlar.

Hüdâyî şi'ini gayra kıyās eder hāsîd
Yanında pīleverüñ bir-durur güherle hācer (193/g. 42-6²⁸¹)

4.6.5. Reng-Rez

Boyacı anlamına gelmektedir.

Asma renkli gözyaşları döken âşığın yüzü bununla kaplanmış. Bu gözyaşları boyacıya benzetilmiş ve sonbaharda böyle bir boyacının bulunamayacağı dile getirilmiştir. Sonbahar denmesinin sebebi asmanın ilkbahar ve yaz mevsiminde bulunması güzün ortada olmamasıdır. Sevgili de asma gibi ilkbahar ve yaz mevsimlerinde görüldüğünden dolayı âşığın bu mevsimde onu görüp ağlaması normaldir.

Şöyle boyadı çihremi kim eşk-i reng-rez
Fasl-ı hazānda olmaz anuñ gibi reng-rez (209/g. 63-1)

²⁷⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 348.

²⁸⁰ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009, s. 603.

²⁸¹ bk. Hüdâyî Divanı, 171/g13-1.

4.6.6. Sayref (Sarraf)

Sarraflar; ayar, tartı gibi kuyumculuk araçlarını kullanarak para alıp satan ve aradaki bu farktan yararlanan esnaf zümresine denilmektedir. Bir tür ekonomist, muhasebeci ve bankerlik hizmeti verirler.²⁸²

Sarraf dükkânlarının vitrinleri kıymetli mücevherlerle doludur. Hüdâyî bu realiteden yola çıkarak gözünde bulunan gözyaşlarını kıymetli mücevherlere benzetmektedir.

Dükkân-ı cevherî kafes-i sayrefi gibi

Vardur gözümde dürr-ile mercân tabak tabak (235/g. 95-6²⁸³)

²⁸² İbrahim Ethem Buyruk, *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2015, s. 107.

²⁸³ bk. Hüdâyî Divanı, 76/k5-5.

4.7. Meclis Erbabı

4.7.1. Mest-Mestane

İçki içip kendinden geçen kimseler için mest tabiri kullanılır. Osmanlı toplumu müslüman bir toplum olduğu için içki içmek çoğu zaman yasak edilmiştir. Meyhanelerin işletmesi de gayrimüslim kimselerin elindedir. Türk ve müslüman kimselerin yakalandıkları zaman ceza alacaklarını bilmelerine rağmen gizli gizli de olsa içki içtikleri kaydedilmiştir.²⁸⁴ Mest beyitlerde meyhane, saki, bade, mey gibi unsurlarla beraber anılır.

Âşık, aşkının ızdırabıyla sürekli ağlar. Kanlı yaşar döker. Bu nedenle bağı kandan kıpkırmızı kesilir. Mest ise fazla sarhoştur. Şarabı koynuna döker. Âşık ile mest içinde bulundukları hâllerin fazlalığından dolayı sıkıntı yaşarlar.

‘Âşıkun eşk-ile âl olur dem-â-dem sînesi

Mest-i medhûşun dökilür içse sahbâ koynına (314/g. 197-4)

Sevgili Hüdâyî’yi öldürmek için kılıçlar çekse bile buna şaşılmamalıdır. Çünkü Hüdâyî naz şarabı ile sarhoştur.

Tîglar çekse gözün katl-i Hüdâyî’ye eger

‘Aceb olmaz ki mey-i nâz ile mestânedür o (306/g. 184-5²⁸⁵)

4.7.2. Micmere-Gerdan

İçinde tütsü yanan, bakır veya bronzdan yapılmış, şamdan şeklindeki alete micmer denir. Buhurdan adı da verilir. Amber tozundan elde edilen madde yoğrulup mum haline getirilerek micmere dikilir.²⁸⁶ Micmere-gerdan ise tütsü yapan, tütsücü anlamına gelmektedir.

²⁸⁴ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 248-251.

²⁸⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 60/k. 2-10, 70/k. 3-42, 71/k. 3-54, 98/k. 11-13, 107/k. 16-II 113/k. 20-II, 124/k27-V, 161/g. 1-2, 194/g. 43-2, 199/g. 50-5, 203/g. 56-2, 204/g. 56-3, 216/g. 73-1, 220/g. 77-5, 255/g. 121-4, 269/g. 139-8, 271/g. 142-4, 294/g. 10-6, 320/g. 206-1, 321/g. 206-5, 60/k. 2-10, 107/k. 16-II, 113/k. 20-II, 124/k. 27-V, 203/g. 56-2, 216/g. 73-1, 255/g. 121-4, 269/g. 139-8, 294/g. 10-6, 306/g. 184-5.

²⁸⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 532.

Sevgilinin amber kokulu saçları meclisteki kokuyu ortadan kaldıracak kadar güzel kokmaktadır.

Gel meclise ‘anber saçunı eyle perîşân

Götürsün aradan kokuyu micmere-gerdân (159/k. 49-5²⁸⁷)

4.7.3. Mutrip

Meclislerde çalgı çalan, şarkı söyleyen kişilere mutrip denir. Eski eğlencelerde önemli yer tutarlar. Şiirlerde bu kelime çok geçer ve saki, nedim, saz, sohbet ve mey gibi eğlence meclisi unsurlarıyla anılır. Şiirlerde mutribin saz çalması, şarkı söylemesi ve iyi bir nedim olması sebebiyle üç yönü ağırlıklı olarak kullanılır.²⁸⁸

Aşağıdaki beyitte testi mutribe şarap içmesini öğütler. Ney şekil itibarıyla boğaz yoluna teşbih edilir. Boğaz neyinin süpürücüsü şaraptır.

Mutrib saña bezm içre budur kavli sebûnuñ

İç bâdeyi ferrâşesidür nây-ı gülûnuñ (258/g. 126-1)

Hüdâyî mutribin sesinin fenadan haber verdiğini belirtmekte ve bazen bu beyiti okuduğunu da söylemektedir. Hüdâyî bu yolla kendi şiirinin de fenadan haber verdiğini belirtmektedir.

Şol mutribün ki savtı fenâdan haber verür

Gördüm bu beyti okıdı gâhî terânede (311/g. 192-3)

4.7.3.1. Terane-Saz

Terane, bir şiiri makam ile okuma, şarkı söyleme, ahenk yerlerinde kullanılır bir tabirdir.²⁸⁹ Terane-saz ise şiir okuyan, şarkı söyleyen demektir.

Bülbül güzel ötüşü ile bilinen bir kuştur. Beyitte de bu özelliğinden ötürü bir terane-saz olarak ele alınmıştır.

²⁸⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 79/k5-30.

²⁸⁸ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 155-158.

²⁸⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 458.

Bülbül terâne-sâzı olup kendi kâse-bâz
Devşürdi jâle dirhemini bî-şümâr gül (265/g. 135-2)

4.7.4. Pir-i Mugan

“Divan şiirinde eğlence mahalli olan meyhanenin baş kişilerinden birisi pir-i mugandır. O sırları açığa döken, herkese miktarınca içki sunan, meyhaneyi çekip çeviren, yaşlı, gün görmüş, nur yüzlü, sözleri daima hikmet-i dünyaya itibar etmeyen, cömert ve saygı gösterilmesi gereken bir kişidir. Onun için sunduğu kadehi öpüp başa koymak, öğütlerini can kulağıyla dinlemek ve asla gözünden düşmemek gerekir. Onun yardımcısı olarak bir muğbece bulunur. Mecazi ve tasavvufî manasıyla tekke ile âlem, feyz ve neşe meyhanesi olup şarap; bu meyhanede içilen sevgi ve neşe; pir-i mugan da o neşeyi sunan mürşittir.”²⁹⁰

Hüdâyî divanında pir-i mugan için mugan, pir-i harabat, pir-i meyhane tabirlerini de kullanmıştır.

Pir-i muganın eşiği meyhanedir. Feleğe baş eğmeyen rintler bile bu eşiğe muhtaçdır.

Pîr-i mugân eşiğin yasdansa n’ola rindân
Baş eğmeyen sipihre bu âsitâna muhtâc (177/g. 22-2²⁹¹)

4.7.4.1. Mugan

Aşağıdaki beyitte bir rint tasviri vardır. Onlar meyhanecinin sokağının yolcusu ve tortu isteyen kişilerdir.

Biz rāh-ı rev-i kūy-ı mugân dürd-keşānuz
Hem- mezheb ü hem- meşreb ü rindan-ı cehānuz (207/g. 61-1)

4.7.4.2. Pir-i Harabat

Hüdâyî aşağıdaki beyitte kendisini pir-i harabat olarak görmektedir. Meyhane sokağında kadeh çeken kendisidir. Aynı zamanda yaşlı olması sebebiyle elinde baston olmadan ayakta duramamaktadır. Bunda sarhoş olmasının da etkisi vardır.

²⁹⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 372.

²⁹¹ bk. Hüdâyî Divanı, 315/g.198-5.

Pîr-i peymâne-keş-i kūy-ı harābatam kim
Turamam olmasa destimde ‘asā-yı pîrân (292/g. 168-5)

4.7.4.3. *Pir-i Meyhane*

Pir-i meyhanenin şarabın üstüne tir tir titremesinin, ona özen göstermesinin sebebi şarabı sakinin dudaklarına benzetmiş olmasıdır.

Sâkiyâ la’l-i revân bahşuğa benzetdi meger
Pir-i meyhâne meyün üstine dir dir ditrer (196/g. 47-1)

4.7.5. *Saki*

Kadeh sunan, içki dağıtan kişidir. Meclisin en önemli kişiliklerinden biridir. Sevgili âşık için bir sakidir veya saki sevgilinin ta kendisidir. Bazen saki bir mutriptir. Saki güzelliğiyle dikkat çeker. Âşık şaraptan ziyade sakinin güzelliğinden dolayı sarhoş olur. O meclisin neşe ve parlaklık kaynağıdır.²⁹²

Şarap ile kan arasında bir renk ilişkisi kurulmuş ve sakinin elinde bulunan şarap kadehi kan ağıyor olarak tasvir edilmiştir.

Nece zalim-durur ki sâkînün
Kanlar ağlar elinde cām-ı şarāb (174/g. 17-3)

İçki içmek müslüman ahali için yasaktır. Bu nedenle Hüdâyî’nin yüzü iki cihanda da kızaracaktır. Fakat bu önemli değildir. Çünkü o aşk sakisinin elinden kızıl şaraplar içmektedir.

Surh-rū olsa Hüdâyî iki ‘ālemde n’ola
Sâkî-yi ışkuğ elinden mey-i hamrālar içer (194/g. 43-5²⁹³)

²⁹² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 387.

²⁹³ bk. Hüdâyî Divanı, 76/k, 5-9, 133/k, 34-I, 133/k, 34-II, 133/k, 34-III, 142/k, 40-V, 172/g, 15-4, 180/g, 27-1, 184/g, 31-5, 198/g, 49-1, 198/g, 49-3, 201/g, 52-8, 212/g, 68-2, 215/g, 72-5, 232/g, 91-4, 237/g, 98-4, 249/g, 114-4, 250/g, 115-7, 252/g, 117-3, 254/g, 121-1, 255/g, 121-5, 258/g, 126-4, 259/g, 127-3, 262/g, 130-5, 264/g, 133-6, 270/g, 140-5, 277/g, 150-6, 278/g, 151-3, 284/g, 158-4, 288/g, 162-4, 291/g, 167-1, 291/g, , 167-2, 294/g, 170-3, 296/g, 172-10, 302/g, 179-1, 303/g, 181-3, 303/g, 181-4, 310/g, 192-1, 311/g, 192-, 315/g, 198-5.

Sevgilinin kırmızı dudağı ile şarap arasında bir renk münasebeti kurulmuştur. Meyhanecinin şarabın üstüne titremesinin sebebi onu sevgilinin dudaklarına benzetmesindendir.

Sākiyā la'l-i revān bahşuğa benzetdi meger

Pir-i meyhāne meyün üstine dir dir dıtrır (196/g. 47-1)

Meclislerde içki bir kâsenin devridaim etmesi ile meclisdekiler tarafından tüketilir. Bu devretme işini yürüten kişi sakidir. Âşık, sakinin kâseyi elinde tutmamasını, dolaştırmasını istemektedir.

Ey sākī tutma sâgırı devr eylesün müdām

Bī-tāb olur tutulsa eger āfītāb-ı cām (270/g. 140-4)

4.8. Oyuncular Ve Gösteri Yapanlar

4.8.1. Kâsebaz

Boş kâseleri elindeki çubuk yardımıyla hareket ettirerek el çabukluğu sayesinde bir gösteri ortaya koyan kişiye kâsebaz denir. Eskiden gösteri yapan kişilerin gösterileri bittikten sonra üzerlerine para saçılmış. Bu nedenle kâsebazlar genellikle sim ü zer ile beraber anılır.²⁹⁴

Aşağıdaki beyitte gül bir kâsebaz olarak tasvir edilmiştir. Gülün üzerinde oluşan çiğ taneleri ise kâsebazın gösteri sonunda üzerine saçılan para olarak betimlenmiştir.

Bülbül terâne-sâzı olup kendi kâse-bâz
Devşürdi jâle dirhemini bî-şümâr gül (265/g. 135-2)

4.8.2. Lubetbaz

Hayal ve kukla oynatan adam, hayalci, kuklacı.²⁹⁵

Aşağıdaki beyitten kukla gösterilerinin kalabalık bir gruba yapıldığı anlaşılmaktadır. Sevgilinin yüzü hayal oynatılan zemin, saç ise bu zeminde oynatılan suretler olarak betimlenmiştir.

Çâder-i müşkîn içinden nice sûret gösterür
Oldı san hengâme-yi hüsn içre lu‘bet-bâz zülf (228/g. 87-3)

4.8.3. Meddah

Meddah, çok öven, çok metheden manalarına gelmekle beraber zaman içinde bir seyirci topluluğuna hikâye anlatan ve bu anlattıklarını canlandıran kişi hüviyetine de bürünmüştür. Meddahlığın başlangıcı Hz. Muhammed zamanına dayanmaktadır. İlk zamanlar onu övenlere meddah denirken sonradan kahramanlık hikâyeleri anlatanlara da bu isim verilmiştir.²⁹⁶

²⁹⁴ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.171-172.

²⁹⁵ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 728.

²⁹⁶ İbrahim Ethem Buyruk, *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2015, s. 98.

Tavus-ı Sidre, Cebrail’i temsil etmektedir. Hüdâyî sevgiliyi övmekle yüksek bir paye kazanmış, Cebrail hüviyetine bürünmüştür.

Tab’-ı Hüdâyî cilvede tāvūs-ı Sidre’dür

Meddâh olalı ey şeh-i âlî-neseb saña (168/g. 8-5²⁹⁷)

²⁹⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 140/k. 39-V.

4.9.Toplum Tarafından Kötü Karşılanan Meslekler Ve Durumlar

4.9.1. Asi

Çoğulu usattır. İtaatsiz, serkeş, baş kaldıran anlamına gelir.²⁹⁸

Aşağıdaki beyitte kendisini asi ve günahkâr olarak gören Hüdâyî, günah kitabı yazılsa haşra değin anlatılmasının bitmeyeceğini söylemektedir.

Benem ol mücrim ü ‘āsī ki kitāb-ı günehüm

Yazsalar haşra değin şerhe degüldür kâbil (70/k. 3-36²⁹⁹)

Aşağıdaki başlıklarda divanda asi anlamında kullanılan kelimelere yer verilmiştir.

4.9.1.1. Serkeş

Aşağıdaki beyitte bir öğütte bulunulmuştur. Kişinin makamına, mevkisine güvenmemesi gerektiğini, en nihayetinde toprak olduğunu hatırlaması gerektiği söylenmektedir.

Ser-keş olma sanma bākī mansıb u pāyeñ saña

Hâksin gör der zeban-ı hâl ile sāyeñ saña (164/g. 4-1³⁰⁰)

4.9.1.2. Usat

Aşağıdaki beyit Hakim Çelebi övgüsü için yazılan kasideden alınmıştır. Beyitte Hakim Çelebi’ye bir deniz ululuğu verilmiş ve asilere feyz verdiği dile getirilmiştir.

Şol dem ki temevvüc ede ol yemm

Feyz ola ‘usāta bîş eger kem (99/k. 11-17³⁰¹)

²⁹⁸ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s.71.

²⁹⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 69/k. 3-35, 70/k. 3-43.

³⁰⁰ bk. Hüdâyî Divanı, 246/g. 110-2.

³⁰¹ bk. Hüdâyî Divanı, 109/k. 17-IV.

4.9.2. Cellat

Eskiden idam cezasına çarptırılanların ve katli lazım gelenlerin öldürülmesini sağlayan kişişere cellat denir. Cellatlar idamın şekline göre, kılıç, kırı, yay, kement vs. aletler kullanırlardı. Toplumda cellatların yaptıkları işe olumsuz bir gözle bakıldığı için öldüklerinde normal mezarlıklara değil cellat mezarlıklarına defnedilirlerdi.³⁰²

Aşağıdaki beyitte Habil ile Kabil hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Bilindiği üzere Kabil dünya üzerinde ilk katil olarak bilinir. Şair, Kabil ile sevgilisinin gözlerini öldürücülük vasfı konusunda karşılaştırmış ve Kabil'i sevgilisinin gözleri yanında sadece yetenekli bir öğrenci olarak kabul etmiştir.

Dem-i evvelde kâtil gerçi kim Kâbil idi cānā
Gözün cellādı yanında o bir şāgird-i kâbildür (202/g. 53-4)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözleri kan döken cellada, kaşları ise celladın elinde tuttuğu kılıca benzetilmiştir.

Üstine yoksa kılıçlar mı tutar ebrūların
Çeşm-i cellāduñ n'îçün kanlar döker kan üstine (317/g. 201-3)

4.9.3. Elebaşı

Mecaz yoluyla rehber, reis, kılavuz yerine kullanılan bir kelimedir.³⁰³

Aşağıdaki bentte elebaşı eline ok ve yay almış bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Bir savaşçı imajı vardır.

³⁰² İbrahim Ethem Buyruk, *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2015, s.113.

³⁰³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 517.

Görenler etseler n'ola aña tahsîn ü şābāşı
Dil-āverler gibi tîr ü kemān almış elebaş
Sipāh-ı gamzesine kākūlin edüp bölükbaş
Letāfet mülkini feth eyledi gamzıyla Fethu'llāh (129/k. 31-III)

4.9.4. *Harami*

Haydut, eşkıya, yol kesen anlamında kullanılan bir tabirdir. Harami, bir çeşit hırsız olmakla beraber bu işi daha çok yol keserek, yağma ederek gerçekleştirir. Mal ve eşya çalar. Şiirlerde hırsız, ayyar, düzd ve uğrı kelimeleriyle aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.³⁰⁴

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözü âşığın gönül akçesini almasına rağmen yetinememiş ve onun canına da kastetmiş bir harami olarak betimlenmiştir.

Göz göre nakd-i dili aldugı yetmez mi 'aceb
Kasd eder cāna harāmī gözün insāf mıdur (202/g. 54-2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yan bakışı ve kaşları şekil ilgisi kurularak sırasıyla ok ve yaya benzetilmiştir. Leff ü neşr sanatının kurulduğu görülmektedir. Sevgilinin yan bakışı ve kaşları âşığın gönlünü almaya giden bir harami olarak tasvir edilmiştir.

Gönül almaga gözün gamz u kaşuñ-ıla gider
Şol harāmī gibi kim tîr ü kemānsuz yürimez (209/g. 64-2³⁰⁵)

4.9.5. *Katil- Kattal*

Sevgilinin kendisi, gözü, gamzesi, dudağı şiirlerde birer katil olarak değerlendirilir. Âşığın canını almakta bunlardan hünerlisi yoktur.³⁰⁶

Aşağıdaki beyitte sevgili âşıkların öldüren kin ve kibir dolu bir padişah olarak resmedilmiştir. Aşk dininin erbaplarını öldürdüğü için kâfir olup olmadığı sorgulanmıştır.

³⁰⁴ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 218-219.

³⁰⁵ bk. Hüdâyi Divanı, 228/g. 87-5, 299/g. 176-3.

³⁰⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 262.

‘Uşşākın öldüren şeh-i pür-kibr ü kīnsin
Kāfir misin ki kātīl-i erbāb-ı dīnsin (299/g. 176-1)

Aşağıdaki beyitte Hz. Hüseyin’e ve Kerbela Olayı’na telmih yapılmıştır. Hz. Hüseyin öldürücü bakışlara sahiptir.

Başını kesüp eyler ıfık ‘āşıkı fī’l-hāl
Tigin çeküp ol gamze-yi kattāli Hüseyin’ün (251/g. 116-5³⁰⁷)

Aşağıdaki başlıklarda divanda katil anlamında kullanılan kelimelere yer verilmiştir.

4.9.5.1. Hûnî

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözleri bir katil olarak tasavvur edilmiş, bu katilin okları âşığı şehit etmiştir. Bu olaya âşığın kanlı gözleri âdil bir şahittir.

Zulm ile hūnî gözün tigi beni etdi şehīd
Şāhid-i ‘ādildür ey şeh aña hūnî çeşmümün (256/g. 123-2³⁰⁸)

4.9.5.2. Kan Eyleyen

Aşağıdaki beyitte sevgiliden kendisi için gözyaşı döken âşığının haline bir bakması ve ona merhamet etmesi istenmektedir. Çünkü yeri geldiğinde katillerin dahi suçları affedilir.

Kıl nazar hāline eşkini revān eyleyenün
Dem gelür ‘afv olunur suçları kan eyleyenün (241/g. 103-1)

4.9.5.3. Kanlu

Sevgilinin kirpik okları katil gibi kâh âşığın gönlünde kâh can evinde gizlenir. Sabit bir yeri mesken edinemez.

³⁰⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 132/k. 33-I, 143/k. 41-III, 202/g. 53-4.

³⁰⁸ bk. Hüdâyî Divanı, 342/g. 234-6, 279/g. 152-3, 256/g. 123-1, 184/g. 32-1, 194/g. 43-2.

Geh dildedür müjeñ okı geh cān evindedür
Kanlu gibi ki gizlenür elden bucak bucak (236/g. 96-6)

4.9.6. Şebrev

Şebrev, gece giden, yürüyen anlamında kullanılan bir tabirdir.³⁰⁹ Aşağıdaki beyitte ise şebrev, hırsız anlamında kullanılmıştır. Sebebi ise hırsızların gece vakti hırsızlık yapmalarıdır.

Aşağıdaki beyitte kadeh her gece rindin aklını çalan bir hırsıza benzetilmiştir. İçkinin genellikle gece içilmesi ve içki içen kişinin aklının başından gitmesi hususları beyitle ilişkilendirilmiştir.

Uğurlar ‘aklını her gece rindün
Tutulsa şebrev-āsā tañ mı sāgar (200/g. 51-2)

4.9.7. Tarrar

Yan kesici, dolandırıcı, hırsız; mecazen de gönül çalan kimse anlamında kullanılan bir tabirdir.³¹⁰

Aşağıdaki beyitte tarak sevgilinin saçlarını çalmak niyetinde olan bir hırsız olarak betimlenmiştir. Tarak- taramak- tarrar kelimeleri arasında ses benzerliğinden kaynaklı bir münasebet kurulmuştur.

Turrasın şāne edüp çekmese tarrār deyü
Almaz idi anı ol zülf-i perişān eline (315/g. 198-4)

³⁰⁹ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s. 1131.

³¹⁰ <http://lugatim.com/s/TARRAR>, 29.04.2019, 01.07.

4.10. Diğer Meslekler Ve Görevler

4.10.1. Bağban

Bostancı Ocağı'nın bir görevlisidir. Padişaha ait bağ ve bahçelerde çalışan bostancı gibi o da bu işlerle uğraşır. Çiçekleri sular, fidan diker, bahçeyi düzenler. Siyah tenli kimselerdir. Bu nedenle şiirlerde “ben-hâl” kelimelerinin yerine bağban tabiri kullanılır.

311

Aşağıdaki beyitte bahçıvanın bahçeye çiçek ekme vasfına değinilmiştir.

Gül dikme bāga ‘ārız-ı dil-ber biter deyü
Serv ü çenār geldi bugün bāgbāna dik (257/g. 124-4)

4.10.2. Bay

Zengin, paralı, mal mülk sahibi, varlıklı kimse.³¹²

II. Selim övgüsü için yazılan aşağıdaki beyitte padişahın ihsanının zengine de fakire de eriştiğine işaret edilmektedir.

Cehāna mihr-i lutfuñ saldı sāye
Erişdi ni‘metün bay u gedāya (101/k. 12-13)

4.10.3. Beg-Bey

Bu tabir Türk devletlerinde hükümdar ailesi üyeleri, belli bir nüfuza sahip kişileri, yetkili memurları ifade etmek için kullanılmıştır. Aynı zamanda bey ifadesi bir saygınlık unsurudur. İslamiyet'in kabulüyle birlikte bu kelimeler yine aynı anlam çerçevesinde kullanılmıştır. Bey kelimesi devlet başkanından daha alt rütbedeki insanları karşıladığından hiçbir zaman padişah için kullanılmamıştır.³¹³

Aşağıdaki beyit Hz. Muhammed övgüsünü dile getirmektedir. Onun kulu olan kişi Rumeli'ye beylerbeyi olacak bir mertebeye erişir.

³¹¹ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 81-84.

³¹² <http://www.lugatim.com/s/bay>, 12.01.2020, 10.43.

³¹³ Ömer Özkan, *age.*, s. 276-278.

Rûm elinde begdür altun başlu sancaklar çeker
Şems-i tâbende kulı olmagla sultân Ahmed'ün (242/g. 108-2³¹⁴)

4.10.4. *Daye*

Çocuğa bakan kadın hizmetçi anlamına gelen bir tabirdir. Çocuğun emzirilme ihtiyacı da dahil olmak üzere onun her türlü ihtiyacını giderirdi. Ona bakıp onu yetiştirirdi. Şiirlerde daye kelimesi bu sebeple tıfl, oğlan, kucak, süt, emzirmek tabirleri ile birlikte kullanılır.³¹⁵

Aşağıdaki beyitte daye kelimesi tıfl ve şir tabirleri ile beraber kullanılarak mesleğin çerçeve unsurları ifade edilmiştir.

Âferinler ey Hüdâyî lezzet-i güftârına
Tıfl iken şîr ü şeker hod vermedi dāyeñ saña (164/g. 4-5)

II. Selim övgüsünde bulunan aşağıdaki beyitte, II. Selim'in dadısı güneş olarak tasvir edilerek mübalağaya gidilmiştir.

Dāye hur-şîd aña Behrām-ıla Keyvān lālā
Şāhdur mehd aña bir taht-ı murassa' el-ān (81/k. 6-18)

4.10.5. *Efendi*

Efendi, 1.Sahip, mâlik, mevla. 2. Seyyid, çelebi, hoca. (Tazim unvanı olup başlıca okumuşlara ve erbâb-ı kaleme mahsustur.). Anlamlarına gelmektedir.³¹⁶

Aşağıdaki beyitte efendi ifadesi sevgiliye hürmet göstermek amacıyla kullanılmıştır. Sevgilinin sokağı âşîğa cennet bahçesidir. Başka cennet aramaya gerek yoktur.

Kūyūñ var-iken n'eyleyeyin bāğ-ı cinānı
Cennetdür efendim bilene kendü mekânı (327/g. 215-1³¹⁷)

³¹⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 193/g. 42-5, 263/g. 132-3, 305/g. 183-4, 305/g. 184-3, 307/g. 186-1, 325/g. 211-7.

³¹⁵ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 197-198.

³¹⁶ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s.293.

³¹⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 123/k. 26-V, 225/g. 84-3.

4.10.6. Efsun-Ger

Sihirbaz, büyücü anlamına gelmektedir.³¹⁸

Sevgili, sihirbazın fanusunda görülen bir periye benzetilmiştir.

Yā per̄sin güzelüm şīşe-yi efsūn-gerde

Çimen-i cānda ya-h^vud serv-i dil-ārāsın sen (286/g. 160-4)

4.10.7. Emîr

Bir kavmin, bir yerin reisi anlamına kullanılan bir tabirdir. Bazı padişahlar da bu tabiri kullanmışlardır. Sancak beylerine çoğulu olan ümera tabiri kullanılır. Emîr eski İslam devletlerinde kumandan anlamında da kullanılmıştır.³¹⁹

Aşağıdaki beyit Kerim Efendi adlı şahsın övgüsü için yazılmıştır. Kerim Efendi sağlık tahtının emîri olarak resmedilmiştir.

Sadr-i serîr-i sıhhate oldukça sen emîr

Olsun ‘adûlaruñ elem ü derd-ile sakîm (88/k. 8-17³²⁰)

4.10.8. Gavvas

Dalgıç demektir. Denizin altından inci vs. gibi kıymetli şeyler çıkardığı için böyle şeyler arayanlar da birer gavvas olarak düşünülür. Âşığın gönlü bu bakımdan gavvasa benzetilir. Şiir ustaları da kendilerini mana incilerini çıkaran birer dalgıca benzetirler.³²¹

Beyit Hakim Çelebi için yazılan kasideden sınınmıştır. Hakim Çelebi hadis ve tefsir ilimlerinin hazinelerini çıkaran bir gavvasa benzetilmiştir.

Kûh-ı ahad-ı celâl-tevkîr

Gavvâş-ı yem-i hadîs ü tefsîr (98/k. 11-7)

³¹⁸ Serkan Bilgin, *Necatî Bey Divanı'nda Sosyal Hayat*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2011, s.140.

³¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 526.

³²⁰ bk. Hüdâyî Divanı, 89/k. 9-9, 95/k. 10-27, 98/k. 11-11.

³²¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 163.

4.10.9. Geda-Sâ'il

Geda; kul, bende, dilenci anlamında kullanılan bir kelimedir. Şiirlerde genellikle sultan ile beraber tezatlı olarak kullanılır. Âşık sevgilinin kapısında, giyim kuşamıyla, yaşam tarzıyla bir gedaya benzer. Fakat âşık bundan şikâyetçi değildir.³²²

Aşağıdaki beyitte II. Selim'e övgüde bulunmaktadır. Hüdâyî'ye göre II. Selim'in ihsan eli zengine de fakire de yetişmektedir.

Cehāna mihr-i lutfuñ saldı sāye
Erişdi ni'metün bay u gedāya (101/k. 12-13)

Fakirlerin, karşılık bekleyerek zenginlere sunduğu armağana berg-i sebz denir. Kişi şeyhine soru soracağı zaman ya da dergâhtan ayrılırken armağan olarak bir para bırakır. Parası olmayan ise bir iki yeşil yaprak sunar.³²³ Aşağıdaki beyit bu hususa işaret etmektedir. Fakat gedanın sultanına yeşil yaprak yerine güz yaprağı sunması onun yoksulluğunu daha da ortaya koymaktadır. Geda sultanından kendisine ihsanda bulunmasını istemektedir.

Ele alup yüzini geldi Hüdâyî tapuñ
Bir gedādur ki hazān bergini sultāna sunar (204/g. 56-5³²⁴)

Sâ'il, 1. Soran, sual eden, sorucu. 2. Dilenen, dilenci. Anlamlarına gelmektedir.³²⁵

Dilencinin gönlünün akçeye akması gibi âşığın gözyaşlarının da sevgilinin çizmelerinin çivilerine akmasına şaşılmalıdır.

Kebkeb-i müzeñ meyl etse yaşum seyli n'ola
Sâ'ilün kalbi olur dirheme gāyet māyil (262/g. 130-2)

Sevgili için gözyaşı döken âşığı, kapıya gelen dilenci gibi boş çevirmek olmaz

Seyl-i eşküm gibi yüz süriyü geldüm tapuñ
Ne revādur k'ola mahrūm kapuñda sāyil (71/k. 3-49)

³²² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 166.

³²³ Ömer Zülfe, *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde- Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 232.

³²⁴ bk. Hüdâyî Divanı, 181/g. 28-2, 215/g. 71-5, 277/g. 150-5.

³²⁵ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015, s.1029.

4.10.10. *Hacı- Hüccac*

Belli zamanlarda İslam dininin beş şartından biri olan hac vazifesini yerine getirmek için Kâbe'yi ziyaret eden kişilere hacı denir. Hacca gidenler törenle uğurlanır, döndüklerinde törenle karşılanırlardı. Şiirlerde genellikle âşık hacıya benzetilir. Sevgilinin eşiği Kâbe'ye teşbih edilir.³²⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi âşığın gönlü hacıya, sevgilinin sokağı Kâbe'ye benzetilmiştir.

Dil safâ-y-ıla eder Ka'be-yi kûyını tavâf

Sanki hâcîdür eder sa'y-i tek ü pûy-ı Harem (271/g. 142-3³²⁷)

4.10.11. *Hekim- Tabip*

Günümüzde doktor kelimesinin karşılığı olarak hekim, tabip, cerrah tabirleri kullanılırdı. Hastaları değişik yöntemlerle tedavi ederlerdi. Cerrahlar da hekim olmakla beraber onların yaraları açıp ameliyat etmek gibi bir vasfı da vardı.³²⁸

Hekimlerin tedavi yollarından birisi hastaya şerbet içirmektir. Aşağıdaki beyit buna işaret etmektedir.

Erbâb-ı fakradur nazaruñ dâyimâ belî

Bîmâr olanlara yaraşur şerbet-i hekîm (87/k. 8-5)

Aşk derdinin çaresi yalnız sevgilidir. Bu nedenle tabibe bu derdin çaresini sormanın bir anlamı yoktur.

Bu derd-i 'ışka devâ sormazam tabîbe varup

Benüm su'âlüme yokdur cevâbı n'eyleyeyin (295/g. 171-5³²⁹)

³²⁶ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 214-215.

³²⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 236/g97-5.

³²⁸ Ömer Özkan, *age.*, s. 89-91.

³²⁹ bk. Hüdâyî Divanı, 137/k. 37-IV, 144/k. 42-V, 176/g. 20-1, 202/g. 53-5, 213/g. 68-4, 222/g. 81-2, 231/g. 90-5, 254/g. 124-3, 278/g. 151-4, 311/g. 193-2, 319/g. 203-5.

4.10.12. Hûşe-Çin

Başak toplayıcı, tarlada kalan başakları toplayan (kimse).³³⁰

Hz. Âdem'in buğday yetiştirdiği bilinmektedir. Aşağıdaki beyit ona işaret etmektedir.

Hazret-i 'Âdem Safiyyu'llâh iken biñ cân-ıla
Hûşe-çîn-i hırmınen-i nûr-ı ruhuñdur bî-gümân (62/k. 2-26)

4.10.13. Sakka

“Türkçe'ye saka olarak geçen bu kelime, Arapça'da “su taşıyan” anlamına gelir. İstanbul'da kırbalarla evlere Kırk Çeşme Suyu taşıyan suculara denirdi. Dinî günlerde, bilhassa Muharrem ayında halka su dağıtarak para toplayan dilencilerden ayırmak için bunlara saki denir. Anadolu'da ise sebilci derlerdi. Sol omuzlarına musluklu kırba denilen meşin bir depo asarlar. Bunlardan biri çarşının ucunda, diğeri öbür ucunda karşılıklı durarak mersiye okurlar. Her fasılda, taslara birer ikişer yudum su koyarak “Kerbela şehidi İmam Hüseyin Aşkına” bu suyu halka sunarlardı. Sakalar aynı zamanda Osmanlı ordusunda bir sınıftır”.³³¹

Aşağıdaki beyitte Kerbela Olayı'na telmih vardır. Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının susuz bırakılarak çöl ortasında kırılmasına işaret edilmiştir.

Sakkâ-yı leb-i la'li safâ-bahş-ı cehândur
Dil-teşneler olsa n'ola meyyâli Hüseyin'ün (251/g. 116-2)

4.10.14. Sayyad

Avcı. Ok, kement, tuzak vs. ile avlanırlar. Bazen avcının yardımcısı köpek veya şahin olur. Şiirlerde sevgili avcı, âşık ise avdır. Sevgilinin saçı, gözü, gamzesi birer avcıdır. Sevgili, âşığın gönlünü veya canını bunlarla avlar. Sevgilinin asla merhameti yoktur. Avcılığında tam isabet söz konusudur.³³²

³³⁰ <http://lugatim.com/s/hu%C5%9Fe>, 21.04.2019, 20.37.

³³¹ İbrahim Ethem Buyruk, *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2015, s. 104.

³³² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 392.

Aşağıdaki beyitte sevgili, âşığın kuş kadar olan canını avlamaktadır. Bundan kurtulmak mümkün değildir. Çünkü sevgili; yan bakışı ok atan, saçları attığını vuran bir avcıdır.

Kuşça cânın nîce kurtarsın Hüdâyî derdmend

Nâvek-efgen gamze sayyad-ı şikâr-endâz zülf (227/g. 86-5³³³)

4.10.15. Şuban

Farsçadır. Çoban kelimesinin eski metinlerde kullanılan şeklidir.³³⁴

Aşağıdaki beyit II. Selim için yazılan Bahariyye kasidesinden alınmıştır. Hüdâyî, onun devrinde güvenli bir ortamın oluştuğundan söz etmektedir.

Devründe gürg mîşede mîşe şubân olup

Kurtuldi gökde murg ‘ikâb-ı ‘ukâbdan (78/k. 5-23)

³³³ bk. Hüdâyî Divanı, 330/g. 219-4.

³³⁴ <http://lugatim.com/s/%C5%9Fuban>, 18.01.2020, 09.27.

5. HAKKINDA BİLGİ BULUNMAYAN ŞAHISLAR

Aşağıdaki başlıklarda Hüdâyî divanında ismi zikredilmesine rağmen hakkında bilgi bulunmayan şahısların, içinde isimlerinin geçtiği şiirlerden örnekler sunulmuştur. Diğer örnekler dipnotta belirtilmiştir.

5.1. Hâkim Efendi

Hādî-yi tarîk-i Nakşbendî

Kutbu's-sulehâ Hakîm efendi (97/k. 11-5)

5.2. Kaya

Hem-ser olur mı la'lüne sükker Kayacıgum

Olmaz güher hacirle ber-â-ber Kayacıgum (273/g. 145-1³³⁵)

5.3. Muhammet Şah

Bugün bürc-i melâhatde sa'âdetle olaldan mâh

Münevverdür fûrûg-ı mihr-i rûyuñdan dil-i âgâh

Seni nûr-ı cemâlinden yaratmış sevdüğüm Allâh

Benüm çeşmi siyâhum ruhları âlüm Muhammed Şâh (111/k. 19-I³³⁶)

³³⁵ bk. Hüdâyî Divanı, 273/g. 145-2, 274/g. 145-3, 274/g. 145-4, 274/g. 145-5, 274/g. 146-1, 274/g. 146-2, 274/g. 146-3, 274/g. 146-4, 274/g. 146-5, 274/g. 146-6.

³³⁶ bk. Hüdâyî Divanı, 112/k. 19-II, 112/k. 19-III, 112/k. 19-IV, 112/k. 19-V, 242/g. 105-1, 242/g. 105-2, 243/g. 105-3, 243/g. 105-4, 243/g. 105-5.

5.4. Nakkaş Ahmet Balı

Bir perî-şānuḡ göñül şimdi perîşān-hālidür
Yolına eşküm gibi üftādeler pā-mālidür
Nakş-ı Mānī gibi çihresinde resm-i hatt u hālidür
Ol nigārum nām-ıla Nakkāş Ahmed Balı'dur (119/k. 24-I³³⁷)

5.5. Şah Mahmut

Ey hat-ı Yākūt-ı la'li mūnis-i cānum benüm
Zülf-i reyhānı enīs-i kalb-i hayrānum benüm
Ben kara yazulıyı aglatma gel hānum benüm
Şāh Mahmūd'um göñül tahtında sultānum benüm (139/k. 39-I³³⁸)

³³⁷ bk. Hüdâyî Divanı, 119/k. 24-II, 119/k. 24-III, 120/k. 24-IV, 120/k. 24-V.

³³⁸ bk. Hüdâyî Divanı, 140/k. 39-II, 140/k. 39-III, 140/k. 39-IV, 140/k. 39-V.

SONUÇ

16. yüzyıl Divan Edebiyatı sanatçısı Hüdâyî'nin tek eseri divanıdır. Şahsı ve yaşamı hakkında tezkirelerde belli başlı bilgiler bulunan Hüdâyî'yi yakından tanımak için elimizde bulunan tek eseri divanına müracaat etmek doğru bir hareket olmuştur. Biz her ne kadar tezimizin konusunu “Hüdâyî Divanı’nda Tipler ve Şahsiyetler” olarak belirlemiş olsak da yaptığımız incelemeler sonucunda Hüdâyî divanının başka tez çalışmalarına da müsait olduğu ortaya çıkmıştır. Yaptığımız bu çalışma Hüdâyî divanı çalışmalarına bir kapı aralayacaktır.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tipler, ikinci bölümde ise şahsiyetler incelenmiştir. Tipler ana başlığı altında âşık, sevgili, rakip, rint, sufi, zahit, deli, abdal, diğer tipler, dinî ve etnik kimlikler ele alınmıştır. Şahsiyetler ana başlığı altında ise padişahlar, şairler, Acem menşeli şahıslar, sanatkârlar, mutasavvıflar, peygamberler, dört halife, ehlibeyit, kutsal kitaplarda ismi anılan şahıslar, kötü nam ile anılan şahıslar, ünlü hikâye kahramanları, efsanevi şahsiyetler, çeşitli meslek erbapları ve son olarak divanda ismi geçmesine rağmen haklarında bilgi bulunmayan şahıslar ele alınmıştır. Her iki bölüm de kendi aralarında alt başlıklara ayrılarak tezin açık ve anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir. Konu başlıklarının altında o tip veya şahsiyet ile ilgili önce genel bir bilgi verilmiş, bu safhada çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Faydalanılan bu kaynakların bilgisi aşağıda dipnot olarak verilmiştir. Bu genel bilgiler verildikten sonra Hüdâyî divanından alınan örnek beyit ve bentler kısa açıklamalarla birlikte tezimize yerleştirilmiştir. Hüdâyî divanında şiirlerin Türkiye Türkçesi’ne aktarılmış hâli bulunduğu için tezimizde bu şiirlerin Türkiye Türkçesi hâllerine ayrıca yer verilmemiştir. Konuya örnek teşkil eden beyit veya bentlerin çok olması durumunda geri kalan şiir parçalarının sayfa, şiir ve beyit/bent numaraları yine dipnotta gösterilmiştir.

Yapmış olduğumuz bu çalışma sonucunda Hüdâyî divanındaki tipler ve şahsiyetler ortaya çıkarılmıştır. Çeşitli tiplerden peygamber mucizelerine, Acem kahramanlarından şairlere, meslek erbaplarından ünlü hikâye kahramanlarına, padişahlardan din görevlilerine kadar pek çok unsuru şiirlerinde bir araya getiren Hüdâyî gerek dili kullanmadaki hâkimiyeti gerek divan şiirinin semboller dünyasına olan vukufiyeti sayesinde ortaya başarılı bir divan koymuştur.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan, “Şemsi Ahmed Paşa”, *DİA*, C 38, 2010, s. 527-529.
- Ağarı, Şerife, “Bir Övgü Unsuru Olarak Şehnâme Kahramanlarının Klasik Türk Şiirindeki Dönüşümü: Bâkî-Nedîm Karşılaştırması”, *SEFAD*, S 39 (2018).
- Ahdî, *Gülşen-i Şu‘arâ*, haz. Süleyman Solmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.
- Albayrak, Nurettin, “Eyyûb”, *DİA*, C 12, 1995, s. 17.
- Albayrak, Nurettin, “İsfendiyâr”, *DİA*, C 22, 2000, s. 511-512.
- Alper, Hülya, “Münafık” *DİA*, C 31, 2006, s. 565-568.
- Arzı, Saadet, *On Altıncı Yüzyıl Divan Şiirinde Ulü’l- ‘Azam Peygamberler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2018.
- Aslan, Üzeyir, Taş, Hakan, Zülfe, Ömer, *Osmanlı Edebiyatının 100’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018.
- Aslan, Üzeyir, Taş, Hakan, Zülfe, Ömer, *Osmanlı Edebiyatının 200’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018.
- Aslan, Üzeyir, Taş, Hakan, Zülfe, Ömer, *Osmanlı Edebiyatının 300’ü*, Otto Yayınları, Ankara 2018.
- Atalay, Mehmet, “Zahîr-i Fâyâbî”, *DİA*, C 44, 2013, s. 87-88.
- Atik, Bilal, *Kral ve Peygamber Olarak Dâvûd (a.s) ve Süleyman (a.s) Kıssalarıyla Verilmek İstenen Mesajlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- Aydınlı, Abdullah, “Ebü’l- Derdâ”, *DİA*, C 10, 1994, s. 310-311.
- Aydoğdu, Eyüp, *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Divanı’nda Tipler Ve Kişilikler*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2018.
- Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*, haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Bilgin, A. Azmi, “Nesîmî”, *DİA*, C 33, 2007, s. 3-5.

Bilgin, Serkan, *Necati Bey Divanı'nda Sosyal Hayat*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2011.

Bostan, İdris, “Piyâle Paşa”, *DİA*, C 34, 2007, s. 296-297.

Buyruk, İbrahim Ethem, *Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2015.

Çiçekler, Mustafa, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, *DİA*, C 35, 2008, s. 405-407.

Demir, Recep, “Osmanlı Şiirinde Öteki ve Başkası Olarak Kâfir İmgesi”, *Turkish Studies*, Ankara 2013.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

Durmuş, İsmail, Öz, Mustafa, “Sahbân el- Vâilî”, *DİA*, C 35, 2008, s. 511-512.

Elmalı, Hüseyin, “Hassân b. Sâbit”, *DİA*, C 16, 1997, s. 399-402.

Emecen, Feridun, “Selim II”, *DİA*, C 36, 2009, s. 414-418.

Erzen, Mehmet Halil, “Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsanevî Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev’izâde Atâyî Divanı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S 8/4 (2013).

Fayda, Mustafa, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, C 6, 1992, s. 152-153.

Fayda, Mustafa, “Muhammed”, *DİA*, C 30, 2005, s. 428-431.

Gültekin, İbrahim, “Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali’ye Dair Unsurların Kullanımına Yönelik Tespit ve Değerlendirmeler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 62 (2012).

Harman, Ömer Faruk, “Dânyâl”, *DİA*, C 8, 1993, s. 480-481.

Harman, Ömer Faruk, “Eyyûb”, *DİA*, C 12, 1995, s. 16-17.

Harman, Ömer Faruk, “Îsâ”, *DİA*, C 22, 2000, s. 465-472.

Harman, Ömer Faruk, “Lokman”, *DİA*, C 27, 2003, s. 205-206.

Harman, Ömer Faruk, “Men ve Selvâ”, *DİA*, C 29, 2004, s. 107-108.

Harman, Ömer Faruk, “Ya‘kûb”, *DİA*, C 43, 2013, s. 274-276.

<http://lugatim.com/s/%C3%82ZAT>, 27.04.2019, 17.58.

<http://lugatim.com/s/%C4%B1%C5%9F%C4%B1k>, 28.04.2019, 01.20.

<http://lugatim.com/s/%C5%9EUH>, 09.05.2019, 01.46.

<http://lugatim.com/s/%C5%9Fuban>, 18.01.2020, 09.27.

<http://lugatim.com/s/D%C4%B0LDAR>, 08.05.2019, 16.32.

<http://lugatim.com/s/D%C4%B0LR%C3%9CB%C3%82>, 08.05.2019, 15.53.

<http://lugatim.com/s/FETTAN>, 08.05.2019, 14.59.

<http://lugatim.com/s/hu%C5%9Fe>, 21.04.2019, 20.37.

<http://lugatim.com/s/KAM%C4%B0L>, 28.04.2019, 01.29.

<http://lugatim.com/s/M%C3%82L%C4%B0K>, 07.04.2019, 00.29.

<http://lugatim.com/s/NAZEN%C4%B0N>, 09.05.2019, 01.39.

<http://lugatim.com/s/TARRAR>, 29.04.2019, 01.07.

<http://www.lugatim.com/s/bay>, 12.01.2020, 10.43.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=332>,
09.03.2019, 22.19.

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5072>,
10.03.2019, 08.51.

İnciroğlu, Yunus, Alıcı, Gülcan, “Sünbülzâde Vehbî Divanı’nın Acem Kaynaklı Efsanevi Ve Mitolojik Şahısları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S 51 (2017)

Kaçalin, Mustafa Sinan, *Hüdâyî (Salâ Muslısı) Dîvân*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Kalyon, Abuzer, Kalyon, Filiz, “Ravzatü’l-Eş’âr’dan Hareketle Ehl-i Beyt Ve Kerbelâ İçerikli Manzum Metinler İçin Bir İnceleme Önerisi” *Journal of Turkish Language and Literature*, C 2, S 4 (2016).

Kanar, Mehmet, “Firdevsî”, *DİA*, C 13, 1996, s. 125-127.

Karaismailoğlu, Adnan, “Kemâleddîn-i İsfahânî”, *DİA*, C 25, 2002, s. 233.

Karaismailoğlu, Adnan, “Selmân-ı Sâvecî”, *DİA*, C 36, 2009, s. 446-447.

Kardaş, Sedat, “Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler”, *Turkish Studies Language and Literature*, C 14, S 3 (2019).

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

Kolbaş, Ozan, *Hayâlî Beg Dîvân’ında Şahıslar*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

Kurtuluş, Rıza, “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *DİA*, C 11, 1995, s. 135-137.

Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, Dergâh Yayınları*, İstanbul 2015.

Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009.

Okiç, Tayyib, “Gazi Hüsrev Bey”, *DİA*, C 13, 1996, s. 453-454.

Onay, Ahmet Talat, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013.

Öntürk, Tolga, “Bâkî Divânı’nda Efsânevi ve Mitolojik Kahramanlar”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S 8 (2015).

Özkan, Ömer, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Öztürk, Gülcan, *Nef’i Divanı’ndaki Mitolojik Ve Efsanevi Şahıslar*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2016.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

Salihoğlu, Mahmut, “Sâmirî”, *DİA*, C 36, 2009, s. 78.79.

Şahinoğlu, M. Nazif, “Kemâl-i Hucendî”, *DİA*, C 25, 2002, s.226.

Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gözde Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2015.

Şentürk, Ahmet Atillâ, “Manzum Metinler Işığında Kalender Dervişinin Profili”, *Turkish Studies*, Ankara, 2015.

Şentürk, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Ve Efsânevi Şahıslar*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 1998.

Tunç, Semra, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 3, S 15.

Uludağ, Erdoğan , “Sâlih Baba Divânı’nda Tipler ve Kişilikler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C 2, S 2 (2019).

Uzun, Adnan, “Divan Şiirinde Hz. Musa”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Mart 2016.

Uzun, Mustafa İsmet, “Lokman”, *DİA*, C 27, 2003, s. 206-208.

Uzun, Mustafa İsmet, “Ya‘kûb”, *DİA*, C 43, 2013, s. 276-277.

Yazıcı, Tahsin, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *DİA*, C 15, 1997, s. 103-106.

Yazıcı, Tahsin, “Haydar, Kutbüddin”, *DİA*, C 17, 1998, s. 24-25.

Zülfe, Ömer, *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

